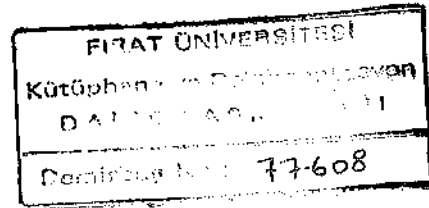

T. C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MODERN SURİYE DEVLETİ'NİN DOĞUŞU (1918 - 1938)
(Fizikî, İdarî ve Sosyo- Ekonomik Yapı)
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Yöneten
Yrd. Doç. Dr. Ergünöz AKÇORA

Hazırlayan
Ö. Osman UMAR

94
Y.L.
Sos. Bil.

ELAZIĞ - 1995

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
Suriye Adının Anlam ve Önemi	1
Suriye'nin Coğrafi Durumu	1
a- Yeryüzü Şekilleri	2
b- İklimi ve Bitki Örtüsü	3
c- Akarsuları.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ ÇAĞLARDAN OSMANLI HAKİMİYETİNE KADAR SURIYE

I- İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE SURIYE	5
1- M.Ö. 3000 - M.Ö. 192 Yılları Arası Suriye	5
2- M.Ö. 192 - 634 Yılları Arası Suriye	7
II- İSLAM HAKİMİYETİNDE SURIYE	8
1- Dört Halife Döneminde Suriye	8
2- Emeviler Hakimiyetinde Suriye	9
3- Abbasiler Hakimiyetinde Suriye	10
4- Fatımiler Hakimiyetinde Suriye	11
5- Haçlı Seferleri ve Suriye	12
III- TÜRK HAKİMİYETİNDE SURIYE	13
1- Tolunoğulları Hakimiyetinde Suriye	13
2- İhşidler Hakimiyetinde Suriye	14
3- Hamdaniler Hakimiyetinde Suriye	15
4- Mirdasiler Hakimiyetinde Suriye	16
5- Selçuklular Hakimiyetinde Suriye	16
a- Haleb Selçuklu Melikliği	17
b- Dimaşk Selçuklu Melikliği	18
6- Zengiler Hakimiyetinde Suriye	18
7- Eyyubiler Hakimiyetinde Suriye	19
8- Memluklar Hakimiyetinde Suriye	20

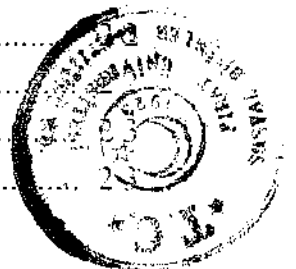
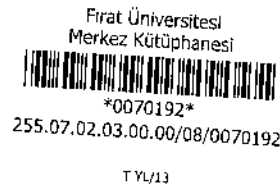
İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI HAKİMİYETİNDE SURIYE

I- XVI - XIX. YÜZYILLARDA SURIYE'DE OSMANLI

HAKİMİYETİ

1- Suriye'nin Osmanlı Hakimiyetine Girmesi	
2- Suriye'da Meydana Gelen İsyanlar	
a- Canberdi Gazeli İsyanı	

b- Canbolatoğlu İsyanı	24
c- Abaza Hasan Paşa İsyanı	24
d- Zahir Ömer İsyanı	25
e- Bulutkapan Ali Bey İsyanı	25
3- Napolyon'un Suriye Seferi	26

II- XIX. YÜZYILDAN I. DÜNYA SAVAŞINA KADAR

OSMANLI HAKİMİYETİNDE SURİYE	27
1- M. Ali Paşa Hakimiyetinde Suriye	27
2- Suriye'de 1860 Olayları	30
3- I. Meşrutiyetten I. Dünya Savaşına Kadar Suriye	31
4- 16 - 20 Y.Y.'lar Arasında Suriye'nin İdari Taksimatı	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA SURİYE VE SİNA- FİLİSTİN CEPHESİ

I- GİZLİ PAYLAŞMA TASARILARI VE ANDLAŞMALAR. 36

1- İstanbul Anlaşması	36
2- Sykes - Picot Anlaşması	36
3- St. Jean Maurienne Anlaşması	38

II- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA SURİYE VE

SİNA-FİLİSTİN CEPHESİNİN GENEL DURUMU

1- Sina ve Filistin Cephesinin Açılma Sebepleri	38
2- Sine ve Filistin Cephe Bölgesinin Coğrafi ve Ekonomik	

Durumu

3- Sina ve Filistin Cephesinin Askeri Durumu	40
--	----

4- Sina ve Filistin Cephesinde Lojistik	42
---	----

a- İkmal Kaynakları	42
---------------------------	----

b- Kadro İhtiyacı	42
-------------------------	----

c- Diğer İkmal Kaynakları	42
---------------------------------	----

d- Ulaştırma ve Haberleşme	42
----------------------------------	----

e- Sağlık ve Veteriner Hizmetleri	43
---	----

f- Er İkmali	43
--------------------	----

III- SİNA VE FİLİSTİN CEPHESİNDEKİ MUHAREBELER

1- Cemal Paşa İdaresinde Suriye ve Birinci Kanal Harekatı	44
---	----

a- Askeri Kuvvetlerin Durumu	45
------------------------------------	----

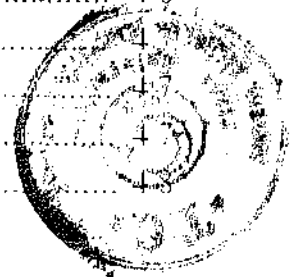
b- Muharebenin Başlaması ve Gelişmesi	46
---	----

c- Muharebenin Neticesi ve Önemli Sonuçları	47
---	----

2- İkinci Kanal Harekatı	47
--------------------------------	----

a- Askeri Kuvvetlerin Durumu	47
------------------------------------	----

b- Muharebenin Başlaması ve Gelişmesi	48
---	----

c- Muharebenin Neticesi ve Türk Kuvvetlerinin Gazze	
Teluşeria- Birüssebi Hattına Çekilmesi	49
3- Birinci Gazze Savunması	50
a- Askeri Kuvvetlerin Durumu	50
b- Muharebenin Başlaması ve Gelişmesi	50
c- Muharebenin Neticesi ve Önemli Sonuçları	52
4- İkinci Gazze Savunması	52
a- Askeri Kuvvetlerin Durumu	52
b- Muharebenin Başlaması ve Gelişmesi	53
c- Muharebenin Neticesi ve Halep Toplantısı	53
5- Üçüncü Gazze Savunması	55
a- Askeri Kuvvetlerin Durumu	55
b- Muharebenin Başlaması ve Gelişmesi	56
c- Muharebenin Neticesi ve Önemli Sonuçları	56
6- Kudüs'ün İşgali ve Yahudilerin Faaliyetleri	57
7- Kudüs'ün İşgalinden Sonra Filistin - Suriye Cephesi	59
8- Mondros Ateşkes Anlaşması ve Türk Kuvvetlerinin	
Suriye'den Çekilmesi	61

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAP BAĞIMSIZLIK HAREKETİ

I. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	63
1- Arap Bağımsızlık Hareketinin Fikri Temelleri	63
2- Batılı Devletler ve Hristiyan Arapların Faaliyetleri	65
II. KURULAN CEMİYETLERİ	67
1- II. Meşrutiyetten Önce Kurulan Cemiyetler	67
a- Cem'iyet El-Fünun ve ve Ulum (İlim ve Sanat Cemiyeti)	67
b- El- Cem'iyet El-Umumiye El-Suriye (Umumi Suriye Cemiyeti) .	67
c- Beyrut Gizli Cemiyeti	67
d- El- Külliye El - Suriyye Li Protestaniyye (Protestan	
Suriye Birliği)	67
e- Cem'iyet El-Thavri El-Osmani (Osmanlı İnkılap Cemiyeti)	68
f- Rabitat El-Vatan El-Arabi (arap Vatani Birliği)	68
2- II. Meşrutiyetten Sonra Kurulan (Resmi Cemiyetler)	68
a- İha El-Arabi El-Osmani (Osmanlı Arap Kardeşliği Cemiyeti)	68
b- El-Munteda El-Edebi El- Arabi (Arap Edebiyatçılar Kulübü)	69
c- Hizb El- Lamerkeziye El-İdari El-osmani (Osmanlı	
İdaresi Ademimerkeziyat Partisi)	69
d- El-Cem'iyyet El-Umumiyye El- İslahiyye (Umumi	
İslahat Cemiyeti)	69

3- II. Meşrutiyetten Sonra Kurulan ve (Resmi olmayan Cemiyetler)	70
a- El - Kahtaniyye Cemiyeti	70
b- El- Ahd Cemiyeti	70
c- El - Fetat Cemiyeti	71
III- ARAP BAĞIMSIZLIĞI VE İSYAN HAREKETLERİ	71
1- Şerif Faysal'ın Şam Ziyareti	71
2- Şerif Hüseyin - Mc. Mahon Muhaberatı	72
3- Şerif Hüseyin İsyanı	74

BEŞİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA SURİYE

I- SURİYE ÜZERİNDE İNGİLİZ- FRANSIZ REKABETİ	78
1- Fransa'nın Suriye Üzerindeki Emelleri	78
2- İngiltere'nin Suriye Üzerindeki Emelleri	80
3- Mandacılık Girişimleri ve King-Crane Komisyonu	82
4- Suriye İtilafnamesi ve İngiltere'nin Suriye'den Çekilmesi	84
II- FAYSAL DÖNEMİNDE SURİYE	87
1- Faysal'ın Suriye'de Uyguladığı İdare	87
2- Faysal'ın Bağımsızlık Çabaları ve Suriye Genel Kongresi	88
3- Faysal'ın Suriye Krallığının Sonu	90
III- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA YAPILAN ANLAŞMALARA GÖRE SURİYE'NİN DURUMU	93
1- Paris Barış Konferansında Suriye	93
2- Sevr Barış Antlaşmasında Suriye	95
3- Lozan Antlaşmasında Suriye	95

ALTINCI BÖLÜM

FRANSIZ MANDASI DÖNEMİNDE SURİYE

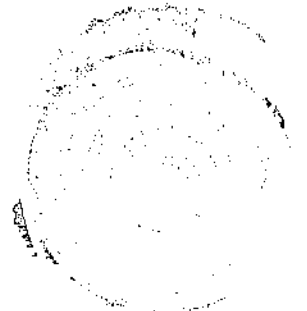
I- SURİYE'NİN FRANSIZ MANDASINA VERİLMESİ	97
1-San Remo Konferansı ve Suriye'nin Fransız Mandasına Verilmesi	97
2- Fransa'nın Ordusunun Suriye'ye Girmesi	98
II- FRANSA'NIN SURİYE'DE UYGULADIĞI İDARE VE KAMUOYUNUN DURUMU	100
1- Fransa'nın Suriye'de Uyguladığı İdare Tarzı	100
a- Büyük Lübnan Devleti	103
b- Cebel- Druz Devleti	104
c- Aleviler Devleti	105
d- Suriye Devleti	106
2-Suriye'de ve Fransa'da Mandaya Karşı Kamuoyunun Durumu	107

3- Fransız Mandasına Karşı Suriye'de Meydana Gelen İsyamlar	108
a- İbrahim Hanano ve Sübhi Bereket İsyanı	108
b- 1925 Yılı İsyanı	109
4- 1936 Yılı Olayları ve Fransa'nın Suriye'ye Bağımsızlık Verme Anlaşması	111
5- Fransız Mandası Döneminde Suriye'de Eğitim ve Öğretim	114
6- Fransız Mandası Döneminde Suriye'de Ekonomi	115
a- Ticaret ve Endüstri	115
b- Tarım	116
7- Fransız Mandası Döneminde Suriye'de Nüfus	117
a- Etnik Nüfus	117
b- Dini Nüfus	118

YEDİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE SURIYE İLİŞKİLERİ VE HATAY MESELESİ

I- TÜRKİYE - SURIYE İLİŞKİLERİ VE ANLAŞMALAR	122
1- Milli Mücadele Dönemi Türkiye Suriye İlişkileri (1918-1923) ..	122
2- Ankara Antlaşması	131
3- 1926 Türkiye- Fransa (Suriye ve Lübnan) Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması	133
4- Türkiye - Suriye Hududu ve Suriye'deki Türk Emlaki Hakkındaki 22 Haziran 1929 Tarihli Anlaşması	137
5- 1930 Türkiye - Fransa Dostluk, Uzlaştırma ve Hakem Anlaşması.	138
II- HATAY MESELESİ	139
1- Hatay'ın Fransızlar Tarafından İşgali	139
2- Fransız İşgaline Karşı Hatay ve Çevresindeki Mücadeleler	140
3- Fransızların Hatay'da Uyguladıkları İdare Tarzı	142
4- Türkiye'nin Hatay'ı Kurtarma Çabaları ve Atatürk	143
SONUÇ	148
BİBLİYOGRAFYA	151
EKLER	162

ÖNSÖZ

Yüzyıllar boyunca idareimiz altında kalan ve tarihte Osmanlı toprağı diye bilenen bölgeler içerisinde, ülkemizde üzerinde en az araştırma yapılan bölgelerden biri de Ortadoğ'dur. Ancak son yıllarda bölge üzerinde araştırmalar yapmak üzere Üniversitemize bağı olarak " **Ortadoğı Araştırmaları Merkezi** " kurulmuştur. Bu merkezin hedefleri doğrultusunda biz de çalışma alanı olarak, bu günkü " **Modern Suriye Devleti'nin Doğuşu** " nu tez konusu olarak seçmiş bulunuyoruz.

Bu çerçevede güney komşularımızın toprakları üzerinde karanlık kalmış noktaların açıklığa kavuşturulması yönünden biz araştırmacılara büyük görev düştüğü kanaatindeyim. Yüksek lisans tezi olarak aldığım Modern Suriye Devleti'nin Doğuşu adlı bu çalışmayla önceleri Osmanlı Devletinin bir toprak parçası iken birinci dünya savaşı sonucunda kaybedilen bu toprak parçasının Fransızların mandasına verildiğini ve Fransızların Suriye'de takip ettikleri siyasi, idari ve kültürel politika ile bu dönemdeki Türk - Suriye ilişkilerini aydınlatmaya çalışılmıştır.

Şüphesiz bu çalışmada kaynakların azlığından dolayı bazı eksiklikler olmuştur. Ancak daha ileride yapılacak araştırmalara bir basamak teşkil etmesi ve bazı konuların aydınlatılması açısından çok faydalı olacağı kanaatindeyim.

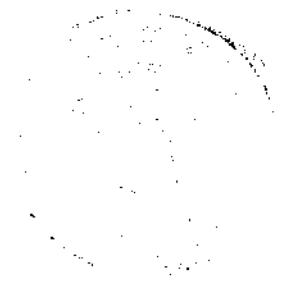
Bana bu konuda yardımcı olan ve her türlü yardımını esirgemeyen çok kıymetli hocam Yrd.Doç.Dr. Ergünöz AKÇORA'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Ö. Osman UMAR
ELAZIĞ-1995

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
C	: Cilt
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Çev.	: Çeviren
H.	: Hicri
Bkz.	: Bakınız
Terc.	: Tercüme
Mad.	: Maddesi
TDAD	: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
BTDD	: Belgelerle Türk Tarih Dergisi
İA	: İslam Ansiklopedisi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
EÜİFD	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDTD	: Türk Dünyası Tarih Dergisi
TKD	: Türk Kültürü Dergisi
KBY	: Kültür Bakanlığı Yayınları
TTKY	: Türk Tarih Kurumu Yayınları

GİRİŞ

Suriye Adının Anlam ve Kökeni

Suriye bölgesini Mısırlılar Retenu olarak isimlendirirken bu ad Tevreta Lotanu ve Rotanu olarak girmiştir.¹

Suriye Akdeniz'in doğu sahili ile kuzeyde Anadolu doğuda Fırat nehri ve batıda Arap Çölü (Bâdiyat al-Arab) ile çevrili olan bölgenin adı olup, müslümanlar tarafından bu bölgenin fethinden sonra buraya Bilad al-Şam veya sadece al-Şam denmiştir.²

Arap tarihi kaynaklarında da bölge Şam Coğrafi terimiyle ifade edilmiştir.³ Suriye kelimesinin kökeni hakkında iki görüş vardır. Bunlar;1- Suriye kelimesi, Lübnan'ın Sur kentinden müştaktır. Daha sonra bu ad Yunanlılar tarafından tüm sahil bölgesi için kullanılmıştır. 2- Suriye ismi, Hz. İbrahim'in sülalesinden gelen Dadan oğlu Asur veya Asuri'den gelmektedir.⁴

Suriye'nin Coğrafi Durumu

Osmanlı döneminde Suriye, coğrafi olarak Irak'ın bir kısmıyla Filistin, Lübnan ve Ürdün'ü kapsarken Birinci Dünya Savaşı sonucunda bu bölgelerin asıl Suriye'de ayrılmasıyla bugünkü Suriye oluşmuştur.⁵

Suriye'nin batısında Akdeniz ve Lübnan kuzeyinde türkiye, doğusunda Irak, güneyinde Ürdün ve güneybatısında ise İsrail bulunmaktadır.⁶ Bu sebeple Suriye bölgede önemli bir stratejik konuma sahiptir. Bu özelliğinden dolayı tarihin ilk çağlarından itibaren Suriye birçok istilalara uğramıştır. Suriye, Mısır ile Anadolu arasında bir köprü görevi görmesi nedeniyle bu iki bölgede kurulan

¹ . M. Şemsettin Günaltay; Yakın Şark III, Suriye ve Filistin; Ankara 1987, s. 1.

² . H. Lammens; "Suriye" mad. İslam Ansiklopedisi, C.11, İstanbul, 1970, s. 51.

³ . Yaşar Yücel- Ali Sevim; Türkiye Tarihi, C. 4, Ankara 1992, s. 304.

⁴ . Mehmet Çelik; Suryani Kilisesi Tarihi, C.I. İstanbul 1987, s. 1-2

⁵ . Haluk Ülman; 1860-1861, Suriye Buhranı, Ankara 1966. s. 3.

⁶ . Hamdi Ertuna; Türk Arap İlişkileri, Ankara, 1971, s. 47.

devletler devamlı suretle Suriye'ye sahip olmak istemişlerdir. Osmanlı Memluklu çekişmesinin Suriye üzerinde olmasının nedeni bölgenin bu özelliğinden dolayıdır. Ayrıca Suriye'nin coğrafi durumundan dolayı Mısır'ın güvenliğinin Suriye'ye, Suriye'nin güvenliğinin ise Mısır'a bağlı olması nedeniyle Mısır'da kurulan tüm devletlerin en büyük emelleri Suriye'ye sahip olmak olmuştur.⁷

Patric Seale, Suriye'nin coğrafi ve stratejik konumu hakkında: "Suriye üzerinde doğrudan bir hakimiyete sahip olunmadıkçe hiç kimse Ortadoğu'yu kontrolü altında tutmaz" diyerek bölgenin stratejik önemine işaret etmiştir.⁸

a- Yeryüzü Şekilleri

Suriye yeryüzü şekilleri bakımından dağlar, ovalar ve yaylalarla kaplı bir ülkedir.⁹

Sahilde ve Gor çukurunun her iki yönünde yükselen dağlar kuzeyde Lübnan ve Antilübnan dağları adını alır. Bu dağlar Filistin sınırından Nehr-ül kebir vadisine kadar sahile paralel olarak uzanır. Bu dağlar denizden kademe kademe yükselerek 3000 m. yükseklikte de geniş bir yayla halini alır. Anti lübnan dağlarında Berede Nehri çukurunda son bulur. Birbirine paralel giden her iki dağ arasındaki dar çukur ortasında Baalbek yer almaktadır.¹⁰

Türkiye'nin Hatay sınırı yakınlarında başlayan Ensariye dağları ise kıyıya paralel olarak uzanıp, Humus çukurunda son bulmaktadır. Ensariye dağlarının yüksekliği 1500 m. aşmaz. Havran dağlarının batı ateklerinde ise Havran ovaları yer alır ve Fırat nehrine doğru gidildikçe alçalır.¹¹

⁷ . Hammer; Büyük Osmanlı Tarihi (Hazır, Mümin Çevik - Erol Kılıç), C.2. İstanbul, 1989, s. 485-499

⁸ . Ö. Faruk Abdullah; Suriye Dosyası (Çev; Hasan Basri), İstanbul, 1992, s. 21.

⁹ . Nurettin Seçkin; Devletler Coğrafyası, İstanbul, 1960, s. 21.

¹⁰ Veli Ertan; Muasır İslam Ülkeleri Tarih ve Coğrafyası, Konya, 1965, s. 81.

¹¹ . Nurettin Seçkin; a.g.e., s. 21.

Çöl alanları ise orta yükseklikteki ovalardan oluşarak Fırat ırmağına doğru alçalmaktadırlar. Bu ıssız bölgede yay biçiminde dizilmiş volkanik kütlelerde yükselmektedir. ¹²

b- İklimi ve Bitki Örtüsü

Suriye'nin batısında Akdeniz, doğusunda ise çöl ikliminin tesirleri görülmektedir. Ülkenin batısında da Akdeniz'in etkisiyle yazları sıcak ve kurak kışları ılık ve yağışlı geçmektedir. Akdeniz kıyılarından içeriye doğru gidildikçe kış sıcaklıkları düşer, yaz sıcaklıkları ise artar. Bazen yazları Arabistan çöllerinde esen Hamsin rüzgarları 40 derece sıcaklıktaki bir havayı içeri doğru taşır bu sıcaklıktan dolayı bazen herşey kurumaktadır. Lübnan ve Antilübnan dağları yüksekliklerinden dolayı bol yağış olmaktadır. Dağların yüksek kısımları kışları karlarla kaplıdır. Doğudaki çöl bölgeleri ise yağışlar 20 santimetreden daha aşağıya düşer. ¹³

Bitki örtüsü olarak Suriye'de ormanlık alan az olup batıda 800 metre kadar olan kısımlarda makiler yer almaktadır. Doğudaki yaylalar ise step ve çöllerle kaplıdır. ¹⁴

c- Akarsuları

Suriye'de birçok büyük ve küçük akarsu vardır. Ancak bu suların büyük çoğunluğu çorak topraklarda kaybolmaktadır.¹⁵ Ülkenin en önemli nehri olan Asi nehri kaynağını Lübnan ve Antilübnan arasındaki Elbaka çukurunda olmaktadır. Nehir kar sularıyla beslendiğinden dolayı ilkbaharda kabarır. ¹⁶ Nehir Elbaka ve Gab çukurlarından geçerek yurdumuzun Hatay ili toprakları içinde Antakya şehri içinden geçerek Akdeniz'e dökülmektedir. ¹⁷ Ülke için, kuzeybatı bölgesindeki Afrin ve Kuveyk suları da önemlidir. ¹⁸ Diğer

¹² . Necdet Öztürk "Suriye", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* C.13. İstanbul 1989, s. 390,391.

¹³ . Nurettin Seçkin; a.g.e. s. 22.

¹⁴ . Necdet Öztürk; "Suriye" *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.13. s. 391, 392.

¹⁵ . Veli Ertan; a.g.e, s. 82.

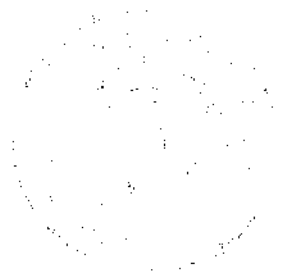
¹⁶ . Nurettin Seçkin; a.g.e., s. 23.

¹⁷ . Veli Ertan; a.g.e, s. 82.

¹⁸ . Hamdi Ertuna: a.g.e., s. 48

bir akarsu da Hermon dağlık kütlesinde çıkan şeria (Yordan) nehri olup Lut gölüne dökölmektedir. Barada akarsuyu ise şam civarını suladıktan sonra çölde bataklıklar oluşturarak kaybolmaktadır. Türkiye'den giden Fırat nehri de Suriye için büyük önem arz etmektedir. Fırat nehri üzerinde birçok vaha yer almaktadır. ¹⁹

¹⁹ . Nurettin Seçkin: a.g.e., s.23.

BİRİNCİ BÖLÜM

I- İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE SURİYE

1- M.Ö. 3000 - M.Ö. 192 Yılları Arası Suriye

Suriye, Mısır, Mezopotamya, Arabistan ve Anadolu arasında bir geçit noktası olması nedeniyle tarihin ilk dönemlerinden itibaren çeşitli kavimlerin istilalarına uğramıştır.

Akadlar döneminde (M.Ö. 2750-2545) Suriye'nin Akdeniz sahilleriyle iç kısımlarında Akdenizden gelmiş olan Kenaniler bulunurken, Lübnan eteklerinde Suriye içlerine doğru da Amurrilerin yerleşmiş oldukları görülmekteydi. Şarrükin'in kurduğu bu devletin sınırları zamanla kuzey Suriye'ye, Sedir ormanları ve gümüş madenleriyle dolu İba (Amanos) bölgesine kadar genişlemiştir. Saragon ise Suriye ve Filistin'i hakimiyetine almıştır. ²⁰ Naram Sin döneminde (M.Ö. 2645-2607) Akadlar tüm Suriye'yi nüfuzları altına almayı başarmışlardır. Bu dönemde Akdeniz bölgesiyle Suriye arasında ticari ilişkiler çoğalmış, ancak ²¹ daha sonra Sümerler Akadların bu hakimiyetine son vermişlerdir.

Suriye hakimiyetini uzun zaman elinde tutmaya çalışan sümer Devleti krallarından Şulgi düzenli bir idare sistemiyle ²² halkın geçim düzeyini genişletirken ticari imkanlar arttırılmış ve Anadolu'ya kadar bu imkanlar genişletilmiştir. ²³

Amurrular Suriye'ye gelerek Birinci babil İmparatorluğunun temelini oluşturmuşlardır. Suriye ve Filistin kendiliğinden Babil kralını metbu olarak tanımıştır. Hammurabi döneminde tüm Suriye babillerin hakimiyetine girmiştir. Hammurabi burada düzenli bir idare kurmuştur. Biz bunu Hammurabi konularından da çıkarabiliriz. ²⁴

²⁰ . M. Şemseddin Günaltay; Yakın Şark Elam ve Mezopotamya , s.299.

²¹ . M. Şemseddin Günaltay; Yakın Şark Elam ve Mezopotamya s.19.

²² . M. Şemseddin Günaltay; Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya, s.332-334; S. Yavuz Turganoğlu; "Suriye" BTDD, s.8, İstanbul, Ekim 1985,s.63

²³ . M. Şemseddin Günaltay; Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya, s. 388,389

²⁴ . M. Şemseddin Günaltay; Yakın Şark,Elam ve Mezopotamya, s.516; M. Şemseddin Günaltay; Yarın Şark III. Suriye ve Filistin, s.44

Birinci Babil Devletini yıkan Eti istila dalgası sonucunda bunların bölgedeki hakimiyetleri M.Ö. 1806 yılında sona ermiştir. ²⁵

Daha sonra Babil Krallığında bulunan Nabulpolassar tarafından İkinci Babil imparatorluğu kurulmuştur. Nabulpolassar Mezopotamya'da durumunu güçlendirdikten sonra oğlu Nabukodonasor'u M.Ö. 608 yılında Suriye'nin fethiyle görevlendirmiştir. Nabukadonsor Fırat boylarına kadar ilerlemiş böylece Babiller Mısır Firavunları'nın Suriye Üzerindeki 25 yıllık hegemonyasına son vermişlerdir. Firavun'da bölgedeki nüfuzunu devam ettirmek için çalışmıştır. Kudüs ve Sur Kralı Babil aleyhine dönünce Nabukodonasor yeniden Suriye seferine çıkarak bölgeyi yeniden itaat altına almıştır. ²⁶ Ancak M.Ö. 538'de Babil Perslerin bir parçası olduktan sonra Babil Hakimiyeti son bulmuştur.

Hititler dönemine gelindiğinde Hitit kralı şubbiluliuma M.Ö. 1350 tarihlerine doğru Halep dahil tüm kuzey Suriye'yi işgal etmiş, daha güneye sarkarak Lübnan topraklarına kadar girmiştir. ²⁷ Bilhassa mısırlılar ile Hititler arasında Suriye bir mücadele alanı olmuş ve bu çekişme 16 yı sürmüştür. Yapılan Kadeş savaşı ve antlaşmasıyla Mısır'ın Suriye üzerindeki hakimiyeti azalmıştır. ²⁸ Hitit krallığının zayıflama dönemlerinde bilhassa M.Ö. 1200 yıllarında meydana gelen göz dalgalarıyla Hitit devletinin yıkılması sonucu bölgede yeniden Asur hakimiyeti üstün kılınmıştır ²⁹ . Ancak daha sonra Suriye ve Filistin bölgesinde Fenike şehir kolonileri olan Sayda, Sur gibi önemli şehirlerin ticaret merkezleri olarak geliştikleri ve ekonomik yönden diğer devletlerin ilgilerinin çekildikleri görülmüştür. ³⁰

Fenikeliler döneminde bölge yinden Mısır, Asur ve Babil hakimiyetine girmiştir. M.Ö. 1225 yıllarında Mısır'dan Filistin'e gelen

²⁵ . M. Şemseddin Günaltay; *Yakın Şark III, Suriye ve Filistin*, s.45

²⁶ . M. Şemseddin Günaltay ; *Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya* s.586-590

²⁷ . C. Tevfik Karasapan; *Filistin ve Şarkül Ürdün*, C. I, İstanbul 1942, s.16; Füzün Kınal; "Hitit Devletleri İçin Kuzey Suriyenin Önemi" *Atatürk Konferansları IV*, Ankara , 1971, s.211

²⁸ . Şemseddin Günaltay; *Yakın Şark III, Suriye ve Filistin*, s.109-112; Server Tarihli; *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş*, İstanbul 1991.s. 128-129

²⁹ . E. Memiş- N. Köstüklü; "En Eski Çağlardan Günümüze Ortadoğu- Anadolu ilişkileri" *TDAD*, S.89 Ankara ,1994, s. 122-23

³⁰ . Server Tarihli; a.g.e, s.143

Braniler ise bölgede bir krallık kurmuşlar ancak ikiye ayrılıp daha sonra Asur krallığının hakimiyetini tanımak zorunda kalmışlardır. ³¹

Asurlular Suriye'ye olan seferlerinde III. Salmonoser'in seferleri başarıyla sonuçlanmıştır. Saragon'da M.Ö. 722'de tüm Suriye'yi hakimiyetine almıştır. Bu dönemde ticaret ve ziraate önem verilerek bölgenin kalkınmasına yardımcı olunmuştur. ³²

M.Ö. 331 tarihinde Suriye için önemli bir dönem başlamıştır. büyük İskender Suriye'ye girerek Şam, Sayda, Sur ve Gazze'yi almıştır. Ölümüyle generalleri arasında mücadeleler olunca Suriye Mısır'daki Selevkus (Seleucus) hanedanıyla general Batlamyos hanedanı arasında el değiştirmiştir. Roma konsüllerinden Pompe döneminde Suriye işgal edilerek buradaki İskender hakimiyetine son verilmiştir. ³³

2- M.Ö. 192- 634 Yılları Arası Suriye

Romalılar Suriye'yi kendilerinin bir ayelati gibi yönetip vergilerin bir kısmını burada harcarken bir kısmını da Roma'ya götürmüşlerdir. ³⁴ Roma'nın ikiye ayrılmasıyla Suriye Bizans hissesine düşmüştür. Ancak bu dönemde Bizans'ın zayıf olması buradaki İslam fetihlerini kolaylaştırmıştır. ³⁵

M.Ö. 85 yıllarında bölgede Nebatlılar Havran'ı işgal ederek hakimiyet kurmuşlarsada Roma'nın kuvvetli oluşu bu hakimiyeti fazla sürdürmemiş ve Roma'nın bir uydu devletinden öteye gitmemiştir. M.Ö. 63. yılından itibaren baskısını sürdüren Roma Nabatlılara 106 yıllarında son vermiştir. ³⁶

Önemli ticaret yollarının kesiştiği Tedmur şehrinde de her ne kadar Tedmür devleti kurulmuşsa bu devlette 117-118 yıllarında Roma'ya bağlı bur duruma gelmiştir. ³⁷

³¹ . Şemseddin Günaltay; Yakın Şark III, Suriye ve Filistin, S.187-191; İ. Parmaksızoğlu- Yaşar Çağlayan; Genel Tarih I, Eski Çağlar ve Türk Tarihini ilk Dönemleri, Ankara 1976, S.111-112

³² . Philip K. Hitti; İslam Tarihi (Çev: Salih TUĞ) C. I. İstanbul, 1989,s.68

³³ . Neşet Çağatay; İslam Dönemine Dek Arap Tarihi, Ankara, 1989,S.8-9; M. Şemsettin Günaltay; Yakın Şark Elam ve Mezopotamya ,s.557-562

³⁴ . C. Tefik Karasapan; a.g.e.C.I.s.51-56; Server Tarihli; a.g.e.s. 382-383

³⁵ . M. Şemseddin Günaltay; Yakın Şark III. Suriye ve Filistin, s.386

³⁶ . C. Tefik karasapan; a.g.e.C.I.S.86

³⁷ . Neşet Çağatay;a.g.e, s.5; Philip K. Hitti; a.g.e.C.1,s.105-107

İslamiyet öncesi Suriye'de Dimaşk ve çevresinde hüküm süren Gassaniler 613'te Sasaniler tarafından yıkılmıştır. 628 de bölgeyi Bizanslar geri alınca Suriye tekrar Bizanslıların hakimiyetine girmiştir³⁸

II-İSLAM HAKİMİYETİNDE SURİYE

1- Dört Halife Döneminde Suriye

Hız. Ebubekir halife olup iç düzeni sağladıktan sonra 633 yılı sonbaharın da üç ayrı askeri birlik sırasıyla Amr ibn-ül As, Yezid İbn Ebi süfyan ve Şurahbil İbn Hasene kumandasında Suriye'nin güney ve güneydoğu bölgelerinde faaliyete başlamışlardır.³⁹ Bu sırada Halid bin , Velid de Irak taraflarında faaliyete başlamıştır. ⁴⁰ .Ebu Ubeyde b. Cerrah Humus tarafına Amr.b. As.Filistin'e Yezid b. Ebu Sufyan Dimaşk'a Şurahbil b. Hasene Ürdün bölgesine gelmişlerdir. Müslüman orduları kendilerini takviye ettikleri gibi Bizanslarda kuvvetlerine takviye etmişlerdir.⁴¹

Ebu Uname el-Bahili Filistin topraklarında Bizanslıları yenilgiye uğratmış ve daha sonra islem odularıyla Bizans orduları Yermuk savaşında kırışlaşmışlardır. Bizans kuvvetleri başında Teodorik vardı. Ancak kuşatmanın uzayacağını anlayan müslümanlar Hız. Ebu Bekir'den yardım isteyince Hız. Ebu Bekir Halid b. Velid'e Suriye'ye yardıma gitmesini istemiştir. ⁴² Halid b. Velid Suriye'ye gelmiş ve 634 yılında Ecnadeyn da yapılan savaşta Bizans ordusu yenilgiye uğratılmıştır. Böylece Suriye kapıları müslümanlara açılmıştır. ⁴³ Mart 635 'te Müslüman kuvvetleri Şami kuşatmışlar ve 7 ay süren

³⁸ . Philip K. Hitti; a.g.e,C.1, s.113-115; H . İbrahim Hasan; *İslam Tarihi* (Çev;İ. Yiğit-S. Gümüş),C.1, İstanbul,1987,S,62,63; Neşet Çağatay;a.g.e,S.65

³⁹ . El-Belazuri Suriye'ye gönderilen kuvvetlerin sayısını 24.000 olarak vermektedir. Bali El-Belazuri; *Futuhu'l Baldan*, (Çev; Mustafa Fayda), Ankara, 1987, s. 157.

⁴⁰ . Philip K. Hitti; a.g.e. C. 1, s. 224-225.; Komisyon; "Hız. Ömer Dönemi Fetih Hareketleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 2. s, 53-55.

⁴¹ . H. İbrahim Hasan, a.g.e., C. 1, s. 289. Coşkun Alptekin; *Dimaşk Atabegliği* (Tağ-Teginliler) İstanbul, 1985, s. 2.

⁴² . Mahmud Şakir; "Hız. Adem'den Bugüne İslam Tarihi", (çev: Ferit Aydın), C. 2, İstanbul, 1993, s. 376

⁴³ . İbnü'l esir; *İslam Tarihi* (el Kamil- Fit-Tarih Tercümesi), (Çev; M. Besir Eryarsoy), C.2, İstanbul 1985, s. 373.

kuşatmadan sonra şehir teslim olmuştur.⁴⁴ Daha sonra Baalbek, Hims, Hama ve diğer şehirler ele geçirilmiştir. bizans kuvvetleri islam fetihleri karşısında Suriyede başarısız olmuşlardır. Heraklius Suriye'den ayrılırken "Ey Suriye elveda! Düşman için şimdi burası ne mükemmel bir ülke olacaktır!.." demiştir. Halep ve Antakya'da alınmıştır. Kudüs 638 de Kayseriye 640 ve fethedilmiştir. Suriye valiliğine Yezid'den sonra Muaviye getirilmiştir. Bu dönem de Suriye: Dırmaşk, Hims, Ürdün ve Filistin olmak üzere dört askeri bölgeye ayrılmıştır. Suriye'nin fethi İslam'a büyük bir prestij ve askeri üs kazandırmıştır. ⁴⁵

2- Emeviler Hakimiyetinde Suriye

Muaviye Hz. Osman'ın katillerini bahane ederek Hz. Ali'ye biat etmemiştir. Sıffin savaşından sonra Hz. Ali Kufe'de Muaviye ise Şam'da idareyi ele almıştır. Hz. Ali'nin ölümü ve Hz. Hüseyin'in şehid edilmesiyle Şam islam devletinin merkezi olmuştur. Suriyeliler devlet idaresinde görev almışlardır. ⁴⁶ Emeviler Suriye'de güçlü bir deniz filosu kurmuşlardır. ⁴⁷ II. Muaviye'nin ölümünden sonra devletin güç kaynağı Suriyeliler galyana gelerek parçalanmışlardır. Çünkü Kelb kabilesi Emevileri desteklerken Kays kabilesi Abdullah b. Zubeyir'i desteklemiştir. Kabilecilik mücadeleleri devletin zayıflamasına sebep olmuştur.⁴⁸

Halife Abdülmelik zamanında Şam'da El-Eşdak liderliğinden bir isyan çıkmışsada ayaklanma bastırılmamıştır. İlk defa bu halife döneminde para bastırılmıştır.⁴⁹ II. Mervan döneminde de ayaklanma çıkmışsada bastırılmıştır.⁵⁰

⁴⁴ . Halil Edhem; *Düveli İslamiye*, İstanbul 1927, s. 5a.

⁴⁵ . H. Lammens; "Suriye" mad. İA, C.11, İstanbul 1970, s. 51. Mahmut Şakir; a.g.e. C.2, s. 392-398. Robert Mantran; *İslam'ın Yayılışı Tarihi (VII-XI Yüzyıllar)* (Çev; İsmet Kayaoğlu), Ankara, 1981, s. 90.

⁴⁶ . Philip K. Hitti a.g.e. C.1, s. 230-234.; Belazuri; *Futuhul Büldün* C.1, (Çev; Mustafa Fayad) Ankara, 1987, s. 157.; Gregory AbulFarac; *Abu'l Farac Tarihi*, (Çev; Ö. Rıza Doğrul), C.1, Ankara 1987, s. 89-90.

⁴⁷ . Philip K. Hitti; a.g.e., C.1, s. 309-310.; Coşkun Alptekin; a.g.e., s. 3.; H. Lammeris; "Suriye" maddesi İA., C.11, s. 54.

⁴⁸ . H. İbrahim Hasan; a.g.e., C.1, s. 355. Mahmud Şakir; a.g.e., C.3, s. 14

⁴⁹ . H. İbrahim Hasan; a.g.e., C.1, s. 365

⁵⁰ . Bahriye Üçok; *İslam Tarihi, Emeviler-Abbasiler*, Ankara 1983, s. 47-51.

Emeviler zamanında Suriye: Filistin, Ürdün, Şam, Hıms ve Kinnelerin olmak üzere beş valiliğe ayrılmıştır.⁵¹ Suriye Emeviler döneminde en parlak devrini yaşamış ve emeviler birçok cami, medrese ve imarethaneler yapmışlardır.⁵²

Abbasiler 750 tarihinde Emeviler devletine son verince Suriye Abbasiler yönetimine geçmiştir. Böylece Suriye İslam devleti merkezi olma özelliğini kaybederek Kufe'ye bağlı bir idari valilik olmuş ve bu sırada Suriye şehirleri yakılıp yıkılmıştır.⁵³

3- Abbasiler Hakimiyetinde Suriye

Abbasiler Halife Mervan kuvvetlerini Zab kıyısındaki savaşta yenmeleriyle Suriye kapıları Abbasilere açılmıştır. Dimaşk birkaç günlük kuşatmadan sonra 26 Nisan 750'de teslim olmuştur.⁵⁴

Böylece tüm Suriye'de Abbasi hakimiyeti sağlanmıştır.⁵⁵ Mervan'ın öldürülmesinden dolayı Suriye'de Abbasilere karşı isyan çıkmıştır. Ancak isyan Abdullah b. Ali tarafından Temmuz 751 tarihinde bastırılmıştır. Suriye'de halife Emin döneminde Ali b. Halid b. Yezid b. Muaviye, halkı etrafında toplayarak Şam'ı almıştır. Ancak Yemenlilerle Mudariler arasındaki çekişmeler bunun emeline ulaşmasını engellemiştir.⁵⁶ Abbasilerle, Emevilerin oluşturduğu Arap milliyetçiliği son bulmuştur. Şiiler böylece Suriyelilerden öğlerini aldıklarına inanmışlardır. Abbasiler Suriye'ye baskı yaptıklarından dolayı Suriye'de bu dönemde devamlı suretle karışıklıklar çıkmıştır.⁵⁷ Abbasileri toplanacak vergi miktarını belirlemek için Suriye'deki haraç arazisinin tahriğini yapmışlardır.⁵⁸ Mustain döneminde (862-866) Hıms'ta halk ve kelb kabilesi isyan etmişse de isyan bastırılmış

⁵¹ . Bahriye Üçok; a.g.e., s. 76.

⁵² . Komisyon; "Emeviler Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.2, s. 563.

⁵³ . Philip K. Hitti; a.g.e. C.2 s. 350.

⁵⁴ . Moshe Maoz; "esad", (Çev. Hakan Gündüz), İstanbul 1991, s. 17; Carl Brockelman, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Ankara 1992, s. 86.

⁵⁵ . Philip K. Hitti; *İslam Tarihi*, Çev. Salih Tuğ. C.2, İstanbul 1989, s. 439-440

⁵⁶ . Mahmut Şakir; a.g.e, C. 3, s. 514.; Komisyon "Abbasiler Devri" *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 3, s. 168.; H. Lammens;; "Suriye" *Mad. İA*, C. 11, s. 55.

⁵⁷ . Philip K. Hitti, a.g.e, C.2, s. 458

⁵⁸ . Abdulaziz Duri; *İslam İktisat Tarihine Giriş* (Çev. Sabri Orman), İstanbul, 1991, s. 86.

ve şehir tahrib edilmiştir. ⁵⁹ Yezid b. Abdullah el-Türki 866 yılına kadar 868'de Urhun b. Uluğ Tarhan Ramazan ve Bayıkbeg Şam valiliğini yapmışlardır. ⁶⁰ Abbasiler döneminde Dımaşk'ta mozaik, cam işleri çok gelişmiş ve çok sayıda şairler yetişmiştir. ⁶¹

4- Fatimiler Hakimiyetinde Suriye

Abbasi halifelerinden Muktefi Billah (901-908) zamanında Şam taraflarında ortaya çıkan Ubeydullah Trablus Tunus ve Cezayir'i alarak 910 tarihinde Fatımi devletini kurmuştur. Zamanla Fatimiler fetihlerini Suriye'ye doğru genişletmişlerdir. ⁶²

969 yılında Cafer b. Felah komutasında bir ordu Şam üzerine yürüyerek Dımaşk'ta bulunan Ebu Muhammed el Hasan b. Abdullah b. Toğac yenilgiye uğratılmıştır. ⁶³ Bu dönemlerde Fatimilerin Suriye'deki rakipleri Karmatiler olmuştur. Ebu Mansur Nizar'ul Aziz döneminde (975-96) Dımaşk'tada adı hutbelerde okunmaya başlamıştır. Mısır Fatımi Halifeliği Bağdat Abbasi halifeliğinin hasmı olmuştur. ⁶⁴ 970 yılında Kormatiler tekrar Dımaşk'ı ele geçirmişlerdir.

973 yılında Fatımi halifesi el-Muizz Dımaşk'ı tekrar alarak, Reyyan, el- Hadım'ı Dımaşk valiliğine tayin etmiştir. 977 yılında Hamdaniler Haleb'e yeniden hakim olmuşlar ve 986 yılında Bekçur Fatimilerin Dımaşk naibi olmuştur. Bu sırada Dımaşk'ta işler karışık. Suriye'deki Fatımi hakimiyeti, valileri sık sık değiştirmekle sağlanmış. Fatımi halifesi el- Aziz, Yeltegin el- Türki kumandasında bir ordu göndererek kargaşalık çıkaran ibn Carrah'ı yenmiştir. ⁶⁵ Zahir döneminde Hassan b. Dagfal Filistin'de ayaklanmış, Sinan Şam'ı kuşatmış, Mirdası Salih'te Halep'i almıştır. Ancak güçlü bir komutan olan al-Dizbari isyanı bastırılmıştır. 1028 yılında Fatimiler Suriye

⁵⁹ . Komisyon; "Abbasiler Devri", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. 3, s. 249

⁶⁰ . Ramazan Şeşen; Selçuklulardan önce Şam (Suriye ve Filistin) Diyarında Türklerin Rolü, **TDAD**, s. 65 İstanbul, Nisan 1990 s. 142.

⁶¹ . Philip K. Hitti, **a.g.e**, C. 2, s.532-539.

⁶² . Mehmet Akçıkgozoğlu, **İslam Devletleri Tarihi**, İstanbul, 1977, s. 72.

⁶³ . Ramazan Şeşen; Selçuklulardan önce Şam (Suriye ve Filistin) Diyarında Türklerin Rolü, **TDAD**, s. 65 İstanbul, Nisan 1990 s. 145.

⁶⁴ . Philip K. Hitti, **a.g.e**, C. 2, s. 994

⁶⁵ . Ramazan Şeşen; Selçuklulardan önce Şam (Suriye ve Filistin) Diyarında Türklerin Rolü, **TDAD**, s. 65 İstanbul, Nisan 1990 s. 145, 146

bölgesine yeniden hakim olmuşlardır. Suriye üzerindeki Bizans baskısına son verilmiştir. 1338'de Halep ele geçirilerek Rakka dahil tüm Suriye'ye hakim olunmuştur.⁶⁶ Fatımiler döneminde Suriye ticarete önemli rol oynamıştır.⁶⁷ 1060'ta Halep Fatımilerin elinden çıkmıştır.

Selçuklu Devletinin genişlemesi Fatımileri sarsmış. 1071'de Kudüs. 1076'da da Şam Selçukluların eline geçince Fatımilerin Suriye'deki hakimiyetleri son bulmuştur. ⁶⁸

5- Haçlı Seferler ve Suriye

Birinci Haçlı seferinde (1096-1099) Bladin Urfayı alarak 1098 de Urfa kontluğunu kurmuştur. ⁶⁹

Bu sırada Haçlıların ana ordusu Antalya'ya gelerek 21 Ekim 1097 - 3 Haziran 1098 tarihleri arasında kuzey Suriye sınırındaki bu şehiri kuşatmışlardır. Bu sırada Antakya'da Yağısıyan valilik yapmaktaydı. Yağısıyan Halep meliki Rıdvan'dan yardım isteyince o da Huma emiriyle yardıma gelmiştir. Ermeniler'den birinin hıyanetiyle şehir Bahemond'un eline geçmiştir. ⁷⁰

1097 de Lazkiye alınmış ve Aralık 1098'de de Maarratünnuman alınarak halkı kılıçtan geçirilmiştir. Daha sonra Kudüs'e doğru harekete geçilerek Beyrut'a 20 Mayıs 1099'da Saydaya oradan Nika ve Hayfadan sonra 7 Haziran'da Kudüs kuşatılmış ve 14 Temmuz gelesi baskınıyla Kudüs'e girilerek çok kanlı bir katliam yapılmıştır. Kudüs'te bir Latin krallığı kurulmuştur. ⁷¹ Boudouin döneminde haçlılar Suriye'de fazla etkili olmamışlardır. Çünkü bu dönemdeki önemli şehirler ala müslümanların elindeydi.

⁶⁶ . E. Graefe; "Fatımiler" mad. İ.A. C.4, İstanbul 1964, s. 524.; Ramazan Şeşen; Selçuklulardan önce Şam (Suriye ve Filistin) Diyarında Türklerin Rolü, TDAD, s. 65 İstanbul, Nisan 1990 s. 145, 146

⁶⁷ . Halil Edhem; a.g.e, s. 82.

⁶⁸ . E. Graefe; "Fatımiler" mad. İ.A. C.4, s. 524; Philip K. Hitti, a.g.e, C. 2, ; C. Tevfik Karasapan, Filistin ve Şark-ül Ürdün C. 1, İstanbul 1942, s. 92.

⁶⁹ . Mehmet Açıkgözoğlu; a.g.e. s. 77.; H. İbrahim Hasan; a.g.e. C.1, s. 298.; Işın Demirkent Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, C.1, Ankara 1990, s. 38

⁷⁰ . Philip K. Hitti, a.g.e, C. 2, s.1025.; Steven Runciman; Haçlı Seferleri Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), C.1, Ankara 1989, s. 169-170

⁷¹ . Steven Runciman;a.g.e, C.1, s. 207-220; Mahmut Şakir a.g.e; C.5, s. 43.

17 Mayıs 1102 yılında Fatimilerin Filistin'i haçlılardan kurtarmak için yaptıkları ilk sefer başarılı olmuşsa da Urfa kontu'nun yardımı gelmesiyle Fatimiler yenilgiye uğratılmışlardır. Kasım 1103'de Haleb ve Rakka civarında haçlılar yağma hareketleri yapmışlardır. Emir Çavlı, Rıdvan üzerine yürüdüğü sırada Antakya hakimi Tankred yardıma gelmişse de Çavlı, haçlı kontlukları kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştır.⁷² 1109 tarihinde Trablus alınarak burada da bir kontluk kurulmuştur. Franklar Sur dışında tüm Suriye sahiline hakim olmuşlardır. Tuğtekin bunlara karşı başarılı mücadeleler vermiştir.⁷³ 1030 yılında bir Roma ordusu Halep'i kuşatmışsa da başarılı olmamıştır.⁷⁴ Haçlılar Suriye'nin iç şehirlerine sahip olamamışlardır. Bu dönemdeki devamlı savaşlar Suriyeli müslümanların fikri hayatını zayıflatmış ve Fransızlar ile yerlilerin işbirliği ile yeni bir medeniyet oluşmuştur.⁷⁵ Zengi'den başka Selahaddin'de Haçlılarla mücadele ederek 1187'de Kudüs'ü almıştır. Ancak 7 Mart 1229'da Kudüs'ü haçlılar tekrar almışlardır. 15 Ekim 1248'de Mısır ordusu Askalon ve Kudüs'ü haçlılardan yeniden almıştır.⁷⁶ 18 Mayıs 1268'de Memlûklular Antalya'yı haçlılardan almışlardır. Haçlılar bu hakimiyetleri döneminde Suriye'de büyük gelirler elde etmişlerdir.⁷⁷

III. TÜRK HAKİMİYETİNDE SURİYE

1- Tolunoğulları Hakimiyetinde Suriye

Ferganalı bir Türk olan Tolunoğlu Ahmed 868 de Vali olarak Mısır'a tayin olmuştur. Mısır'da Abbasilerin zayıflığından istifada ederek bağımsızlığını ilan etmiş ve Suriye'ye nüfuzu altına almaya çalışmıştır.⁷⁸ Tolunoğulları dönemi Türklerin Suriye'ye el koymalarının başlangıcı olmuştur. Ahmed b. Tolun Suriye seferine çıkınca Amacur ona itaat emşitir. Onu Remle'ye tayin etmiştir. Ahmed

⁷² . Işın Demirkent; a.ge. C.1, s. 122, 123.

⁷³ . H. İbrahim Hasan a.g.e C.5, s. 298, 299.; Steven Runciman a.g.e C.1, s. 77-78

⁷⁴ . Gregory Abul Farac; a.ge, C.1, s. 288.

⁷⁵ . H. Lammens; "Suriye", mad. İ.A. c.11, s. 59

⁷⁶ . Steven Runciman; a.g.e, C.II, s. 177-190

⁷⁷ . Steven Runciman; a.g.e, C.3. s. 277-300

⁷⁸ Halil Ethem, a.g.e, s. 78; C. Tevfik Karasapan a.g.e, C.1, s. 91.

b. Tolun Dimaşk Hıms, Halep ve Hama şehirleriyle Antakya'yı almıştır. 79 Böylece Suriye yine Mısır hakimiyetine girmiştir. Ahmed Suriyedeki hakimiyetini sürdürmek için Akka'da bir askeri deniz üssü kurarak geliştirmiştir.⁸⁰

Ahmed'in ölümünden sonra el-Muvaffak, Kınneserin ile Sugur'u almıştır. 882'de ise Kınnesrin, Hıms, Halep ve Diyar-ı Mudar valisi olan Lülü isyan etmiştir. 885'de Remle'de savaşı kazanan Ahmed b. Tolun'un oğlu Humaraveyh tekrar Şam'ı almıştır.⁸¹ 88 yılında Suriye ve el-Cezire'de ⁸² Humara veyh adına hutbe olunmaya başlanmıştır. Humaraveyh 896 da Şam'da ölmüştür. Harun döneminde (869-904) Hasan b. Zekreveyh Akka'da karışıklık çıkarmış çıkarmış ve Dimaşk valisi Tağaç yenilmiştir. Bu dönemde Suriyeliler çok tedirgin olmuşlardır. 902 yılında Şam'da Karmatiler ortaya çıkmışsada 29 Kasım 903 tarihinde Karmatiler yenilerek ortadan kaldırılmıştır. 905 yılında da Tolunoğulları devleti yıkılmıştır. ⁸³

2- İhşidler Hakimiyetinde Suriye

Abbasiler, Tolunoğullarının yıkılmasıyla Suriye ve Mısır üzerindeki hakimiyetlerini yeniden kurmuşlardır. Halife el- Razi'nin Mısır'ı Şam hükümdarı Muhammed bl. Toğuç'a vermesiyle ihşidler devleti kurulmuştur.⁸⁴ İhşidlerin ilk dönemlerinde Suriye'deki bölgeleri ihşidler adına Bedr b. Abdullah idare etmiştir. Bağdat Abbasis halifeliğinde Emirül-Ümeralik'ı ele geçiren İbn Raik Suriye'yi ele geçirmek istediğinden dolayı İhşid'den vergi istenmiştir. İhşid

79 . Ramazan Şeşen: Selçuklulardan önce Şam (Suriye ve Filistin) Diyarında Türklerin Rolü, TDAD, s. 65 İstanbul, Nisan 1990 s. 142

80 . Flip K. Hitti, a.g.e, C.2, s. 712

81 . K. Yaşar Koprman "Tolunoğulları" Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. 6, s. 63,64.

82 . el-cezire Kelime olarak ada anlamına gelirken eskiden Dicle ve Fırat arasında yer alan Diyar-ı Rabia, Diyar-ı Mudar ve Diyar-bekr adında üç bölgeye ayrılan toprakları kapsamıştır.Bak: Abdulhaluk Bakır Hz. Ali Dönemi, Ankara, 1991, s. 111

83 . Ramazan Şeşen: Selçuklulardan önce Şam (Suriye ve Filistin) Diyarında Türklerin Rolü, TDAD, s. 65 İstanbul, Nisan 1990 s. 144.; K. Yaşar Kahraman: "Tolunoğulları" Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi; Halil Edhem; a.g.e. s. 78.

84 . Ramazan Şeşen: Selçuklulardan önce Şam (Suriye ve Filistin) Diyarında Türklerin Rolü, TDAD, s. 65 İstanbul, Nisan 1990 s. 144.; G. H. Becker: "İhşidiler " Mad. İA, C.5, s. 945

vergi göndermesine rağmen asıl gayesi Suriye'yi almak olduğu için 938 yılında seferdüzenleyerek Halep ve Hımsı gibi şehirlerden Remle'ye kadar olan sahaları almıştır. İhşid anlaşma yaparak Taberiye'den itibaren kuzeyi Rail'e vermiştir. Daha sonra anlaşma bozulmuş yapılan savaşta Raik yenilmiştir. Er-Remle kuzeyindeki topraklar ibn Ruik'in olmuştur. İbn Raik'in Mayıs 942'de öldürülmesiyle İhşid Dimaşk'a girerek Suriye'deki nüfuzunu yeniden kuvvetlendirmiştir. ⁸⁵

945 yılında Hamdaniler, Hıms-Haleb bölgesin ihşidlerden almışlardır. Muhamed b Tağuc ölünce Seyfud Devle Dimaşk'ı işgal ettiyse de şehir halkı Anacur b. Muhammed b. Tahuc yardımı çağırmışlardır. İhşid Anacur 947 de Dimaşk'ı Seyfuddevle'den tekrar geri almıştır. Sonra Seyfuddevle ile Anacur anlaşmış ve Haleb'i Seyfuddevle'ye bırakmıştır. İhşidler döneminde Hamdani'lerin hakimiyetleri kuzey Suriye ile sınırlı kalmıştır. 969'da Fatımiler İhşid'ler devletine son vererek Suriye'yi hakimiyetlerine almışlardır. ⁸⁶

3- Hamdaniler Hakimiyetinde Suriye

Hamdaniler 945 yılında Halep ve Hıms bölgelerini ihşidlerden almışlardır. Seyfu-Devle Dimaşk'ı da almışsada ihşidler 947'de tekrar Dimaşk'ı Seyfu- Devle'de almışlardır. Seyfu - Devle Halep dışında bir saray yaptırmış ve döneminde Suriye ilim ve kültür bakımından önemli gelişmeler kaydetmiştir. ⁸⁷

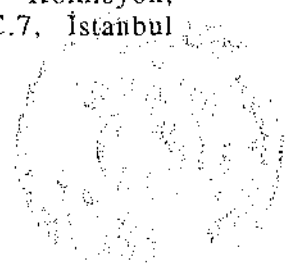
Bizansla'da mücadele eden Seyfü - Devle 967'de vefat etmiştir. Yerine Sad'ud Devle geçmiş ve Hıms ile Trablusşam'a gelmiştir Sad'ud-Devle bu dönemde sadece iç Suriye'yi hakimiyeti altına almıştır. Ebu Tuğlib 971'de el- Cezire'yi ele geçirmiştir. ⁸⁸ Hamdaniler 977 yılında

⁸⁵ . K.Yaşar Koprman;"İhşidler" **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.6, s. 201, 202.

⁸⁶ . Ramazan Şeşen; Selçuklulardan önce Şam (Suriye ve Filistin) Diyarında Türklerin Rolü, **TDAD**, s. 65 İstanbul, Nisan 1990 s. 144, 145.; Philip K. Hitti, a.g.e. C. 2 s. 178; K. Yaşar Koprman; "İhşidler", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.6, s. 204,205.

⁸⁷ . Carl Brockelman; a.g.e., s. 125.; Halil Edhem a.g.e, s. 155, Mahmud Şakir; a.g.e C.4, s. 405

⁸⁸ . Ramazan Şeşen; Selçuklulardan önce Şam (Suriye ve Filistin) Diyarında Türklerin Rolü, **TDAD**, s. 65 İstanbul, Nisan 1990 s. 145.; Komisyon; "Hamdaniler" **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.7, İstanbul 1989, s. 88-90

Haleb'e yeniden hakim olmuşlardır. ⁸⁹ 1004 yılında Hamdaniler yıkılarak Suriye Fatımi hakimiyetine geçmiştir. ⁹⁰

4- Mirdasiler Hakimiyetinde Suriye (1060-11)

Salih bin Mirdas ile birlikte Beni Kelb kabilesi başkan Senan bin Ulyan ve Beni Tay kabilesi başkanı Hassan bin El- Müferrece Fatimilere karşı isyan ederek 1023 yılında Senan Şam'a Hassan Filistin'e ve Salih'de Haleb'e hakim olarak Mirdasiler devletini kurmuşlardır. ⁹¹ Selçuklular Mirdasoğulları topraklarını ele geçirmeye çalışmışlardır. Nasr ölünce Sabık geçmiştir. Sabık'ın kardeşi Vessab Haleb üzerine gelmişse de 1076 daki bu saldırıyı önlemiştir. Daha sonra Selçuklular tabi olmuşlardır. ⁹²

5- Selçuklular Hakimiyetinde Suriye

Türkmenlerden bir kısmı XI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Suriye'ye girmeye başlamışlardır. Hanoglu Harun emrindeki Türkmen kuvvetlerinin Haleb bölgesine girmesiyle ilk Türkler Suriye'ye girmişlerdir. Afşin'de Kuzey Suriye'ye seferler düzenlemiştir. ⁹³ Alparslan'da 1071'de Haleb'i kuşatmış ve Suriye'de faaliyetler yapmış ve ⁹⁴ Atsız'ı bu işle görevlendirmiştir. Atsız Kudüs'ü kuşatınca Fatimiler adına idare eden vali şehri 1071'de Atsız'a teslim etmiş ve 1074'te de Akka alınmıştır. Atsız 1071-76 yılları arasında Kudüs, Dımaşk, Remle, Trablusşam, Taberiye Akka, Sayda Humus ve Sur şehirlerindeki Fatımi hakimiyetine son vererek Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na bağlı Suriye Selçuklu Melikliğini kurmuştur. Melikşah 1078 yılında Tutuş'u Suriye Selçuklu melikliğine atamıştır.

⁸⁹ . Ramazan Şeşen: Selçuklulardan Önce Şam (Suriye ve Filistin) Diyarında Türklerin Rolü. TDAD, s. 65 İstanbul, Nisan 1990 s. 146.

⁹⁰ .C. Tevfik Karasopan, a.g.e., C.I.s, 91

⁹¹ . Halil Edhem; a.g.e, s. 157.

⁹² . Ali Sevim: Suriye Filistin Selçuklu Devleti Tarihi, Ankara, 1989, s. 48,52.

⁹³ . Ali Sevim: a.g.e., s. 20-22

⁹⁴ . Ali Sevim: a.g.e., s. 33; Claude Cahen: "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi" (Çev. Yaşar Yücel, Bahattin Yediyıldız) Belleten, C.II, S.201 (1988), s. 1393-1394.

⁹⁵ Tutuş Atsız'ı ortadan kaldırarak bütün Suriye topraklarına hakim olmuştur. ⁹⁶ 1090 yılında Halep'i kuşatan Musul Emiri Müslim Melikşah'a vergi vermek şartıyla şehri almıştır. 1085'de Süleymanşah Mıslım'i yenmiş ve böylece Türk hakimiyeti Suriye'de iyice yerleşmiştir. ⁹⁷ Tutuş'un 1095'de ölümüyle oğullarından Rıdvan Halep'i başkent yaparak burada 1095'den 1113 yılına kadar hüküm sürerken, Dukak'ta Dimaşk'ta hüküm sürmeye başlamıştır. Böylece Suriye iki meliklik şeklinde yönetilmeye başlanmıştır. ⁹⁸

a- Haleb Selçuklu Melikliği

Rıdvan, 1095'de Halep'e gelerek burada hüküm sürmeye başlamıştır. Dimaşk üzerine 1096'da bir sefer yapmışsada başarılı olmamıştır.⁹⁹ Rıdvan, 1098 Haleb ve çevresinde işkence ve zulümler yapan Berekatı ortadan kaldırarak bölgede huzur ve sükunu sağlamıştır.¹⁰⁰ 1098'de de Ömer, Azaz'da Rıdvan'a isyan etmiş ve Haçlılardan da destek almıştır. bunun üzerine Rıdvan Azaz'ı kuşatarak hakimiyetini kabul ettirmiştir. Haçlılar Maarretünnuman'ı alarak şehirde büyük tahripler yapmışlardır. Rıdvan, haçlıların aldığı yerleri tekrar almışsada haçlılar tekrar Rıdvan'dan bölgedeki bazı kaleleri almışlardır. Haçlılar 1110 yılında Suriye kıyı bölgesindeki Trablusşam, Banyas, Cübeyl ve Beyrut şehirlerini ellerine geçirmişlerdir. Rıdvan 1113'de Halep'te ölmüştür. Oğlu Tacüddeve Alp Arslan Muhammed, batınîlerin ileri gelenlerini öldürtmüştür. Alp Arslan 1114'de öldürülünce tahta kardeşi Sultan Şah geçmiştir. Daha sonra Halepteki Meliklikte düzensizlikler başlamış ¹⁰¹ ve Zengiler, Halep ve civarını almışlardır.¹⁰²

⁹⁵ . Ali Sevim; "Suriye ve Filistin'de Selçuklu Fetihleri ve Sonuçları" **Atatürk Konferansları** IV, 1971- 1972, Ankara 1975 s. 35.

⁹⁶ . H. Lammens "Suriye" *Mad. İ.A.*, C.11, s. 56-57.

⁹⁷ . Ali Sevim; "Suriye ve Filistin'de Selçuklu Fetihleri ve Sonuçları" **Atatürk Konferansları** IV, 1971- 1972, s.37.

⁹⁸ . Philip K. Hitti, *a.g.e.* C.2, s. 1020.; M. Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara 1989, s. 116

⁹⁹ . Ali Sevim; *a.g.e.* s. 85-87; Ali Sevim "Haleb Selçuklu Meliki, Fahrül Melük Rıdvan" *Bellefen* C. 34, S.133, Ankara 1970, s.66; Coşkun Alptekin; *a.g.e.s.* 9.

¹⁰⁰ . Ali Sevim; *a.g.e.s.* 92,93.

¹⁰¹ . Ali Sevim; *a.g.e.*, s. 128-138

¹⁰² . Coşkun Alptekin; *a.g.e.*, s.70.

b- Dımaşk Selçuklu Melikliği

Tutuş'un ölümüyle Dımaşk'ta Dukak hüküm sürmeye başlamıştır.¹⁰³ Dukak'ın önemli mücadelelerini I. haçlı seferi ile olan Dımaşk ve Humus kuvvetleri memleketlerine dağıtılmışlardır.¹⁰⁴ Dukuktan sonra zamanla Tog-Tegin idareyi ele geçirmiştir.¹⁰⁵

Haçlılar üzerine Tog-Tegin, Fatimiler' le birlikte saldırmışsa da başarılı olunmamıştır. Rıdvan gibi Dukak'ta haçlılarla mücadele etmiştir.¹⁰⁶ Top Tegin'den sonra Böri daha sonra İsmail Dımaşk melikliğine geçmiştir. İsmail'in sert tutumu ve ağır vergilerinden dolayı halk soğumağa başlamıştır.¹⁰⁷ Zengiler 1139'da Baalbek'i almıştır. Şam'ı kuşatmışsa da alamamıştır. Ancak Zengiler 1154'de Dımaşk ateşeliğine son vermişlerdir.¹⁰⁸ Bu dönemde Dımaşk ticaret yolu üzerinde olması dolayısıyla ekonomik olarak geliştiği gibi dini, kültürel alanda da en müreffeh dönemini yaşamıştır.¹⁰⁹

6- Zengiler Hakimiyetinde Suriye

Zengiler, Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un Zengi'yi 1127 yılında Musul'a tayin edilmesiyle kurulan ba atabeglik komşuları Dımaşk atabegliği ile mücadele halinde olmuştur.¹¹⁰ Zengi Haçlılara ilk darbeyi vurarak Urfa kontluğunu almıştır.¹¹¹

Zengi Mayıs 1138 tarihined Kefertab, Maarratunnuman, Bizaa ve Esarib'i haçlılardan almıştır.¹¹² Zengi Dımaşk'ı zorla alamayacağını anlayınca akrabalık yoluyla Dımaşk'a sahip olmak için Muhammed'e kızını vermiştir. Muhammed'de annesini Zengi'ye vermiş ve çeyiz olarak'da Hims'i almıştır.¹¹³ 1154'de Dımaşk şehrini alan Mureddin

¹⁰³ . Halil Edhem a.g.e, s. 231.

¹⁰⁴ . Ali Sevim; a.g.e., s. 161, 162.

¹⁰⁵ . Coşkun Alptekin; a.g.e., s. 23.

¹⁰⁶ . Coşkun Alptekin; a.g.e., s. 31.

¹⁰⁷ . Coşkun Alptekin; a.g.e., s. 107.

¹⁰⁸ . H. İbrahim Hasan; a.g.e, C.5, s. 87.

¹⁰⁹ . Coşkun Alptekin; a.g.e., s. 171-175.

¹¹⁰ . Coşkun Alptekin; "Musul Atabeyliği, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.7, s. 535.

¹¹¹ . Carl Brockelman, a.g.e., s.183.

¹¹² . Mahmut Şakir, a.g.e., C.5, s. 83.

¹¹³ . Coşkun Alptekin; "Musul Atabeyliği, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.7, s. 543.

Mahmut Dımaşk atabegliğine son vermiştir.¹¹⁴ Eyüp Şam'ı yönetirken, Şirkuh ise Humus'u yönetmiştir.¹¹⁵ Zengiler döneminde Suriye en müreffeh dönemini yaşamış ve ¹¹⁶ Nureddin Mahmud'un ölümüyle 1233 tarihinde atabeylik Eyyubilerin hakimiyetine girmiştir. ¹¹⁷

7- Eyyubiler Hakimiyetinde Suriye

Mısır' da bir devlet kurmuş olan Selahaddin Eyyubi buradaki hakimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Suriye'ye yönelerek Şam, Hama, Hums'u ¹¹⁸ almış ve 1175'lerde Halep'i kuşatmıştır. Fetihlerine devam eden Selahaddin Eyyubi 1176 tarihinde Buzaa, Menbic ve Azaz gibi yerler ile 1182'de de Rakka'yı almıştır.

Daha sonra fetihlerini Filistin yönüne kaydirmiştir. ¹¹⁹

1187'de Hittin savaşında Kudüs Haçlı kuvvetleri yenilince Taberiye, Akka, Nablus, Hayfa, Sayda, Beyrut, Cübeyl, ve Kudüs'ü Selahaddin almıştır.¹²⁰ Selahaddin Eyyubi 1188'de ise Kerak'ı almıştır.¹²¹

Selahaddin Eyyubi 1193'de Dımaşk'ta vefat edince ¹²² kardeşi Adil yavaş yavaş idareyi eline almıştır. Bu sırada El-Fazl Dımaşk'ta, Ez-Zahir ise Haleb'te hükümet kurmuşlarsa da Adil bunları kendi hakimiyetine almış ve sadece Haleb'in yönetimi 1260 yılına kadar Selahaddin'in oğullarının yönetiminde kalmıştır. Adil' in oğulları Dımaşk, Kerek, Meyyafarikin ve Hısn-ı Keyf'de ayrı ayrı Eyyubi şubeleri kurmuşlardır. Dımaşk Eyyubileri Haleb Eyyubileri ile birleşmişler ve daha sonra Moğol istilasına uğramışlardır. ¹²³ 1260'da Halep ile Şam yıkılırken Hıms'taki Eyyubi sülalesi 1262 de son bulmuş

¹¹⁴ . Coşkun Alptekin; a.g.e., s. 159.

¹¹⁵ . Carl Brockelman, a.g.e., s.185

¹¹⁶ . Philip K. Hitti, a.g.e., C.2, s. 1062.

¹¹⁷ . Coşkun Alptekin; "Musul Atabeyliği, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.7, s. 571

¹¹⁸ . Carl Brockelman, a.g.e, s. 187.

¹¹⁹ .Ramazan Şeşen;"Eyyubiler" Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.6, s. 318.

¹²⁰ . Ramazan Şeşen;"Eyyubiler" Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.6, s. 331.; Gorg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret İşıltan) Ankara, 1991, s. 376.; Steven Runciman, a.g.e, C, 2, s. 387-390.

¹²¹ . Ramazan Şeşen; "el Bark el-Şamiye Göre 578-579 (1182-1183 M.) Yıllarında Salah el-din'in bazı Tayinleri ve Eyyubiler ile Franklar Arasında Cereyan Eden Bazı Harpler" İslam Tetkikler Enstitüsü Dergisi, C. VI. Cüz, 3-4, İstanbul 1976, s. 4.

¹²² . Gregory Abul-Farac; a.g.e. C.2, s. 463.

¹²³ . Halil Ethem, a.g.e, s. 90,

ve Hama Eyyubileri de 1341 yılına kadar Memlukler' in valileri olarak kalmışlardır. ¹²⁴

8- Memluklar Hakimiyetinde Suriye

Memlukler devleti Aybek tarafından 1250 tarihinde kurulmuştur. Moğollar 1260 yılında Suriye'yi tehdit etmeye başlamışlar ve Hulagu Halep, Hama ve Harim' i almıştır. 1260 yılında Ayn Calut savaşında Memluklu komutanı Baybars Moğolları yenince Suriye Memluklu yönetimine girmiş ¹²⁵ ve Baybars bu başarısından dolayı Memluklu Sultanı olmuştur. Döneminde Suriye'deki kale ve hisarları tahkim etmiş, su kanalları açmış ve Suriye'deki Posta teşkilatını iyi bir düzene koymuştur. ¹²⁶ Baybars sırasıyla Hims, Kaysariye ve Hayfa'yı aldıktan sonra Arsuf kalesini ve Safed' i 7 Mart 1268'de Yafa'yı Franklardan almıştır. aynı yıl içinde Antakya'da alınmıştır. ¹²⁷ 1281 tarihinde Moğol ve Memluklu ordularının Hims önlerinde karşılaşmalarında yenilen Moğol kuvvetleri geri çekilmiştir. Memluklar 31 Temmuz 1291'de Beyrut'u 3 Ağustos 1291'de Tartus'u 14 Ağustos 1291'de de Athlifi almışlardır. ¹²⁸ Katboga 1295 te Suriye işlerini düzenlemek için Suriye'ye gelmiş ve Dimaşk'taki saltanat naibi olan Uğurlu el- Adil'iyi azletmiştir. Daha sonra Ketboğa'nın Suriye'deki durumu zayıflamış ve Laçın onu bertaraf etmiştir. ¹²⁹

1300 yılında Moğollar Dimaşk'ı almışlarsada şehir ve yerleşim yerlerini yağmalamamışlardır. Mart 1300 yılında Moğollar Dimaşk'ta tekrar geri çekilince Memlukler yeniden Suriye'yi hakimiyetleri altına almışlardır. Memluk Sultanı en Nasır Moğollara yardım eden Durzileri, Şiileri, Marunileri ve Alevileri bu hareketlerinden dolayı cezalandırmıştır. ¹³⁰

1400 yılında Timur Kuzey Suriye'ye girmiş ve Timur'un bu saldırısı sonucu Halep, Hama, Humus ve Şam'ı alan Timur kuvvetleri

¹²⁴ . C.H. Becker; "Eyyubiler" mad. İ.A., C4, s.428.

¹²⁵ . Rene Grausset; **Bozkır İmparatorluğu**, (Çev Reşat Uzmen) İstanbul 1980, s. 343-345; Mahmut Şakir, a.g.e., C.5, s. 214-216.

¹²⁶ . İnci Koçak, "Arap Kaynaklarında Türk Memluk Sultanı Baybars", X. **Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara 1991, s. 1104.,

¹²⁷ . Steven Rucman; a.g.e. C.3, s. 273-276.

¹²⁸ . K. Yaşar Koprıman; "Memluklar Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. 6, s. 463-464.

¹²⁹ . K. Yaşar Koprıman; "Memluklar Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. 6, s. 480.

¹³⁰ . Philip K. Hitti, a.g.e., C.2, s.1100

her tarafı yakıp yıkmışlardır. Timur önemli ilim adamları ve sanatkarları Dimaşk'tan alıp başşahri Semerkant'a götürmüştür.¹³¹ Timur Suriye'den ayrılınca 15 Temmuz 1402'de Şeyh Dimaşk naibi olarak göreve başlamıştır. Franklar'a karşı başarılı mücadeleler vermiştir. Daha sonra Şeyh ve Cekarın isyan ederek Suriye'ye sahip olduklarından dolayı Sultan 1406 yılında Suriye'ye gelecek yeniden ülkede hakimiyetini kurmuştur.¹³² el-Nasr Ferec Nevruz'u Dimaşk valiliğine atamıştır. Sonradan Sultan'ın istediği emirleri Nevruz teslim etmeyince ikisinin arası açılmış ve Sultan yeniden Suriye'ye girince tekrar işi barışla çözmüştür.¹³³ Nevruz ve Ferec el-Nasır Ferec'i 1412'deki savaşla öldürmüşlerdir. el-Nasır Ferec dönemi Suriye'de kargaşalık ve yıkımlarla dolu sönük bir dönem olmuştur.¹³⁴ Bu sefer Suriye'de Nevruz ile Şeyh birliklerinin güçlenmesini istemediğinden dolayı mücadeleye başlamışlardır. Şeyh Nevruz'u Dimaşk'ta teslim alarak öldürmüştür. 1415 yılında Suriye'de Kanıbay isyan etmişse de isyanı bastırılmıştır.

Memlukler dönemide Suriye altı naiplik halinde yönetilmiştir.¹³⁵ bunlar; Dimaşk, Haleb, Hama, Trablus, Safed ve Kerak (Maveraül-Ürdün) dür. Dimaşk naipliğine diğer vilayetlere göre bir üstünlük sağlanmıştır. Lübnan'ın ise muhtariyeti ve kargaşalığı devam etmiştir.¹³⁶ Memlukler kereste ihtiyacını Suriye'de karşılamışlar ve Eğitim öğretime büyük önem vermişlerdir.¹³⁷ Bu dönemde Suriye'deki olaylarda Ramazanoğulları aktif rol oynamışlardır.¹³⁸ Yavuz Sultan Selim'in 1516'da Mercı-Dabık'ta Memlukleri yenmesiyle Memluklerin Suriye'deki hakimiyeti son bulmuştur.¹³⁹

¹³¹ . Yaşar Yücel, *Timur'un Ortadoğu - Anadolu Seferleri ve Sonuçları* (1393-1402), Ankara, 1989, s. 102-109.; Hoca Sadettin; *Tacu't-tevarih I*, (Haz:İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1992, s. 239-240.

¹³² . K. Yaşar Koprıman, *Mısır Memlukları Tarihi*, Ankara 1989, s. 42-55.

¹³³ . K. Yaşar Koprıman; a.g.e., s. 74-77.

¹³⁴ . K. Yaşar Koprıman; a.g.e., s. 108-109.

¹³⁵ . K. Yaşar Koprıman; a.g.e., s. 149-162.

¹³⁶ . H. Lammens; "Suriye" mad. İ.A., C.11, s. 59.

¹³⁷ . K. Yaşar Koprıman; "Memluklar" *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.7, s. 47.

¹³⁸ . K. Yaşar Koprıman; a.g.e., s. 200

¹³⁹ . Nazif Öztürk; "Suriye" *TDAD*, S.56, İstanbul Ekim 1988, s. 119.; C. Tefvik Karasapan; a.g.e. C. 1, s. 101.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI HAKİMİYETİNDE SURİYE

1- XVI- XIX Yüzyıllada Suriye'de Osmanlı Hakimiyeti

1- Suriye'nin Osmanlı Hakimiyetine Girmesi

Memluklu Sultanı Kayıtbay zaman zaman Dulkadiroğlu Beyliği üzerine seferler düzenlemiştir. Osmanlılar kilit noktalar olan Tarsus ve Adana çevresindeki kalelerin korunmasına önem verdiğinden dolayı iki taraf kuvvetleri Ağa Çayır'ında karşılaşmışlar ve bu saha iki taraf arasında mücadele alanı olmuştur.¹⁴⁰

1516 yılına gelindiğinde Yavuz Sultan Selim Suriye, Mısır seferine çıkmış ve iki ordu Merci-Dabık'ta 24 Ağustos 1516'da karşılaşmışlardı. Memluklu kuvvetleri savaşta yenilmişlerdir. Böylece bu savaş Memluklerin sadece Haleb'i değil tüm Suriye'yi kaybetmelerini sağlamıştır. Haleb halkı Osmanlı ordusunun geldiğini görünce Meydan-ı ekbez'de toplanarak Yavuz Sultan Selim'e bağlılıklarını bildirmişlerdir. Yavuz Sultan Selim Haleb'e Karaca Paşa'yı vali Çömlekçi zade Kemal Çelebi'yi kadı tayin etmiştir. Bir müddet sonra Hama üzerine yürümüş ve Hama alınarak valiliği Güzelce Kasım Paşa'ya verilmiştir. Daha sonra Humus ve Şam üzerine yürünerek Şehre girilmiştir. Yavuz Sultan Selim kışı Şam'da geçirirken bir yandan da baharda yapılacak Mısır seferi hazırlıklarını yapmıştır. Bu sırada Safed, Taberiya, Nablus, Kudüs ve Halilür - Rahman şehir anahtarları teslim alınmıştır. 1517'de Rıdaniye Savaşıyla Mısır'da alınarak birinin güvenliği diğerine bağlı olan iki coğrafi saha alınmıştır. ¹⁴¹

¹⁴⁰ . Hoca Sadettin; a.g.e, III, s. 254, 255.

¹⁴¹ . Hammer; Büyük Osmanlı Tarihi, (Haz: Mümin Çevik - Erol Kılıç), C.2, İstanbul 1989, s. 485-499; Hoca Sadettin; a.g.e.-4, s. 288-296; Evliya Çelebi (Mehmet Zillioğlu) Seyahatname, (Sad. Tevfik Temel Kuran- Necati Aktaş), C.3, 4, s. 41-45.; Yılmaz Öztuna; Osmanlı Devleti Tarihi, C.1, İstanbul 1986, s.159,160.

Osmanlılar, Suriye'deki düzensizlikleri ve yolsuzlukları önlemişler, bölgeye valiler atamışlar ve Lübnan'daki beyleri ise sadece isimde tabi bırakıp uygulamada özgür bırakmışlardır. ¹⁴² Tahririne önem verilmiş, Humus, Hama, Trablus sancaklarının tahriri Ebu'l Faz'la Dımaşk'ın tahriri Püh Çelebi'ye Haleb'in tahriri ise Abdulkerim Çelebi'ye verilmiştir. ¹⁴³

Bu dönemde sık sık Suriye'de isyanlar çıkmıştır. Bu sebeple birçok vali değişmiştir. ¹⁴⁴

Bölgenin vergileri Osmanlı bütçesinin kapanmasına faydalı olmuştur. 1565'te alınan böyle bir vergi asker maaşlarının ödenmesinde kullanılmıştır. ¹⁴⁵

Floransa, Osmanlı'nın Suriye deniz kıyısındaki durumunu güçleştirmek için Suriye'deki isyanları desteklemiştir. ¹⁴⁶

1651'de Halep valiliği İbşir Mustafa Paşa'ya verilmiş ve bu kişi Suriye'nin diğer valileri üzerine de nüfuz etmiştir. Halep'te adil bir düzen kurmuş, para ayarının düzeltilmesini istemiş, memurları ise Kur'an-ı Kerim ve talak üzerine yemin ettirdikten sonra atamıştır. ¹⁴⁷

Sayda valisi olan Cezzar Ahmet Paşa 1782'de Akka'yı tahkim ederek merkez yapmıştır. Osmanlı devleti Cezzar'ın güçlenmesini istemediğinden dolayı onu Bosna valiliğine atamışsada bu sıradaki dürzi isyanını bastırmasından dolayı aynı görevde bırakmış ve Lübnan'da kendisine verilmiştir. Daha sonra hac emirliğide Cezzar Ahmet Paşa'ya verilmiştir. Şam valiliğininde üzerine almasıyla Suriye'de hakim duruma geçmiştir. ¹⁴⁸

2- Suriye'de Meydana Gelen İsyandar

a- Canberdi Gazali İsyarı

Memluklu hükümdarlarının emiri olduğu halde Kansu Guri'ye ihanet etmiş ve Selim tarafından Suriye valiliğine tayin olunmuş

¹⁴² . Mehmet Kafkas; " Türk-Arap Münasebetleri ve Batı" Zaman Gazetesi, 14 Mart 1991, s.8.

¹⁴³ . Hammer; a.g.e., C.2, s. 523-524

¹⁴⁴ . Philip K. Hitti; a.g.e., C.2, s. 178.

¹⁴⁵ . İ. Hakkı Uzun Çarşılı; Osmanlı Tarihi C.3, 1. Kısım Ankara 1988, s. 125.

¹⁴⁶ . İ. Hakkı Uzun Çarşılı; a.g.e. C.3, 2. Kısım 1988, s. 142

¹⁴⁷ . İ. Hakkı Uzun Çarşılı; a.g.e. C.3, 1. Kısım, s.321.

¹⁴⁸ . Yaşar Yücel, Ali Sevim; Türkiye Tarihi, C.4, Ankara 1992, s.94.

bulunan Canberdi Gazali Selim'in vefatından sonra bağımsızlığını ilan ederek. Şam ve Beyrut'u almıştır. Mısır Valisi Hayır Bay'ı da yanına almak istemişse de Hayır bey bunun gerçekleşmesini imkansız bulduğu için eğer Haleb'i alırsan sana katılacağım diyecek durumu geçiştirmiştir. ¹⁴⁹ Kanuni Sultan Süleyman isyanı bastırmak için Ferhat Paşa'yı göndermiş ve Canberdi Gazala, 1521 yılında Kabun mevkiinde bozguna uğratarak yakalanıp idam edilmiştir. ¹⁵⁰

Bu olaydan sonra Babiali Suriye'deki idarecileri türk memur ve valilerden seçmiştir. ¹⁵¹ . İsyandan sonra Şam beylerbeyliğine Ayas Paşa getirilmiştir. ¹⁵²

b- Canbolatoğlu İsyanı

Çoğala zade 1605'de İranlılarla yapılan savaşta Canbolatoğlu Hüseyin Paşa'nın geç galip orduya katılmasından dolayı yenildiğini ileri sürerek Hüseyin Paşa'yı idam ettirmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Paşa'nın kardeşi gölü Ali Paşa ile Hızır Bey İran ve Avusturya savaşlarından yararlanarak isyan ederek Trablusşam ve Humus'u almışlardır.

Murad Paşa isyancılar üzerine yürüyerek onları yenilgiye uğrattınca, Canbolatoğlu önce Haleb'e oradan da gelip Padişah'a itaat etmiş ve böylece isyan bastırılmıştır. ¹⁵³

c- Abaza Hasan Paşa İsyanı

Önceleri kendisine Kilis sancağı verilmişken zamanla güçlenen Abaza Hasan Paşa'ya Haleb valiliği verilmiştir. Daha sonra Abaza ve görevine son verilen 15 kadar ileri gelen kişi kuvvetleriyle Anadolu içlerine ilerlemişlerdir. Diyarbakır valisi Murtaza Paşa kuvvetleri gelince isyancılar geri çekilmişlerdir. ¹⁵⁴ Murtaza Paşa isyancıların hayatlarını bağışlayacağını söyleyerek onları Haleb'e davet etmiş ve

¹⁴⁹ . Hammer; a.g.e. C.3, s. 6.

¹⁵⁰ . M. Nuri Paşa; Netayicül-Vukuat (Sadaleşt; Neşet Çağatay) C.I-II, Ankara, 1992, s. 98.

¹⁵¹ . C. Tevfik Karasapan; a.g.e, C.1, s. 107.

¹⁵² . İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, C.2, s. 309.

¹⁵³ . İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, C.3, 1. Kısım, s. 104-107

¹⁵⁴ . M. Nuri Paşa; a.g.e, C. 1-2, s. 266.

daha sonrada bunları 16 Şubat 1659 akşamı öldürtmüştür. Böylece Murtaza Paşa isyanı bastırmıştır. ¹⁵⁵

d- Zahir Ömer İsyani

1768 Osmanlı - Rus harbi sırasında Zahir Ömer Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan yararlanarak Akka. Sayda. Yafa. Hayfa ve Nablus kentlerini eline geçirmiştir. Rus donanması da Zahir Ömer'i desteklemek için Akka önlerine gelmiştir. Ancak daha sonra itaatını bildiren Zahir Ömer vergisini ödemek şartıyla tekrar Sayda Eyaleti başına getirilmiştir. ¹⁵⁶

1775'de Zahir Ömer tekrar isyan edince bu meselenin halli kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'ya verilmiştir. Gazi Hasan Paşa Akka önüne gelerek Akka'yı muhasara etmiştir. Zahir Ömer kaleden kaçmağa teşebbüs ettiği sırada arkasından vurularak öldürülmüş ve öylece isyan önlererek düzen sağlanmıştır. ¹⁵⁷

e- Bulutkapan Ali Bey İsyani

1776 yılında Mısır idaresini ele geçiren Bulutkapan Ali Bey Osmanlı'nın Rusya ile savaş halinde olmasını da fırsat bilerek dört yıl kısmen Filistin ile Suriye'yi yönetmiştir. ¹⁵⁸ Rus dananmasıda bu sırada isyanı desteklemiştir. ¹⁵⁹

Ancak Ebuzzeheb, Salihyye mevkiinde Ali Bey'i mağlup etmiş ve yaralanan Ali Bey'i yakalayarak hapsetmiştir.¹⁶⁰ Ali Bey 1773'de ölmüştür. ¹⁶¹

¹⁵⁵ . İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, C.3, 1. Kısım, s., 394.

¹⁵⁶ . İbrahim Türkgenci; Orta Doğu'nun Tarihi Gelişimi, İstanbul 1992, s.24.

¹⁵⁷ . Yaşar Yücel, Ali Sevim; a.g.e, C.4, s. 66, 67.

¹⁵⁸ . İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, C.4, 1. Bölüm, s.430,431.

¹⁵⁹ . İbrahim Türkgenci; a.g.e. s.23.

¹⁶⁰ . İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, C.4, 1. Bölüm, s.433

¹⁶¹ . Philip K. Hitti; a.g.e, C. 2, s.1169.

3- Napolyon'un Suriye Seferi

Napolyon Mısır'a yerleştikten sonra Mısır'ı elde tutmanın ancak Suriye'ye sahip olmakla mümkün olacağını anlamıştır. Çünkü tarihte Firavunlar, Fatımiler, Eyyubiler, Memlukler Mısır'dan sonra hep Suriye'ye yerleşmişlerdir. Napolyon Suriye'ye hakim olmakla Doğu Akdeniz'de mükemmel limanlara ve ormanlara sahip olacaktı.¹⁶² Napolyon Hindistan yolunun kontrol altına alınacağını ve Osmanlının barışa yanaşacağını düşünmüştür.¹⁶³

Napolyon'un Suriye Seferine çıkacağını öğrenen Cezzar Ahmed Paşa savunma önlemleri alarak Akka kalesini tahkim etmiştir. Napolyon 21.600 kişilik ordusu ile 22 Aralık 1798'de Mısır'dan hareket etmiş ve¹⁶⁴ 20 Şubat 1798'de el-Ariş'i, 24 Şubat 1798'de Gazze'yi işgal ettikten sonra Akka'yı kuşatmıştır. Ancak Cezzar Ahmet Paşa Napolyan'a karşı direnmiştir.¹⁶⁵ Fransızlar 7 Martta Yafa'yı alarak birçok katliamlar yapmışlardır. Bir yandan da Napolyan bazı beyannameler yayınlamış ve bu beyannamelerin etkisinde kalan Şeyhler Fransızlara sığınmaya ve Fransız ordusuna yardım etmeye başlamışlardır.¹⁶⁶

Akka kalesini muhafızların iyi koruması ve hristiyan ahalinin herhangi bir isyan hareketinde bulunmaması Fransızların ümit ettikleri yardımları almalarını önlemiştir.¹⁶⁷ Emir Beşir'de Fransızlara yardım etmeyip Cezzar Ahmet Paşa'yı tutmuştur. Fransızlar Sur ve Taberiye şehirlerini de işgal etmişlerdir.¹⁶⁸ Napolyon'un Akka'ya karşı olan ilk saldırısı başarılı olamayınca bölge emir ve beyleri de Hristiyan ve Yahudi halkası mektuplar göndererek onlara vaadlerinde bulunarak yardımlar istemiştir. Napolyon 20 Mart 1799'da Dürzi

¹⁶² . E. Ziya Karal; *Osmanlı Tarihi*, C.4. Ankara, 1988, s. 39.

¹⁶³ . Yaşar Yücel, Ali Sevim; *a.g.e*; C.4, s. 141.

¹⁶⁴ . Genel Kurmaş Başkanlığı Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1798-1802 Osmanlı Fransız Harbi(Napolyon'un Mısır Seferi), C.3., 5. Kısım, Ankara 1987, s. 61.

¹⁶⁵ . Yaşar Yücel, Ali Sevim; *a.g.e*, C.4, s. 143.

¹⁶⁶ . Genel Kurmaş Başkanlığı Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1798-1802 Osmanlı Fransız Harbi(Napolyon'un Mısır Seferi), C.3., 5. Kısım, s. 64.

¹⁶⁷ . C., Tevfik Karasapan; *a.g.e.*, C.1, s.112.

¹⁶⁸ . Süleyman Kocabaş; *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, İstanbul 1990, s. 160,161.

Emiri Beşir'e gönderdiği mektupta şunları yazmıştır: "Maksadım, Dürzi milletini müstakil kılmak, vergiden kurtarmak ve ticaret için önemli olan Beyrut ile diğer şehirleri kendilerine vermektir. Müşterek düşmanlarımızdan kurtulmak için beni mümkün olduğu kadar çabuk görmük üzere bizzat gelmenizi veyahut birisini yollamanızı dilerim." Ancak tüm bu mektuplara Dürziler, Maruniler ve Yahudiler uymamıştır. ¹⁶⁹

Napolyon, Akka'da durdurulmuş ve ¹⁷⁰ Napolyon'un 10 Mayıs'ta yaptığı son hücumda başarısız olunca Fransızlar dönmek zorunda kalmışlardır. Bu geri çekiliş veba salgını sebebiyle çok zor şartlar altında olmuş ve 2 Haziran 1799'da Napolyon Kahire'ye dönmüştür. ¹⁷¹

II- XIX YÜZYILDAN I. DÜNYA SAVAŞINA KADAR OSMANLI HAKİMİYETİNDE SURİYE

1- M. Ali Paşa Hakimiyetinde Suriye

M. Ali Paşa Navarin olayında kendi donanmasının ve Osmanlı donanmasının yok edilmesinden sonra hükümetin iznini almadan kuvvetlerini Mora'dan Mısır'a çekmiştir. Bağımsız gibi davranması II. Mahmut'u kızdırmıştır. II. Mahmut Mora ayaklanmasını bastırmasına karşılık vermeyi vadettiği Suriye Girit ve Mora valiliklerini vermediği gibi onu Mısır'dan uzaklaştırma planları aramıştır Çünkü Avrupa'nın yardımıyla M. Ali Paşa bu dönemde önemli bir güç haline gelmişti ¹⁷² . Ancak tüm bu planları M. Ali Paşa öğrenmiştir. Bunun üzerine Suriye'yi almak için bahane aramaya başlayarak Akka Valisi Abdullah Paşa ile olan anlaşmazlığında faydalanmaya karar vermiştir. ¹⁷³

M. Ali Paşa, Aralık 1831'de oğlu İbrahim Paşa ile Süleyman Paşa kumandasında 25.000 kişilik bir kuvvet Akka üzerine göndermiştir.

¹⁶⁹ . Süleyman Kocabaş; a.g.e.,s. 158.

¹⁷⁰ . Hammer; a.g.e.,C.9, s.133.

¹⁷¹ . C., Tefik Karasapan; a.g.e, C.1, s. 112; Tahsin Ünal; Türk Siyasi Tarihi, 1700-1958, Ankara 1978, s. 127,128

¹⁷² . Yaşar Yücel, Ali Sevim; a.g.e, C.4., s.211.

¹⁷³ . E. Ziya Karal; a.g.e, C.4, s. 129.

¹⁷⁴ 15.6.1832'de Mısır kuvvetleri Şam'ı işgal etmiş ve ¹⁷⁵ 1832'ye kadar tüm Suriye M. Ali Paşa'nın kontrolüne girmiştir.¹⁷⁶

Osmanlı kuvvetleri ise İbrahim Paşa ordularına karşı yenilmiş ve birçok asker hastalıktan kırılmıştır. İbrahim Paşa Konya'ya kadar ilerlemiştir. Burada yapılan savaş sırasında Sadrazamanın esir düşmesi üzerine Osmanlı Ordusu geri çekilmiş ve bu durum karşısında II. Mahmut Rusya'dan yardım istemiştir. M. Ali Paşa'yı güçlendiren Fransa ve İngiltere bu sefer araya girerek M. Ali Paşa'ya gözdağı vermişlerdir. ¹⁷⁷

Avrupalı devletleri M. Ali Paşa'ya baskı yaparak onu anlaşılmaya yanaştırmışlardır. Osmanlı hükümdarını temsilen Fransız elçisi Baron Roussin, M. Ali Paşa adına oğlu İbrahim Paşa, Kütahya Antlaşmasını 5 Mayıs 1833'de imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre M. Ali Paşa'ya Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Suriye valiliğide verilmiştir. ¹⁷⁸

Avrupalı devletlerin müdahalesiyle M. Ali Paşa isyanı uluslararası bir sorun halini almış ve Avusturya Fransa, İngiltere ve Rusya Mısır meselesiyle yakından ilgilenmişlerdir. Bilhassa Hindistan ve Rusya ise Boğazlar sebebiyle M. Ali Paşa'nın hareketini kuşkuyla karşılamışlardır. ¹⁷⁹

M. Ali Paşa her yıl Babıaliye verdiği vergiyi vermeyip bağımsızlığını ilan edice, II. Mahmut M. Ali Paşa'ya karşı savaşa girişmiştir. Hafız Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri 29 Haziran 1839'da Nizip'te yapılan savaşta yenilmiştir. ancak yenilgi haberini almadan II. Mahmut ölmüştür.¹⁸⁰

M. Ali Paşa'nın Suriye'yide istemesi Avrupalı devletleri telaşa düşürmüştü ve Avrupalı devletlerden İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya Suriye'nin Osmanlıya verilmesi için karar almışlardır. Ancak Fransa M. Ali Paşa'ya karşı kuvvet kullanılmasına karşı çıkmıştır.

¹⁷⁴ . Tahsin Ünal; a.g.e., s.204-210.

¹⁷⁵ . Yılmaz Öztuna; Osmanlı Devleti Tarihi, C.1, s.494,495.

¹⁷⁶ . Süleyman Kocabaş, a.g.e., s. 242,243.

¹⁷⁷ . Şinasi Altundağ; "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Esnasında" , Belleten, c.6, Ankara - 1942, s. 23, 24.

¹⁷⁸ . Yaşar Yücel, Ali Sevim; a.g.e. , C.4, s. 214, 215.

¹⁷⁹ . Şinasi Altundağ; " Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı - Mısır Meselesi 1831 - 1841, I. kısım Ankara 1945, s. 81.

¹⁸⁰ . Carl Brockelmann, a.g.e. , s. 296; M. S. Anrerson; The Eastern Question 1774 - 1923, Newyork - 1966, s. 95.

Avrupalı devletlerin Londra Anlaşmasıyla kararlaştırdıklarına göre Suriye kaydı hayat şartıyla M. Ali Paşa'ya bırakılacak ve M. Ali Paşa kabul etmezse kuvvet kullanılacaktı. M. Ali Paşa'da kabul etmeyince birleşik kuvvetler 15 Eylül 1840'da Beyrut'a çıkmışlardır. Bu sırada Suriye'de İbrahim Paşa'ya karşıda isyanlar olunca İbrahim Paşa çok zor durumda kalmış ve Osmanlı kuvvetleri 13.11.1840'da Halep'e 29.12.1840'da Şam'a girmişlerdir. İbrahim Paşa Mısır'a çekilmiştir. Böylece M. Ali Paşa Suriye'yi kaybetmiştir.¹⁸¹

İbrahim Paşa Suriye'de hakimiyet kurduğu dönem içerisinde idarede bazı yenilikler yaparak. Hristiyanlar ile müslümanlara eşit haklar sağlamıştır. İbrahim Paşa Suriye'deki bütün toprak sahiplerinin yetki ve nüfuzlarını elerinde almış, yeni vergiler koymuştur. ¹⁸² Şehirlerde valilere yönetim ticaret ve hukuk konularında yardımcı olacak kişiler atanmayablaşlanmıştır. Gayri müslimlerde bu divanlarda yer almıştır. ¹⁸³

O zamana kadar askerlikten muaf olan hristiyanları kendi yönetimine karşı çıkabilecek bir isyanda kullanmak için silahlandırmıştır.¹⁸⁴ Mısır yönetimine karşı isyan eden Dürziler'e karşı Maruniler'i kullandığından dolayı M. Ali Paşa 1840'da Mısır'a çekildiğinde bölgede Fransa'nın nüfuzu artmıştır. ¹⁸⁵ Halka ağır vergi yükümlülüğü getirmiş ve bu sebeple halk Osmanlı idaresini tekrar arar olmuştur. ¹⁸⁶

¹⁸¹ . E. Ziya Karal, a.g.e. , C. 5, s. 200,201; M. Ahmet Varol; **Bilinmeyen İslam Dünyasından kesitler** 3, İst. -1992, s. 76; Hammer, a.g.e. C.9, S. 400- 402.

¹⁸² . Feti Tevetoglu; " Amerika Birleşik Devletleri ve Ortadoğu", **Türk Kültürü Dergisi**, S. 266, Ankara - haziran 1985, s. 381, 382.

¹⁸³ .Moshe Maoz; a.g.e., s. 26; Şinasi Altundağ; " Kavalalı M. Ali Paşa' nın Suriye' de Hakimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı", **Belleten**, C. 8, S. 30, Ankara- Nisan 1994, s. 233, 234.

¹⁸⁴ . Şinasi Altundağ; " Kavalalı M. Ali Paşa' nın Suriye' de Hakimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı", **Belleten**, C. 8, S. 30, Ankara- Nisan 1994, s. 236; Haluk Ulman; a.g.e., s. 13.

¹⁸⁵ . Sabahattin Samur; " Özel Memuriyette Beyrut' a gönderilen Hüseyin Rıza Paşa' nın Bir Lahiyasının Işığında 19. Yüzyılın Sonuna Doğru Fransa' nın Suriye Siyaseti" , E.Ü. İ.F.D. , S. 6, Kayseri - 1989, s. 272, 273.

¹⁸⁶ . Şinasi Altundağ " Kavalalı M. Ali Paşa' nın Suriye' de Hakimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı", **Belleten**, C. 8, S. 30, Ankara- Nisan 1994, s. 239, 240; C. Tefvik Karasapan; a.g.e. , C. 1, s. 114.

2- Suriye'de 1860 Olayları

Tanzimat'tan sonra Osmanlı'nın diğer eyaletlerinde olduğu gibi Suriye'de de birçok isyanlar çıkmış ve Fransa ile İngilterenin müdahalesi bu kargaşalıkları iyice arttırmıştır. Emir Kasım döneminde Lübnan'da isyan çıkınca onun yerine Ömer Paşa atanmıştır. Bu tayinle Lübnanların muhtariyeti sona eriyordu. İsyancılar bununla da durmamıştır. Fransızlar Maruniler'i korumak isterken İngilizler de Dürziler'i taraflarına çekmeye çalışmışlardır. ¹⁸⁷ İngiltere ise Şıhab ailesinden birine idarenin verilmesini istemiştir. Babıali ise tüm bu baskılara rağmen Ömer Paşa'yı, görevden almamıştır. Ancak baskıları azaltmak için Lübnan Sayda Eyaleti'ne bağlı iki kaymakamlığa ayrılmış ve birine dürzi, diğerine hristiyan bir yerli atanmasına karar verilmiştir. Bu yeni düzende Suriye'ye huzur getirmemiştir. Çünkü çatışmalar devam etmiş ve 1845'de Dürziler'le Maruniler arasında yeni bir çatışma başlamıştır. ¹⁸⁸

Avrupalı devletlerin müdahalesi üzerine Babıali olağanüstü yetkilerle Şekip Efendi'yi göndermiştir. Durumu düzeltmemesi üzerine görevden alınmıştır. Kurulan yeni idare tarzı ile kaymakamlıkta karma bir meclis oluşturularak az da olsa 1860'da kadar geçici bir düzen sağlanmıştır. ¹⁸⁹

Fransa'nın maruniler'i dini iktisadi, hukuki açıdan desteklemesi, müslümanların tepkisine neden olarak, 1860 Suriye isyanının çıkmasına sebep olmuştur. ¹⁹⁰ Bilhassa isyanın çıkışında misyonerlerin faaliyetleri büyük rol oynamıştır. ¹⁹¹

Sait Canbolat ve Hattar Ahmed'e bağlı Dürziler Mayıs 1860'ta Sayda ve Matın bölgelerinde Marunileri karşı harekete geçmişlerdir. Havran Dürzileri de İsmail al-Atraş komutasında Cebel Dürzilerin

¹⁸⁷ . E. Ziya Karal; a.g.e , C.5, s.210,211.

¹⁸⁸ . Haluk Ülman; " 1840- 1845 Arasında Suriye ve Lübnan' ın Durumu ve Milletler Arası Politika", A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, Ankara, Eylül -Aralık 1963, s. 260; Yaşar Yücel, Ali Sevim; a.g.e. , C. 4, s. 266.

¹⁸⁹ . Haluk Ülman; " 1840- 1845 Arasında Suriye ve Lübnan' ın Durumu ve Milletler Arası Politika", A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, Ankara, Eylül - Aralık 1963, s. 263- 266; Hammer; a.g.e. , C. 9, s. 405; E. Ziya Karal; a.g.e., C. 5, s. 212, 213.

¹⁹⁰ . Haluk Ülman, a.g.e. , s. 33.

¹⁹¹ . C. Tefik Karasapan, a.g.e. , C. 1, s. 121.

yardımına gitmişlerdir. Hasbeya, Raşeya, Zahleve, Dayral Kamar'da katliamlar yapmışlardır. İsyan Şam'da duyulunca buradaki Araplar ve Dürziler şehirdeki hristiyanları katliama başlamışlardır. Bu sırada Şam'da 130.000 müslümana karşı 20.000 hristiyan vardır. Ancak Emir Abdulkadir hristiyanları katliamdan korumuştur.¹⁹²

Suriye'deki bu olaylar Fransa ve İngiltere'nin tepkisine neden olmuş ve Beyrut'a asker çıkarmışlardır. Fransızlar Marunilerle birleşerek dürzilerde öç almayı düşünmüşlersede yerli halkın direnişi. Harici'ye Nazırı Fuat Paşa'nın aldığı akılcı tedbirler olayların iyice büyümeden önlenmesini sağlamıştır.¹⁹³

İsyanın bastırılmasından sonra Osmanlının da katılımıyla bir Avrupa Komisyonu oluşturularak yapılan görüşmeler sonucunda Lübnan'ın "Cebel" denilen dağlık kısmının idaresinin Babialı tarafından seçilecek bir hristiyan mutasarrıfa bırakılması kabul edilmiştir. Lübnan'ın en büyük kısmı ise merkezi Beyrut olmak üzere ayrı bir eyalet halinde eskisi gibi idare edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁹⁴

3- I. Meşrutiyetten I. Dünya Savaşına Kadar Suriye

Bu dönemde Fransızlara ticaretle tanınan haklar ve Fransızlarında gayri müslimleri desteklemeleri ile Yunanlar ve Ermeniler Suriye'deki ticareti ellerine geçirmişlerdir.¹⁹⁵

1876'da Meşrutiyetin ilanını Suriye sevinçle karşılamıştır. Avrupalıların kışkırtmasıyla bu dönemden itibaren Suriyeliler ıslahat ve muhtariyet istemişler ve ¹⁹⁶ 1877-1881 yılları arası Suriye'de Ziya Paşa, Cevdet Paşa ve Mithat Paşa görev yapmıştır. Mithat Paşa Suriye'de bir reform programı uygulamaya çalışmıştır. Eğitim alanında da bazı reformlar yapılmış, Tahir Cezayir'i eğitimde

¹⁹² E. Ziya Karal; a.g.e., C.6, s.33,34; David Dean Commins; *Osmanlı Suriye' sinde Islahat Hareketleri*, (Çev. : Selahattin Ayaz), İst., 1993, s. 58.

¹⁹³ .Hammer; a.g.e., C. 9, s. 532, 533; Sait Tavakkalna; *Tarihte Fransız Emperyalizmine karşı Arap Nasyonalizmi- General De Gaullan İddialarına Cevap*, İst., 1945, s. 13. Sabahattin Samur; " Özel Memuriyette Beyrut' a Gönderilen Hüseyin Rıza Paşa' nın Bir Layihasının Işığında 19. Yüzyılın Sonuna Doğru Fransa' nın Suriye Siyaseti" , E.Ü. İ.F. D. S. 6, s. 273; H. Lammens; "Suriye Mad. İ.A., C. 11, s. 63; Haluk Ülman; a.g.e. , s. 82- 89.

¹⁹⁴ . İbrahim Türkgenci; a.g.e., s. 32; E. Ziya Karal; a.g.e , C. 6, s. 41.

¹⁹⁵ . Abdulaziz Durî; *İslam İktisat Tarihine giriş*, (Çev. : Sabri Orman), İst. - 1991, s. 183.

¹⁹⁶ . H. Lammens; "Suriye" Mad. , İ.A., C. 11, s. 63.

büyük faaliyetler yapmıştır. Kudüs, Hums, Hama ve Tripolide halk kütüphaneleri açmıştır.¹⁹⁷ Ziya Paşa ve Mithat Paşa'nın Suriye valilikleri döneminde bir kısım Arap ve Türk Suriye'de meşrutiyet taraftarı olmuştur.¹⁹⁸ Avrupalı ve hristiyan Arapların çalışmalarıyla Arap milliyetçiliği fikri Suriye'de yayılmaya başlamıştır. Bu amaçla Suriye'de birçok gazete, dergi yayınlanmış ve cemiyetler kurulmuştur. Aynı zamanda bu arap milletvekilleri meşrutiyeti savunmuşlardır.¹⁹⁹

III- XVI - XX YÜZYILLAR ARASI SURIYE'NİN İDARİ TAKSİMATI

Yavuz Sultan Selim tarafından Suriye'nin fethinden sonra 27 Eylül 1516'da Şam eyaleti 28 Ağustos 1516'da ise Kuzey Suriye'de Halep eyaleti oluşturulmuştur. Suriye'nin Fırat'ın doğusunda kalan kısım ise Rakka eyaleti olmuştur. 1620'ye dorğuda Şam eyaleti bölünerek Trablusşam eyaleti oluşturulmuştur.²⁰⁰ Bu dönemdeki Suriye'nin idari taksimatı aşağıdaki tablo I 'de gösterilmiştir.

Tablo I

Eyaletler	Eyaletlere Bağlı Sancaklar
Şam	Şam, Kudüs, Gazze, Safed, Nablus Adun Buka, Tedmür, Beyrut, Sayda, Sevik Kurek
Halep	Halep, Adana, Ekrad-ı Kilis, Birecik Azaz, Maarra, Aziz, Mudyık, Menbiç
Trablusşam	Trablus, Hama, Humus, Selimiye, Cebele
Rakka	Urfa, Cemase, Habur, Deyr-i Rahbe, Beni Rebia, Suruç, Ana

¹⁹⁷ . D. Dean Commins; a.g.e. , s. 186.

¹⁹⁸ . D. Dean Commins; a.g.e. , s. 192.

¹⁹⁹ . D. Dean Commins; a.g.e. , s. 254, 255; A. İzzet Paşa; Feryadım, İst. , 1992, s. 223.

²⁰⁰ . Yılmaz Öztuna; Osmanlı Devleti Tarihi, C. 2, s. 341.

Yukarıda tablo I'de de görüldüğü gibi bu dönemde günümüzde Türkiye sınırları içinde olan Urfa, Rakka Eyaleti'ne bağlı olmuştur. ²⁰¹

1660 yılına kadar Suriye'nin idari teşkilatlanması böyle devam etmiştir. 1660' ta ahalisi hristiyan olan Cebel bölgesini daha yakından kontrol etmek ve islam ahalisini çoğaltmak amacıyla Sayda Eyaleti oluşturulmuştur. Devlet güçlü olduğu müddetçe bu idarî düzenleme çok yararlı olmuştur.²⁰² 1660' ta Sayda Eyaleti' nin oluşturulmasıyla Suriye; Rakka, Halep, Şam, Trablusşam ve Sayda gibi beş eyalete ayrılmıştır. ²⁰³ Bu idarî yapı 18. yüzyılda da aynen devam ettirilmiştir.²⁰⁴

XIX yüzyılın başlarında Suriye; Şam, Halep, Trablusşam, Sayda ve Rakka Eyaletleri şeklinde beş idarî üniteyle idare edilmiştir. Bütün Suriye merkezden atanan valiler tarafından yönetilmesine karşın Osmanlı Padişahları Lübnan' daki feodal yapıya dokunmamışlar, buradaki feodal beyler Sayda Valisi' ne bağlı olmakla birlikte yarı bağımsız bir idare düzeni yürütmüşlerdir.²⁰⁵ 1831 yılındaki Suriye' nin idarî taksimatı ise Tablo II' de verilmiştir. ²⁰⁶

Tablo II

Eyaletler	Eyaletlere Bağlı Sancaklar
Şam	Şam, Gazze, Kudüs, Nablus, Lecun, Aclun, Tedmur
Trablusşam	Trablusşam, Hama, Humus, Cebele Selemiyé
Halep	Haleb, Maaret-el Mısırin, Menbiç, Balis
Sayda	Sayda, Akka, Beyrut, Safed, Sur
Rakka	Urfa, Deyrû'r Rahbe, Cabur (Habur), Birecik, Cemase, Beni Rebia

²⁰¹ . M. Nuri Paşa; a.g.e., C. I- II, s. 142; Tuncer Baykara; **Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş- I, Anadolu'nun İdari Taksimatı**, Ankara, 1988, s. 99- 109.

²⁰² . C. Tevfik Karasapan; a.g.e. , C. I, s. 111; İbrahim Türkgenç; a.g.e. , s. 20.

²⁰³ . İ. Hakkı Uzunçarşılı; a.g.e. , C. 4, II. Kısım, s. 247.

²⁰⁴ . Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, C. 12, İst. , 1983, s. 41- 45.

²⁰⁵ . Haluk Ülman; " 1840 - 1845 Arasında Suriye ve Lübnan' ın Durumu ve Milletler Arası Politika" , A.Ü. S.B.F.D. , C?18, Ankara, Eylül - Aralık 1963.

²⁰⁶ . Fazıla Akbal; " 1831 Yılında Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", Belleten, C? 60, Ankara, 1961, s. 617- 628.

Tanzimattan sonra Şam Eyaleti yerine Suriye Eyaleti tabiri kullanılmaya başlanmıştır. ²⁰⁷

Tanzimat' ın Lübnan' a ait icraatı ile Lübnan biri müslüman diğeri hristiyan olan iki bölgeye ayrılmış ve bu bölgelere ayrı ayrı mutasarrıflar tayin edilmiştir. ²⁰⁸ Tanzimatın ilk yıllarında Suriye Bölgesi' nin idarî taksimatı aşağıdaki Tablo III' te verilmiştir. ²⁰⁹

Tablo III

Eyaletler	Eyaletlere Bağlı Sancaklar
Halep	Halep, Rakka, Ayıntab, Kilis
Sayda	Sayda, Akka, Nablus, Kudüs Trablusşam, Cebel, Lazkiye Beyşehir
Şam	Şam, Humus, Hama, Hacıyevm

1864' te Lübnan her ne kadar merkeze bağlıdıysa Lübnan' a idarede bir özellik verilmiştir. Buna göre Beyrut hariç olmak üzere Cunya ve civarına münhasır ve Maruniler'le meskun bir bölge bu suretle Bab- ı Alî tarafından tayin olunmakla birlikte "Düvel- i Muazzama" tarafından tasdik edilecek mahallî hristiyanlardan bir mutasarrıfın idaresinde muhtar bir sancak haline getirilmiştir. ²¹⁰

1876 - 1886 yılları arası Suriye merkezi Şam ve Halep olmak üzere iki eyalete ayrılmıştır. Bu idarî taksimat aşağıda tablo IV' te verilmiştir;

Tablo IV.

Eyaletler	Eyaletlere Bağlı Sancaklar
Suriye	Şam, Harna, Havran, Trablusşam, Akka, Belka
Halep	Urfa, Maraş, Zor

²⁰⁷ . Yılmaz Öztuna; Osmanlı Devleti Tarihi, C.2, s. 342.

²⁰⁸ . C. Tevfik Karasapan; a.g.e. , C. 1, s. 121; İbrahim Türkgenci; a.g.e. , s. 30.

²⁰⁹ . E. Ziya Karal; a.g.e. , C. 6, s. 128.

²¹⁰ . C. Tevfik Karasapan; a.g.e. , C.1, s. 118.

Görüldüğü gibi o dönem Halep Eyaleti günümüz Türkiye şehirlerinden Maraş ve Urfa' yı da içine almıştır.²¹¹

1887 yılında yapılan bir değişiklikle Suriye ve Halep Eyaleti' ne ek olarak Beyrut Eyaleti oluşturulmuştur. Beyrut Eyaleti merkez Beyrut olmak üzere Akka, Trablusşam, Lazkiye ve Nablus Sancakları' ndan oluşturulmuştur.²¹²

1912 yılına kadar Azez, Kilis Sancağı' na, Kilis, Antep' le birlikte müstakil sancak merkezleri olarak Halep' e bağlıyken 1912 yılında Antep mutasarrıflık yapılmış, Kilis ilçe olarak Antep' e, Azez de Halep' e bağlanmıştır.²¹³

I. Dünya Savaşı' nda ise Suriye' nin idarî taksimatı aşağıdaki tablo V' teki gibi olmuştur.²¹⁴

Tablo V

Eyaletler	Eyaletlere Bağlı Sancaklar	Bağımsız Sancaklar
Halep	Gaziantep	Urfa
Şam	Havran (Der'a), Gerek, Hama	Deyrzor
Bevrut	Trablusşam, Akka, Lazkiye, Nablus	Kudüs

(Sancak sınırları için bkz. haritalar EK:1,2,3,4,5.)

²¹¹. E. Ziya Karal; a.g.e. , C. 8, s. 340.

²¹². E. Ziya Karal; a.g.e. , C. 8, s. 341.

²¹³ , Şinasi Çolakoğlu; Kilis Direniş- Kurtuluş Savaşı ve Sonrası 1918 - 1921- 1930, Ankara, 1991, s. 14.

²¹⁴. Genelkurmay Başkanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri I. Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA SURİYE VE SİNA-FİLİSTİN CEPHESİ

1. GİZLİ PAYLAŞMA TASARILARI VE ANDLAŞMALAR

1- İstanbul Anlaşması

1915 yılında İngiltere ve Fransa Çanakkale'yi geçmeğe çalışırken Boğazların ve İstanbul'un elden gideceğinden endişelenen Rusya müttefiklere baskı yaparak, 4 Mart 10 Nisan 1915 tarihleri arasındaki pazarlık sonucunda metne dayanmayan bir anlaşma yapmışlardır. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu topraklarından İstanbul şehri, İstanbul ve Çanakkale boğazları ve Trakya ile imroz ve Bozcaada'yı istemiştir.²¹⁵ Ruslarda İngiltere'nin Asya Türkiye'sindeki özel hakları ile Osmanlılardan ayrılacak Arapların istiklallerinin tanıyacaktır. Bu anlaşma ile ayrıca Fransızların İskenderun Körfezi ve Toroslarla Kilikya'da dahil olmak üzere Suriye'nin Fransa'ya ilhakını Ruslar kabul etmişlerdir. Görüldüğü gibi Rusya ve İngiltere bu anlaşmayla Fransızlara Suriye üzerinde hak vermişlerdir.²¹⁶

2- Sykes-Picot Anlaşması

Ortadoğunun paylaşılması ve Suriye'nin oluşumu açısından Sykes Picot anlaşması önemlidir.²¹⁷

İngiltere, Şerif Hüseyin ve Mc. Mahon yazışmalarında Fransa'yı haberdar etmiştir. Osmanlı toprakları üzerindeki iki ülke çıkarlarının görüşülmesini teklif etmiştir. İngiltere adını Sir Mark Sykes ile Fransa adına Charles François Georges - Picot arasında yapılan görüşmeler sonucunda Şubat 1916'da Arap vilayetlerinin paylaşımı konusunda anlaşmaya varılmıştır.²¹⁸

²¹⁵ . Ömer Kürkçüoğlu; Türk- İngiliz ilişkileri (1919-1926), Ankara, 1978, s. 40-41.

²¹⁶ . İsmail Özçelik; Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa, (30 Ekim 1918 - 11 Temmuz 1920), Ankara, 1992, s. 21,22.

²¹⁷ . Ergün Aybars; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, İzmir 1984, s. 93.

²¹⁸ . İsmail Özçelik; a.g.e, s. 23

İngiltere ve Fransa arasındaki anlaşmayı da Rusya, Kuzeydoğu Anadolu üzerindeki isteklerinin kabul etmesiyle 23 ekim 1916'da anlaşmanın son şekli ortaya çıkmıştır. ²¹⁹

Bu anlaşmayla Suriye Fransız nüfuzuna bırakılıyordu. Fransa'ya bırakılan ve (A) bölgesi olarak isimlendirilen bölge Şam, Hama, Humus, Halep ve Musul'u kapsıyordu.

İngiltere nüfuzundaki (B) bölgesi Şam'ın güneyinden Kerkük'ün kuzeyine çekilecek bir hattın güneyini oluşturmuyordu. Bundan başka birde Mavi (Fransız) ve Kırmızı ile İngiltere dolaylı veya doğrudan bir yönetim kurabileceklerdi. İşte Suriye ile ilgili olan Mavi (Fransız), bölgede İskenderun, Lazkiye, Trablusşam, Beyrut, Sidon, Tire ve ayrıca Suriye dışında Anadolu'da Kilikya ve Orta Güneydoğu Anadolu'nun önemli bir kısmı yer alıyordu.

İngiliz bölgesi olan Kırmızı sahada ise Bağdat Vilayetinin büyük bir kısmı ile Akdeniz'de Akka'nın güneyindeki küçük bir sahil parçası bulunuyordu. Filistin ise "Kahverengi bölge" diye adlandırılıyor ve burada milletlerarası bir idarenin kurulması öngörülüyordu.

Görüldüğü gibi konumuzla ilgisi olan ve Fransızlara bırakılan "Mavi Bölge" diye adlandırılan sahada Fransızlar doğrudan veya dolaylı bir yönetim kurabilecek ve istedikleri denetimleri yapabileceklerdi. ²²⁰

Geri kalan Arap topraklarında ise bir Arap devleti veya Arap devletleri federasyonu kurulacaktı. ²²¹

Bu anlaşma sırasında İngiltere, Suriye'den vazgeçmek şartıyla Fransa'ya Anadolu'dan geniş topraklar teklif etmişse de uzun zamandan beri Suriye üzerinde emeller besleyen Fransa İngiltere'nin bu teklifini reddetmiştir. ²²²

²¹⁹ . Ömer Kürkçüoğlu; Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), s.42

²²⁰ . İsmail Özçelik; a.g.e, s. 26, 27.; Ömer Kürkçüoğlu; Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), s. 42. Ergün Aybars, a.g.e, s. 93,94., Yılmaz Altuğ; Çin-Vietnam ve Ortadoğu Sorunları, İstanbul 1970, s. 272; Ş. Süreyya Aydemir; Tek Adam, M. Kemal (1881-1919), C.1, İstanbul 1969, s. 320,321.; Yaşar Akbıyık; Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş) Ankara, 1990, s. 8

²²¹ . Fahir Armaoğlu; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, C.III, Kısım IV. Ankara, 1991, s. 4,5.

²²² . M. Said Tavalkalma; Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İsi Ne? İstanbul, 1945, s. 17.

3- St. Jean Maurienne Anlaşması (19-21 Nisan 1917)

İtalya gizli anlaşmaları sezince bazı isteklerde bulunmuştur. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve İtalya başbakanları ile dışişleri bakanları arasında 19 Nisan 1917'de Saint Jean Maurienne'de görüşmeler sonucunda Mersin'in batısında başlamak üzere Antalya, Konya, Aydın, İzmir bölgeleri İtalya'ya verilmiştir.²²³ Ayrıca İngiltere ve Fransa İzmir'de birer serbest liman kurabilmelerine karşın İtalya'da Mersin, İskenderun, Hayta ve Akka gibi Suriye bölgesi ile Anadolu şehirlerinde birer serbest limana sahip olmuştur. Ancak anlaşmanın yürürlüğe girmesinin Rusya'nın onayına bağlanması ve bu sırada Rusya'da çıkan ihtilal dolayısıyla imzalanmamasıyla anlaşma yürürlüğe girmemiştir.²²⁴

II. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA SURİYE VE SİNA-FİLİSTİN CEPHESİNİN GENEL DURUMU

1- Sina ve Filistin Cephesinin Açılma Sebepleri

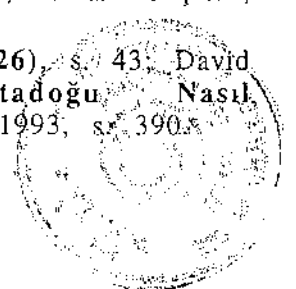
Birinci Dünya Savaşında doğuda Sarıkamış harekatı yapılması planlanırken, Cemal Paşa Suriye'de 4. Ordu Komutanlığına atanmıştır. Bu cephenin açılmasının sebebi ise Mısır'ın Süveyş Kanalı dolayısıyla İngiltere'nin Hindistan - Avusturalya - Yeni Zelanda ile ulaşımı sağlama açısından önemi olmuştur. İngilizler kanalın kontrolüne büyük önem veriyorlardı. Eğer Osmanlı orduları buraya sefer yapıp kanala hakim olunursa, İngiltere'ye büyük bir darbe vurulmuş olunacaktı. Böylece İngilizlerin sömürgelerinden yardım almasına engel olunacaktı.²²⁵

Cemal Paşa, Kanal taarruzunu Almanlarla birlikte planlamıştır. Alman Genel kurmayı da bu hareketi istediğinden dolayı Liman Van Sanders'e doğrudan emir vererek; "Genel çıkarlar açısından, Mısır'a

²²³ . Fahir Belen; Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara 1983, s.6.; İsmail Özçelik; a.g.e., s. 24.

²²⁴ . Ömer Kürkçüoğlu; Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926), s. 43; David Fromkin; Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1911-1922, (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul 1993, s. 390.

²²⁵ . Tahsin Ünal; a.g.e., s. 445.

karşı girişilecek hareket çok önemlidir. Ekselansınız. Türkiye tarafından teklif edilen harekata karşı olmayarak bu görüşe uymalısınız" demiştir. Ayrıca bu cephenin açılmasının bir sebebide İngilizlerin burada bulunan kuvvetlerini buraya bağlı kılmak ve buraya kuvvet çekmektir. Böylece diğer cephelerin askeri kuvvet açısından yükü hafifleyecekti. Aynı zamanda Çanakkale'ye çıkarma yapacak birliklerin takviye edilmeleride engellenmiş olacaktı.²²⁶

2- Sina ve Filistin Cephe Bölgesinin Coğrafi ve Ekonomik Durumu

Bu bölge kuzeyde Anadolu, doğuda Irak, batıda Akdeniz, Mısır ve Güneyde Arabistan Yarımadası ile çevrilmiştir. Suriye, Filistin ve Sina yarımadası, Mısır ve Arabistan ile Anadolu arasında bir geçit bölgesi olmuş böylece Süveyş Kanalı'nın 1860 açılmasıyla bölgenin önemi daha da artmıştır.

Bölgenin doğrusunda Lut Gölü ve Akabe körfezi güneyinde Kızıldeniz, batısında Süveyş kanalı, kuzeyinde ise Akdeniz bulunur. Suriye'de akarsular Karasu ve Afrin ile Halep'ten geçen Kuvek suları olup ikisi Akdeniz'e diğeri Halep güneyindeki Müftü Gölüne dökülür. Asi nehri Suriye'nin esas nehridir. Esas kaynağını Cebel-i Hamm'dan alır. Bukca Ovası'nı sulayarak Humus Hama'dan geçer ve Amik Gölü'nün ayağını aldıktan sonra Saman Dağı civarında Akdeniz'e dökülür. Filistin'deki su kaynakları daha ziyade dağ yamaçlarındaki ovalarda bulunmaktadır. Göller daha çok Şeria çukurluğunda toplanmış olup bazılarının suları tatlıdır.²²⁷ En önemli su kaynaklarından biride Ceraplus'ta Suriye'ye giren Fırat'tır. ²²⁸ Sina Çölü kuzey kesimiyle Arabistan - Suriye ve Mısır arasında kara ulaşımı bakımından en uygun bir güzergahtır.

²²⁶ . Ergün Aybars; a.g.e, s. 71.

²²⁷ . Genelkurmay Başkanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri I. Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C. 10, Ankara, 1985. s. 30-33.

²²⁸ . Sami Öngör; Ortadoğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya), Ankara 1965, s. 214, 215.

Lübnan' da uzanan Ensariye dağları aşılmaz güç ve ormanlık bir alan olmasına rağmen savunulması kolay bir bölgedir. Artık bunu Dağlar kolaylığı sağlamıştır.²²⁹

Bölgenin kıyı kesiminde verimli topraklar olup, Suriye ve Filistin kesimlerinde buğday, arpa, nohut, mercimek, fasulye, muz, dut, incir ve diğer meyveler bulunurdu. Hayvancılık ise daha çok bedeviler ile köylerde yaşayan halk tarafından yapıldı. Sanayii gelişmemişti. Yeraltı kaynakları olmasına rağmen işlenmemişti. Bölgede ulaşım güçlü. Çünkü Sina Çölü' nü geçmek oldukça güçlü. el- Kantara civarında kanal üzerindeki dar bir köprü ulaşımı sağlamaktaydı. Sina' da işe yarar yol Kum Çölü'nde olup başlıca stratejik yol Türkiye- Suriye- Filistin- Sina- Mısır doğrultusunda. Mevcut olan demiryolu savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu tarafından yapılmıştır. Bölgede ilk demiryolunu Osmanlı İmparatorluğu bir Fransız şirketine 1892' de yaptırmıştır. Bu yolun uzunluğu 87 Km olup Yafa- Kudüs hattıydı. 1300 Km olan Şam- Medine demiryolu 1908' de ulaşımına açılmıştı. Toros ve Amanos Tünelleri' nin açılmasıyla aktarmasız olarak Suriye' ye demiryolunun ulaşımı sağlanmıştır.²³⁰

3- Sina ve Filistin Cephesi' nin Askerî Durumu

Türkler, Sina ve Filistin cephesinde askerî yığınak plânları yapmıştır. Bunun için 25' inci tümen ile İzmir' den 10' uncu Tekirdağ' dan 8' inci tümen Sina Bölgesi' ne getirilmiştir. Hicaz bağımsız tümeninden getirilen takviyeli alay, diğer bir kısım kuvvetler Gazze, Birüs-Sebi ve Maan' da toplanmıştır. Sina ve Filistin cephesinde bulunan 4' üncü ordunun teşkilatlandırılması ise şöyleydi:

4'üncü ordu	Karargah ve bağlıları	: Şam'da
8'inci Tümen		: Kudüste
23'ünca Tümen		: Nabusta
25'inci Tümen		: Halil-ül Rahman'da
27'inci tümen		: Birüssebi'de
12'inci Kolordu		: Halep'te

²²⁹ . Genelkurmay Başkanlığı: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve harbe Girişi, C.II, Ankara 1970,s. 137, 138.

²³⁰ . Genel Kurmay Başkanlığı: Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri I. Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C.10, s. 34-33.

35'inci Tümen	: Halep 'te
36'inci Tümen	: Hama'da
10'uncu Tümen	: Kudüste
8'inci Tümen	: Hama
22'inci Tümen	: Maan

Ancak bu kuvvetlerin Mısır'a sevki Sina Çölünden dolayı güç olmuştur. Bu sebeple sınırlı bir kuvvet Kanal hareketine katılmıştır.²³¹

İngilizler, ise Mısır'daki kuvvetlerini sürekli olarak pekiştirmişlerdir. Türk istihbarat bilgilerine göre, İngilizler kanal'dan 20 bin kişi topladıkları Kahire ile İskenderiye'de ise ihtiyat kuvvetleri bulundurdıkları öğrenilmiştir. Mısır'a getirilen kuvvetler daha çok Avustralya, Yeni Zelanda ve Hindistan kuvvetlerinden oluşmaktaydı. İngilizler Mısır İngiliz silahlı kuvvetler komutanlığına general Maxvelli atamışlardı. Bir Hint tuğayı 1/3 ü İngiliz olmak üzere Hintlilerden ve Müslümanlardan kurulu olup, bir tümende üç piyade, bir topçu tuğayı ile iki istihkam bölüğü bir tahkimat taburu nakliye kolları, sıhhi birlikler ve bir muhabere bölüğü vardı. Tuğaylar dvrder taburlu, topçu tuğayları üçer taburlu bataryalar altışar topluydu.

Ayrıca dokuz harp gemisinden kurulu bir ingiliz, Fransız filosu, bir ingiliz uçak bölüğü ve Fransız uçak müfrezesi vardı. Yakın bir hesaplara toplam 30.000 asker Mısırdaki toplandı. Karagah ise İsmailiye'deydi.

İngilizler ilk etapta şöyle teşkilatlanmışlardı; 10uncu ve 11'inci Hint tümenleriyle bir süvari iki topçu tuğayı ve mısır bataryasına Kanalin savunmasına vermişlerdi. Topçu kuvveti olarak en önemli görev gemi toplarına verilmişti ki bu maksatla Kanal'da bulunan gemilerin sayısı 27 ocakta dokuza çıkarılmıştı. Longşayr v Avustralya tümenleri Yeni Zelanda Tuğayı Kahire civarında ihtiyata bırakılmıştı.²³²

²³¹ . Genel Kurmay Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri I. dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C.10, s. 197.

²³² . Genel Kurmay Başkanlığı, I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi, C.1, s.238, 239.

4- Sina ve Filistin cephesinde Lojistik

a- İkmal Kaynakları

Savaş Süresince cephenin ihtiyaçlarından iç kaynaklar, İstanbul başka olmak üzere yurdun çeşitli bölgeleri ve özellikle iç Anadolu bölgesinde, dış kaynak olarakta Almanya Avusturya Macaristan ve tarafsız ülkelerde sağlanmıştır.

b- Kadro İhtiyacı

Her çeşit kadro malzeme ihtiyaçları en önemli ikmal merkezi olan İstanbul'dan sağlanmıştır.

c- Diğer İkmal Kaynakları

Bölgenin coğrafi yapısından dolayı en önemli şey su ihtiyacı olmuştur. Muharebelelerin önce Gazze-Birüssebi hattından sonraları daha Kuzeye kaymasıyla su ihtiyacını karşılamak çöle oranla kolaylaşmıştır. Bu seferde yiyecek sorunu ön plana çıkmıştır. Buğdayın azlığından dolayı ekmek buğday, arpa acıbakla Mısır, v akdarı unlarının karışımında yapılmıştır. Yiyecek maddelerinin tedarigi yüzünden pek güç olmuştur.²³³ Fırat ve Halep menzillerinden yiyecek sağlanmıştır. Yetersiz olunca Anadolu'dan takviye edilmiştir.²³⁴ Silahlar ve diğer araçlar İstanbul ile Almanyadan getirilmiştir.

d-Ulaştırma ve haberleşme

Anadolu ile Suriye arasındaki karayolu bağlantıları yeterli değildi. Dar hat olarak yapılan demiryolları ihtiyaca cevap vermiyordu. Dinizyollarında ise İngilizlerin Akdenizdeki üstünlükleri

²³³ . Genel Kurmay Başkanlığı, I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, C.4, 2. Kısım, Ankara, 1986, s. 749, 750.

²³⁴ . Genel Kurmay Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C.10, s. 58.

nedeniyle Osmanlı deniz ulaştırması sınırlı olarak Beyrut-Hayfa arasında motorlarla yapılabilmektedir.

Haberleşme hizmetleri ise telephon, telsiz, telli ve telsiz İtepgrafla yürütülmüştür.

e- Sağlık ve Veteriner Hizmetleri

Geniş bir sağlık teşkilatı kurulmasına rağmen yaralıların bakıma yetirli omamıştır. Çünkü doktor eczacı, ilaç cerrahi ve gereç sınırlıydı Bulaşıcı hastalıklar çok olmuştur.²³⁵ 7. inci ordunun bir seyger hustem esi vardı. Diğer yanda tüm Suriye şehirlerined hastaneler kurulmuştur.²³⁶

Veteriner hizmetleri içinde tümenlerde seyger hayvan hastaneleride vardı.²³⁷

f- Er ikmalı

Er ihtiyacını karşılayan askerlik daire ve kalemleri;

6 ıncı Kolordu Asker Alma Dairesi	:	Halepte
8'inci Kolordu	"	Şamda
Hayfa	"	Akada
2. Kolordu	"	Elazığ'da
Mezraa	"	Mezraa'da
Antep	"	G. Antep'te
Maraş	"	K. Maraşa

Bunlardan başka lağvedilen birliklerin erlerli ile görevi biten birliklerden de Yıldırım Orduları Grubu emrine verilen olmuştur.²³⁸

²³⁵ . Genel Kurmay Başkanlığı, I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, C.4. 2. Kısım, s. 751-753.

²³⁶ . Genel Kurmay Başkanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C.10., s. 578.

²³⁷ . Genel Kurmay Başkanlığı; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, C.4, 2. Kısım, s. 753.

²³⁸ . Genel Kurmay Başkanlığı; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, C.4. 2. Kısım, s.759.

III- SİNA VE FİLİSTİN CEPHESİNDEKİ MUHAREBELER

1- Cemal Paşa İdaresinde Suriye ve Birinci Kanal Harekatı

Cemal Paşa Şam'daki 4. Ordu komutanlığına ve Suriye valiliğine atanınca Lübnan'daki imtiyazlı duruma son vermiştir. Lübnan'a müslüman mutasarrıfta komutan göndermiştir. ²³⁹ Cemal Paşa'nın valiliği sırasında Araplar'ın birçoğu Osmanlı yönetiminde soğurken Dürziler ise Osmanlı yönetimini istemişlerdir.²⁴⁰

Cemal Paşa Arap milliyetçilerini sindirmeye çalışmıştır. Suriye'de birçok önde gelen Arap liderlerini idam ettirmiştir. Cemal Paşa idam edilen kişilerin Osmanlı Devleti aleyhine İngiltere ve Fransa ile işbirliği yaptıklarını ispatlamıştır. Suçluların çoğu Hristiyan Araptı. Ancak bu dönemde şartlar suçluların cezalandırılmasına müsait değildi.²⁴¹ Şerifler sanıkların bağışlanmasını istirham etmelerine rağmen Cemal Paşa kabul etmemiş ve²⁴² yargılama soncunda idama mahkum olan 21 kişi 6 Mayıs 1916'da Beyrut ve Şam'da asılmıştır. ²⁴³ Cemal Paşa Arap milliyetçilerine karşı aldığı bu sert tedbirlerden dolayı Arap kaynakları onu "kan dökücü" anlamına gelen "seffah" olarak nitelendirmişlerdir.²⁴⁴

Düzen ve istikrarı sağlamak için birçok kişiyi Kudüs ve Anadolu'ya sürgüne göndermiştir.²⁴⁵ Cemal Paşa savaş sırasında Suriye'de karaborsacılığa mücadele etmemiş ve paranın ayarını korumaya özen göstermiştir. ²⁴⁶

²³⁹ . Y. Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C.II, Kısım III, Ankara 1991, s. 363.

²⁴⁰ . William I. Cleveland; Batıya Karşı İslam, Şekip Arslan'ın Mücadelesi, (çev: Selahattin ayaz), İstanbul 1991, s. 77.

²⁴¹ . Mehmet Kafkas; Geçmiş Bilmek 1, İzmir 1993, s. 46.

²⁴² . A. İzzet Paşa; Feryadım, C.I, İstanbul, 1992, s. 230.; F. Rifki atay; Zeytindağı, İstanbul, 1970, s. 47.

²⁴³ . Y. Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, c.III, Kısım III, s. 221.

²⁴⁴ . M. Emin Bozarslan; Savaşın Lübnan, İstanbul 1976, s. 107.

²⁴⁵ . William I. Clevand; a.g.e. s. 83.

²⁴⁶ . Y. Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C.III, Kısım III, s. 360, 361.

Her ne kadar bazı Avrupalılarca Cemal Paşa'nın bağımsızlığını ilan ederek devlet kuracağı söylenmişse de bu iddiayı doğrulayacak bir kanıt yoktur. ²⁴⁷

a- Askeri Kuvvetlerin Durumu

Birinci Kanal hareketini gerçekleştirmek için 4. Ordu komutanlığı emrine 8. ve 12. kolordular verilmiştir. 4. Ordu komutanlığına da 2. ordu komutanı olan Cemal Paşa atanmıştır. Harekata Hicaz bağımsız tümeninin de katılması kabul edilmiştir. Türkler kanal için bu planı yaparken İngilizlerde Mısır'daki kuvvetlerini pekiştirmişlerdir. İstihbarat bilgilerine göre, İngilizlerin Kanal'da 20 bin kişi topladıkları ve Kahire ile İskenderiye'de ihtiyat kuvvetleri bulundurdıkları öğrenilmiştir.

İngilizlerin Mısır'a getirdikleri kuvvetler Hindistan, Avusturalya, Yenizelanda birliklerinden oluşmuş ve Mısır İngiliz Silahlı kuvvetler komutanlığına Maxuel atanmıştı. Kanalı savunmak için dokuz savaş gemisinden oluşan bir İngiliz ve Fransız filosu bir İngiliz uçak bölüğü bir Fransız uçak müfrezesi ayrıca 30.000 İngiliz kuvveti Mısır'da toplanmıştı. ²⁴⁸

Kasım 1914'den itibaren Fransız, Ruslar ve İngilizler Gazze-İskenderun kıyılarında harekette bulunarak çeşitli yerleri topa tutmuşlardır. Akabe'de yapılacak çıkarmaya engel olmak için İstanbul'dan mayın getirilip döşenmiştir. Fransızların Dantretesto kruvazörü Suriye kıyılarında hareket yapmak için Kıbrıs'ın Larnaka limanına gelmiştir. ²⁴⁹

Kanal hareketinin yağış mevsiminde yapılması gerekirse sefer emrinin gelmesi üzerine binbir güçlükle 14.000 deve tedarik edilmiştir. Sefer için hareket 14 Ocak 1915'de başlamış ve bu hareketten 20 gün sonra kanala 11 km. mesafede 1. kademe toplanmıştır.

²⁴⁷ . Ömer Kürkçüoğlu; Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1926), s. 39; Y. Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım III, s. 230

²⁴⁸ . Genelkurmay Başkanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri I. Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C.10, s. 156, 157.

²⁴⁹ . Genelkurmay Başkanlığı; I. Dünya Harbinde Türk Harbi Deniz Harekatı, C.8, Ankara 1976, s. 115, 116.

Bu birinci Kanal hareketini yapan erler ve zabıtlar büyük fedakarlıklara katlanmışlardır. Kanalı geçmek için kullanacakları köprücü kayıklarını 300 km'lik bir kum deryası içinde çekmişlerdir.²⁵⁰ Çölde gündüzleri sıcaklık 50 dereceyi aşar geceleri ısı sıfırın altında 10 dereceye kadar düşerdi. Çölde büyük bir ısı değişimi vardı. Askerlerin beslenmesi ve su ihtiyaçları çok sınırlıydı. Tüm baskıntılara rağmen ordunun morali yüksek olmuştur.

b- Muharebenin Başlaması ve Gelişmesi

2-3 şubat 1915'de İsmailiye'ye saldırma kararı alınmıştır. Van Kress tarafından idare olunan hücum kolları kanala 3-4 m. yaklaştıkları sırada İngilizlerin karşı ateşlerine uğramışlardır.²⁵¹

Kanalda 35.000 İngiliz askerine karşılık Türk odrusunda 14.000 tüfekli asker, birkaç dağ bataryası bir tek de obüs bataryası vardı. İngilizler hareketi yaptığımız bölgeye yüklenmişler ve 600 asker karşıya geçmelerine rağmen takviye yapılamadığı için İngilizlere esir düşmüşlerdir.

Karşılıklı atışlar devam etmiş ve İngilizlerin bir kruvazörü tahrip edilmiştir. İngiliz harp gemileri 24 cm'lik mermilerle de karargahı ve sahili topa tutmuşlardır. Ancak seferde elde edilebilecek en iyi başarı bundan fazla olamayacağını anlayan Cemal Paşa ordunun geri çekilmesi gerektiğini belirtmiştir. Van Kress ise:

".. Paşa Hazretleri ben zannediyorum ki bu sefer kuvvetinin bugünkü vazifesi, kamilen kanal önünde ölmektir." diyerek Cemal Paşa'yı etkilemek istemişse de Cemal Paşa; "... Bu sefer kuvveti Osmanlı hükümetinin icabında Suriye ve Filistini müdafaa için tahsis edebileceği kuvvetlerin azami miktarını teşkil eder. Bu gün akşama kadar topçu duellosuna devam ederek karanlık basar basmas geri çekilerek yavaş yavaş hareket ettiğimiz noktalara dönmeyi tercih ederim. Frangenberg Bey, şimdi bu esas dahilinde ordu emrini yazınız!" diyerek ordu emrini yazdırmıştır.²⁵²

²⁵⁰ . Cemal Paşa; *Hatıralar*, İstanbul 1977, s. 194-200.; F. Rifki Atay; a.g.e, s. 128, 129 .

²⁵¹ . C. Tefvik Karasapan; a.g.e, C.I, s. 167

²⁵² . Ş. Şüreyya Aydemir; *Makadonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C.3, İstanbul 1972, s. 178,179.; A. İhsan Sabr; *Harp Hatıralarım - Birinci Dünya Harbi*, C.2, İstanbul 1990, s. 348.

c- Muhaberenin Neticesi ve Önemli Sonuçları

Çekilme emri gelince her türlü malzeme alınıp tekrar 15 Şubat 1915'de Birüssebi'ye dönülmüştür. Görüldüğü gibi bu birinci hareketi kanalı ele geçirmek için değil İngiliz kuvvetlerini buraya bağlamak yolunda bir sonuç doğurmuştur. Bu hareket sonucunda İngilizler mecburen 25.000 kadar bir kuvvet Mısır'da bulundurmışlardır.²⁵³

Cemal Paşa kanal hareketine başladıktan sonra Osmanlı karargahında sorumluluğu üzerlerinden atmak için sadece kanaldan gemilerin geçmesinin engellenmesi yolunda bir telgraf gönderilmişse de geç ulaşmıştır.²⁵⁴

Birinc i kanal seferi sırasında Türklerin kayıpları

	Şehid	Yaralı	Kayıp
Zabit	14	15	15
Efrad	178	366	712

Toplam olarak Türkler 1300 insan kayıp vermişlerdir.

İngilizler belgelerinde bizim zayıyatımızı 1000 şehit, 2000 yaralı 650 esir olarak göstermişlerdir. Ancak bu rakamlar şişirilmiş ve yanlış rakamlardır.²⁵⁵

2- İkinci Kanal Harekatı

a- Askeri Kuvvetlerin Durumu

İngilizlerin Çanakkale'deki başarısızlığı, İslam dünyasındaki prestijlerini önemli bir ölçüde sarsmıştı. Bu sarsılan prestijlerini yeniden kazanmak için başka bir zafer zafer kazanmaları gerekiyordu. Bu sebeple Çanakkale'de çektileri kuvvetlerle birlikte Fransız cephesinden de aldıkları bir kısım kuvvetleri Mısır'da toplamaya başlamışlardır.²⁵⁶

İngilizler kanalın savunmasına 8 tümen 12-15 kara uçağı ve deniz kuvvetleri emrinde bulunan bir kısım deniz uçakları

²⁵³ Cemal Paşa; a.g.e., s. 208.

²⁵⁴ Y. Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C.3, Kısım 1, s. 417. Ali İhsan Sabis, a.g.e., s. 202.

²⁵⁵ Cemal Paşa; a.g.e., s. 202; A. İhsan Sabis; a.g.e, c.2, s. 349.

²⁵⁶ Genelkurmay Başkanlığı; I. Dünya Harbinde Türk Hava Harekatı, C.9, Ankara 1969, s. 110,111.

bulunuyordu. Düşman Uçak alanları Kantara, İsmaliye, Süveyş ve Heliopolis'de bulunuyordu.²⁵⁷

Bu harekete katılan kuvvetler 6.2.1.inci adaylardan ve bir süvari bölüğünden oluşan 3. üncü tümen, sekiz bölüklü bir süvari bölüğünden oluşan 3. tümen 8. bölüklü bir makineli tüfek taburu, bir istihkam taburu, 15 lik bir Alman Obüs bataryasıyla 10.5 luk 2 Avusturya dağ obüs bataryası, 2 uçaksavar topu ve Alman Uçak bölüğünden ibarettir. ²⁵⁸ Toplam olarak 10.000 savaşan kişi vardı.

b- Muharebenin Başlaması ve Gelişmesi

İkinci kanal harekâtından önce İngilizler Akabe ve El Arış'e karşı Akdeniz'den taarruz etmişlerdir. Harekat başlamadan önce hareket alanı üzerinde ve gerilerinde düşmanın hürekâtından haberdar olmak için devamlı keşif uçuşları yapılmıştır.

Vasıf bakımından üstün olan bu uçaklar uçuculuk niteliği ve muharpilik yeteneği yüksek olan pilotlar düşmana büyük kayıplar verdirmişlerdir.

İngiltere'de 18 Haziran 1916'da, 11 uçakla El-Arış havaalanına hücum etmiştir. İki Türk uçağı tahrip edilirken iki tane de İngiliz uçağı düşürülmüştür.

3 Ağustos 1916 da seferi kuvvet yorgun ve susuz bir halded düşman mevzileriyle temasa geçerek; 5 Ağustos sabahı taarruza başlanılmıştır. Türk taarruz hareketi ilk etapta başarılı olmuşsada düşmanın direnmesiyle durmuştur. Bu duraklamadan faydalanan İngilizler karşı taarruza geçerek Türklerden bir çok subay ve er esir etmişlerdir. Türkleri geri çekilmek zorunda bırakmışlardır. ²⁵⁹

²⁵⁷ . Genelkurmay Başkanlığı; I. Dünya Harbinde Türk Hava Harekâtı, C.9, s. 11.

²⁵⁸ . C. Tevfik Karasapan; a.g.e, C.I, s.172.

²⁵⁹ . Genelkurmay Başkanlığı; I. Dünya Harbinde Türk Hava Harekâtı C.9, s. 115, 116.

c- Muharebenin Neticesi ve Türk Kuvvetlerinin Gazze Tüleşerla Birüssebi Hattına Çekilmesi

Yenilen Türk kuvvetleri El-Ariş'e doğru çekilip burada toplanmışlardır. Türk kuvvetlerinin zayıtı 1000 'i şehit, 3000' i esir olmak üzere 4000 'i bulmuştur. İngilizlerin zayıtı ise 1130 kişidir.²⁶⁰ Bilhassa erlerin istihkakının 500 grama indirilmesi suyun azlığı ordunun savaş gücünü azaltmıştır. Bu dönemde Mekke ve havalisi asilerin eline geçtiği için Asir bölgesiyle Yemen havalisinin anavatanla irtibatı kesilmiştir. 9-10 Haziran 1916'da asilerin yaptıkları hareket sonunda Cidde'deki Vali ve Türk tümenini esir etmişlerdir. Medine'de kuvvetlerimiz kendilerini savunmuşlardır.²⁶¹

1916'da İngilizlerle müteffiklerin aralarında yaptıkları anlaşma ile Filistin Güney Suriye İngilizler terkedilmişti. Bundan dolayı her an İngilizler saldırıya geçebilirdi. Türklerin de bunlara Suriye ve Filistin'de karşı koyacak kuvvetleri yoktu. İngilizler ilk hamlede Sina4yı ve hiç olmazsa eski Türk-Mısır hududuna kadar olan sahayı elde etmeye karar vermişlerdir. İngilizlerin ilerlemelerine çöl engeldi. Bu sorunu çözmek için Kantara'dan doğuya doğru bir demiryolu boyunca su boruları döşemişlerdir.

22 Aralık 1916 da düşmanın dokuz harp gemisinin ateş desteği ile bir İngiliz süvari tümeni Elariş'e girmiş ve bu sırada dokuz İngiliz uçağında Mağdaba'yı bombalamıştır.

28 Aralık 1916'da topçu ile takviyeli dokuz süvari alayı ve bir süvari kolordusu Mağdaba'daki Türk kuvvetlerine taarruz ederek 1000 erle bir kısım eski top ele geçirmişlerdir. Bu muharebeler sırasında Mağdaba'daki Türk' komutanıda esir edilmiştir.²⁶²

Şubat ortalarında artık Gazze- Telüşeria- Birüssebi hattı müdafaa cephesi yapılmaya başlanılmış ve bu hattın müdafaası Van Kress Bey'e verilmiştir. Hicaz ihtilali, Dürzi'ler ve diğer Arapların gözönünde tutulması için ordu karargahı Şam'da tutulmuştur.²⁶³

²⁶⁰ . C. Tefik Karasapan; a.g.e. C.I., s. 173.

²⁶¹ . Genelkurmay Başkanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri I. Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C.10, s. 316.

²⁶² . Genelkurmay Başkanlığı, I. Dünya Harbinde Türk Hava Harekatı, C.9, s. 117,118.

²⁶³ . Cemal Paşa; a.g.e., s. 224-226.

3- Birinci Gazze Savunması

a- Askeri Kuvvetlerin Durumu

15 Mart 1917'den itibaren Gazze- Birüssebi Hattına çekilmiş birliklerin kuvveti şöyleydi:

Gazze'de: 27'inci fırkaya mensup 79 ve 16. fırkaya ait 125'inci piyade alayları, 2 Avusturya cebel obüs ve 2 Osmanlı seri ateşli sahra bataryası, 2 Alman ve 5 - 6 Türk makineli tüfek bölüğü ile toplam 3500 tüfek bulunuyordu.

Cemame'de 3 piyade ırkası ve bunun içinde toplam 5000 tüfek, 6 tane ağır top ve 4 makineli tüfek bölüğü bulunuyordu.

Tellüşeriada; 22. Kolordu Karargahı ile 186. Fırkanın 2. Piyade alayı ve topçular toplam 5000 tüfek vardı.

Birüssebi'de; 3.üncü süvari fırkası ve toplam 500 kılıç vardı.

İngiliz generali Murray 1917 Kasımındaki praporunda istihbarat olarak elde ettiği bilgilere göre Gazze'de 10000 tüfek, 16 Piyade fırkası, toplam 6000 tüfek, 16 makineli tüfek, 4 sahra bataryası ve 3. süvari fırkası 4 sahra topu, 4 obüs ve 4 makineli tüfek Tellüşeria'da Ramme'de 53. Piyade fırkası, Kudüs'te 54 ve 67. Piyade fırkaları, Hayfa'da, 27. Piyade Fırkası olduğunu yazmaktadır.

Bu bilgileri karşılaştırdığımızda İngilizlerin aldığı istihbarat ile asıl kuvvetler arasında büyük fark olduğu görülmektedir. Tam olraak sağlıklı bilgi alamamışlardır. Halbuki Türkler'in bu savunmada asker sayısı ancak 18.000 kişiydi.²⁶⁴

İngiliz kuvvetleri ise 12000 muharip, 38 sahra ve 6 ağır top, 8000 muharip, 44 sahra topu ihtiyatta kalmakta ve 11000 atlı hecin, süvari, 32 sahra ve 6 dağ topu da Gazze'nin doğu yönünden merkezdeki tüm kuvvetler arasını kesmeyle görevlendirilmiştir.²⁶⁵

b- Muharebenin Başlaması ve Gelişmesi

İngilizler uzun bir hazırlıktan sonra Gazze yönünden ilerlemeye başladılar. Ancak Türk keşif uçakları, bu ilerleyişi tespit edip Karargaha bildirmiştir. bu keşif raporuna göre, İngilizlerin bir piyade tümeni ile Gazze yönüne ve üç atlı Piyade tümeniyle de Elariş

²⁶⁴ . Cemal Paşa; a.g.e, s. 227-229

²⁶⁵ . C. Tefvik Karasapan; a.g.e, C.I, s. 177.

üzerinde Elhavidi'ye doğru ilerlemekte olduklarını tespit etmiştir. Düşman ileri harekete geçtiği sırada Gazze ile Telüşşeria'daki komuta yeri ile bağlantı kesilmiş olduğundan düşman durumu hakkında bilgi alınamamıştır.²⁶⁶

26 Mart 1917'de sabah 8 'den itibaren Gazze'yi kuşatmışlardır. Türk ve Arap kuvvetlerinden oluşmuş ordular 24 saat savunma gösterdiler. Birüssebi ve Telüşşeria'daki süvarilerin desteğinde gelmesi artık ertesi gün bazı tepeleri kapbedip tekrar almışlardır. Bu toprakları Türk'ler adım adım korumuşlardır.

İşte bu ciddi ce cengaver savunmadan dolayı 27 Mart 1917'den Kasım 1917'de kadar geçen 8 ay bu cephede üzerinde durmuşlardır. Bu başarıda bilhassa Binbaşı Hayri Efendi'nin rolü büyük olmuştur.²⁶⁷

Bu savaş sırasında 4 Nisan 1917'de Romani su tesisleri bombardıman edilmiştir. Düşmanın can damarlarından biride çelik borularla Mısır'dan ileri mevzilere kadar getirilen Nil suyu idi. Düşman birlikleri ile hayvanlarının Sina çölünde yeteri derecede içecek su bulmasına imkan yoktu. Portsait ve Kontara batısına kadar kanallarla getirilen Nil suyu buradan tasfiye edilerek Süveyş kanalı altındaki sifonlardan kanalın doğusundaki beton depolara basınçla, gönderilmekteydi. Konfera'dan El-arişe kadar her birisi ortalama 24 mil uzunluğunda dört kısma ayrılmış olan çelik borular döşenmiştir. ordu ilerledikçe çelik borularda uzatılmakta ve en ilerideki siperler içine kadar milsuyu sevedilmekteydi.

Türk kumandanlığı İngilizler için önemli olan bu boruları tahrip ettiği takdirde fena bir duruma sokabilirdi. Ancak o günkü şartlarda bu iş uçakla mümkün değildi. Karada ise kuvvetli İngiliz müfrezeleri korumaktaydı. Tek yol uçakla gidip İngilizlerin olmadığı bir noktada inip boruları dinamitle uçurmak gerekiyordu. Ancak bu görev zor ve tehlikeli olmasına rağmen havacılar bu görevi kabul etmişlerdir.

10 Nisan 1917'de iki kişilik bir uçuş ekibi İngiliz hatları gerisinde uygun bir yere inerek demiryuluna paralel döşenmiş olan su borularını tahrip edip üslerin edönmüşlerdir. Ancak İngilizler

²⁶⁶ . Genelkurmay Başkanlığı; I. Dünya Harbinde Türk Hava Harekatı, c.9, s. 191.

²⁶⁷ . Cemal Paşa: a.g.e, s.228-231.

tahrip edilen boruları hemen onardıklarından istenilen sonuç elde edilememiştir.²⁶⁸

c- Muharebenin Neticesi ve Önemli Sonuçları

Türk kuvvetleri İngiliz kuvvetlerine karşı direnince İngilizler kuvvetlerini geri çekmişlerdir.²⁶⁹

İngiliz Generali bu savunmada zaiyatımızı 8.000 göstermiştir. Halbuki bu kadar kuvvete geri hizmeti dahi ilave etsek bu hatta bulunan kuvvetlerin sayısından fazladır.

	Şehit	Yaralı	Kayıp
Zabit	10	12	14
Efrat	276	744	571

zaiyatımız zabit efratlardan şehit yaralı ve kayıplar dahil toplam 1627'dir.²⁷⁰

İngiliz kaynakları İngiliz zaiyatını bu savaşta 523 ölü, 2932 yaralı ve 512 kayıp olmak üzere 4000 göstermişlerdir. ²⁷¹

4- İkinci Gazze Savunması

a- Askeri Kuvvetlerin Durumu

Birinci Gazze muharebesinden sonra İngilizler tekrar yeni bir saldırı için faaliyete başlamışlardır. Bu hazırlık devresinde Türk ve Alman uçakları devamlu surette faaliyet göstermişlerdir. türklerde savunma için gerekli hazırlıklara başlamışlardır. Büyük yığınaklar yapılmaya başlanılmıştır. Türk kuvvetlerinde Gazze'de 3. piyade tümeni, 16. tümen ile 3. süvari tümeni Teleşşüreia'da savunma tertibatı almışlardır. Birüssebi'de ise 2 tabur ve birdağ bataryası bulunuyordu. Remle'de bulunan 300. Paşa teyyare bölüğü yaptığı keşiflerde düşmanın hangi yönde ilerlediği ve tahkimat yaptığını öğrenmişlerdir. ²⁷²

²⁶⁸ . Genelkurmay Başkanlığı: I. Dünya Harbinde Türk Hava Harekatı, c.9, s. 193.

²⁶⁹ . C. Tevfik Karasapan: a.g.e. C.I. s. 178.

²⁷⁰ . Cemal Paşa: a.g.e. s. 231.

²⁷¹ . C. Tevfik Karasapan: a.g.e. C.I. s. 179.

²⁷² . Genelkurmay Başkanlığı: I. Dünya Harbinde Türk Hava Harekatı, C.9, s. 194.

b- Muharebenin Başlaması ve Gelişmesi

17 Nisan sabahı başlayan şiddetli İngiliz taarruzu sol cenahtaki 53. fırka üzerine saldırı başlatmışlardır. Bu hücum sırasında İngilizler 3 tank kullanmışlar ve İngiliz donmasıda muharebeye iştirak ederek Gazze'yi bir ateş ve demir yağmuru içinde boğmaya çalışmıştır. Saldırı 17. 18. 19 Nisan günlerinde son derece şiddetli devam etmiştir. İngilizler cephemizi yarmak için bütün güçlerini sarfetmelerine rağmen Türk askerinin kuvvetli direnci karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

c- Muharebenin Neticesi ve Halep Toplantısı

İngiliz kuvvetleri 7000'den fazla ölü ve yaralı vermişlerdir. Hücumda iştirak eden 8 İngiliz tankından üçü cephemiz önünde ve hatta siperlerimiz içinde kalmıştır. Bu sırada bizim hava uçaklarımız ise devamlı keşif uçuşları yapmış düşmanın hareketlerini bildirip bombalar atmışlardı. Uçakları düşmanın su tesislerine, katarlarına saldırılar düzenlemişlerdir. Artık düşman Teletine - Salaf - Mansure - Asferiye hattına çekilip burada tahkimat yapmaya başlamışlardır. Çanakkale yenilgisinden sonra bu ikinci yenilgide artık İngilizlerin prestijini düşürmeye başlamıştır.

İngilizler, General Murray'yi değiştirerek yerine son derece faaliyetli ve ihtiyatlı olan İngiliz Generali Allenby atanmıştır. General Allenby, bu cepheye tayin edildiği zaman her Türk askerine karşı en az dört İngiliz neferi toplamadıkça hücumla geçmeyeceğini söylemiştir. General Allenby, Filistin cephesinin son derece kuvvetlenmesi için gerekli her türlü imkana baş vurmuştur. Cemal Paşa'da buna karşı her türlü kuvveti tedarik için karargaha uzun uzadıya istekte bulunmuştur.²⁷³

Enver Paşa zaman zaman alman Alman Umumi Karargahı'nı ziyaret ediyordu. Enver Paşa Alman Umumi Karargâhı ile Irak üzerine bir kurtaşı savaşı için anlaştı. Bu anlaşmadan sonra pekçok kuvvetle birlikte Almanlar bir de komutan görevlendirmişlerdir. Bu General Mareşal Falkenhayn' dır.²⁷⁴ General Falkenhayn Alman Savaş

²⁷³ . Cemal Paşa; a.g.e, s. 235

²⁷⁴ . Ş. Süreyya Aydemir; a.g.e, c.3, s.312.

Bakanlığı yapmış. Alman imparatoru adına Alman ordularına komuta etmişti. Ancak daha sonra karşıt bir grubun faaliyetleri sonucunda önce Savaş Bakanlığından sonra da Alman orduları fiili başkomutanlığında nalinmişti. 275

Enver Paşa, 24 Haziran 1917'de Halep'te ordu kumandanları seviyesinde bir toplantı tertipledi. Bu toplantıya geldiği sırada "Yıldırım Orduları Grubu" adı altında bir ordu kurmak istediğini Cemal Paşa'ya bildirmiştir. Bu ordu emrine II Ordu Kumandanı M. Kemal Paşa'nın kumandasında bir 7. ordunun kurulması ile Halil Paşa kumandasındaki 6. orduyu 7. ordu emrine vermek istiyordu.

Halep toplantısına Kafkas Orduları Grup Kumandanı Ahmet İzzet Paşa ile 6. ıncı Ordu Kumandanı Halil Paşa ve II. Ordu Kumandanı M. Kemal Paşa'da toplantıya katılmıştır. Cemal Paşa Bağdat seferini uygun bulmamıştır.

Enver Paşa ise;

"Umumi Karargah, bu Bağdat hareketine karar verdi. Almanya'dan en Muktedir bir General aldı. Bundan başka altı hafif Alman taburu, birçok makinalı tüfek birliği vesaireden mürekep bir Alman fırkası ile bazı Alman topçu bataryalarını da yardımını temin etti. Binaenaleyh, bu hareketten vazgeçmenin imkanı yoktur" diyerek kararındaki kesin ifadeyi belirtmiştir.

Cemal Paşa ise Filistin ve Kudüs tehlikedeysen son kuvvetlerimizin Bağdat'ın kurtarılmasıyla görevlendirilmesi Kudüs ve Filistin'in ve belki de bütün Suriye'nin düşman eline geçmesine sebep olacağından bu fikri beğenmemiştir.

Talat paşa da " şimdi Bağdat' ı kurtaralım diye uğraşırken çok yakın bir zamanda, Kudüs veya Şam' ı kurtarmakla meşgul olacağımızdan korkuyorum..." diyerek buna taraftar olmadığını söylemiştir. Ancak bu işin tertipçisi Enver Paşa' dan çok Alman umumi karargâhıdır. Almanlar Falkenhayn' a 5.000.000 altın vermişlerdir. Falkenhayn ise bu altınları makbuz kullanmadan dağıtmıştır. 276

2 Haziranda yapılan Halep toplantısından sonra İstanbul' a dönen başkomutan vekili Enver Paşa' nın ilk işi Yıldırım Ordular

275 . Güngör Cebecioğlu; "Birinci Dünya Savaşında Atatürk ve Yıldırım Ordular Grubu", Atatürk Haftası Armağanı, Ankara, 1992, s. 89.

276 . ř. Süreyya Aydemir; a.g.e, c.3, s.312-318.

Grubu' nun kurulması olmuştur. General Falkenhayn' ın grup komutanlığına atanma emrini 11 Temmuz 1917' de padişahın onayından çıkardıktan sonra 15 Temmuz 1917' de kurulması emrini vermiştir.²⁷⁷

IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa ile Falkenhayn arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi zorluklara sebep olduğundan dolayı 4. Ordu Kumandanlığı ile Falkenhayn kuvvetlerinin teşkilatı şöyle düzenlenmiştir: Sina Cephesi 6.7 ve 8. ordularla Yıldırım Grup Kumandanlığına yani Falkenhayn emrine verilmiştir. Cemal Paşa Suriye ve Garbî Arabistan Umum Kumandanı namıyla 7 ve 8. Kolordulardan oluşan eski 4. Orduyu, Hicaz, yemen ve Asir' deki kuvvetlerin grup kumandanlığını üzerine almıştır.²⁷⁸

Ancak Cemal Paşa' nın bu kumandanlıkta hiç bir yetkisi olmadığından dolayı bir süre sonra İstanbul' a dönmüştür.²⁷⁹

M. Kemal Paşa da 20 Eylül 1917' de İstanbul' a gönderdiği raporda; "...Bütün Suriye ve Hicaz şimdiye kadar olduğu gibi bir müslüman komutana bağlanmadı ve Sina Cephesi' nde sorumlu bir tek Osmanlı komutanı bulunmaktadır. Falkenhayn' ın bu bölgede görevlendirmek mecburiyeti varsa o zaman onun üzerinde bir osmanlı komutanı bulunmalıdır. Geri hizmetler, iller ve aşiretlerin yönetimi bir Osmanlı komutanında olmalıdır..." diyerek dikkat edilecek noktaları belirtmişse de önemsenmemiştir.²⁸⁰

5- Üçüncü Gazze Savunması

a- Askerî Kuvvetlerin Durumu

İkinci Gazze Muharebesi' nden sonra karşılıklı mevzilere yerleşen Türk ve İngilizler yeniden girişecekleri hareket için büyük bir hazırlığa başlamışlardır. Bu hazırlık devresinde Türk - Alman hava

277 . Genel Kurmay Başkanlığı; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, C.IV. 2. Kısım, s.83.

278 . C. Tevfik Karasapan; a.g.e, C.I, s. 184.

279 . Ş. Süreyya Aydemir; a.g.e, C.3, s.319.

280 . Güngör Cebecioğlu; a.g.m., s. 94.

birlikleri düşman cephesi üzerinde ve gerilerinde devamlı faaliyette bulunmuşlardır.²⁸¹

İngiliz Kuvvetlerinin bütün mevcudu 82.000 tüfenk, 12.000 kılıç ve 218 topa sahipti. Türk kaynakları ise İngiliz kuvvetlerinin 88.000 tüfenk, 16.000 kılıç ve 433 parça topa sahip olduğunu kaydetmiştir.

Türk kuvvetleri 45.000 tüfenk, 1.500 kılıç ve 300 toptan ibaretti.²⁸²

b- Muharebenin Başlaması ve Gelişmesi

27 Kasım 1917' de İngilizler ellerindeki tüm uçak ve uçaksavar kullanarak cephe üzerinde hava savunma perdesi kurup Türk uçaklarının keşif yapmasını engellemiş ve bir Türk uçağı düşürülmüştür.

31 Ekim 1917' de sabah fecirle birlikte hem hava hem de kara kuvvetleriyle düşman tüm cephede taaruza geçerek Birü's- Sebi doğusundaki Telülsebi' yi almışlardır.

31 Ekimde Birü's- Sebi düşman eline geçmiştir. Bu baskıdan dolayı Türkler İngilizler' in savunma hattını yarıp kendileri fazla zayıata girmemek için Gazza' yı terkedip burayı da düşmana terketmişlerdir. Geri çekilirken zaman zaman iyi savunma örnekleri göstermişlerdir.

c- Muharebenin neticesi ve Önemli Sonuçları

Birüssebi Muharebesi' nin kaybı üzerine Başkomutanlık vekâletine bir rapor yazılmıştır. Bu yazıda muharebenin kaybının bir çok nedenleri olmakla beraber başlıcalarının büyük ve orta sevk ve idare makamlarının düşman durumu ve kendi durumumuzu iyi değerlendirememiş olmaları, emir ve komuta zincirindeki kopukluklar ve anlaşmazlıklarla hareket alanının özelliklerine göre lojistik destek ve personel ikmalinin harekâtı destekleyememesi eğitimin iyi

²⁸¹ . Genel Kurmay Başkanlığı; I. Dünya Harbinde Türk Hava Harekatı, C.9, s.195.

²⁸² . C. Tevfik Karasapan; a.g.e, C.I, s. 190. Cemal Paşa; a.g.e, s. 202.

olmaması ve bunlara karşı İngilizler' in çok sayıda ve yetenekli süvari birliklerine sahip olmaları ileri sürülmüştür.²⁸³

8. Ordu Gazze Muharebesi' nde şehit, yaralı, kayıp, tutsak dahil 11.500 kişi kayıp vermiştir. Von Kress' in hatasından dolayı 7. Ordu da başarısız olmuştur. Hatasını Von Kress İsmet Bey' e de yüklemek istemişse de kabul görmemiştir. Kress Almanya' ya gönderilip yerine Tuğgeneral Cevat atanmıştır.²⁸⁴

6- Kudüs' ün İşgali ve Yahudiler' in faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı'nda bilhassa Avrupa Devletleri siyonistlerden faydalanmayı tasarlamışlardır. Bunlar arasında rekabet başlamış ve Almanya kendi ülkesindeki siyonistlere destek verip bunlar yoluyla Rusya' daki musevileri kullanmak istemiştir.²⁸⁵

Yahudiler savaşın ilk yıllarında İttifak Devletlerini destekler gözükmüşlerse de tarafsız kalmışlardır.²⁸⁶ Siyonistler Rusya' ya yanaşmamışlardır. Çünkü oradaki yahudilerin hayatında dahi endişe duymaktadırlar. Yahudiler bilhassa Almanya' dan Filistin için Osmanlı'nın ikna edilmesini istemişlerdir. A.B.D.'de başkan Wilson'dan itibaren Filistin'deki siyonistlere sıcak bakmaya ve korumaya çalışmıştır.

İngiltere politikası ise Siyonizm'i desteklem şeklinde cereyan etmiş ve İngiltere siyonizmi politikası Bunsen raporu ile Sir Mark Sykes'in direktiflerine göre şekillenmiştir. İngiltere Hindistan'a giden yolun güvenliği için siyonizmi bir tampon bölge olarak kullanmayı hedeflemiştir.²⁸⁷

Fransa Dışişleri Bakanıda Siyonistleri destekleyeceğini bildiren bir mektubu Sokolow'a vermiştir. ²⁸⁸

Savaş sırasındaki siyonistlerin faaliyetlerini sezen Cemal Paşa, Osmanlı tabiiyetini kabul etmeyen Fransız İngiliz ve Rus musevileri

²⁸³ . Genel Kurmay Başkanlığı; I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi, c.4, Kısım II.s. 180.

²⁸⁴ . Ş. Süreyya Aydemir; a.g.e., C.3, s. 349.

²⁸⁵ .M. Kemal Öke; Kutsal Topraklarda Siyonistler Ve Masonlar, İstanbul, 1991, s. 235.

²⁸⁶ . M. Kemal Öke; a.g.e, s. 244-246.

²⁸⁷ . M. Kemal Öke; a.g.e, s. 236-268.

²⁸⁸ . Yılmaz Altuğ, a.g.e.s.274.

memlekette ihraç edilmiştir. Aynı şekilde Amerika ve Yunan Musevileri de Filistin'de ihraç edilmiştir.

Filistin'de kurulan siyonist teşkilatlar kurnaz bir politika güdüp bu teşkilatların başlarına Osmanlı müttefiği Alman Musevileri getirmişlerdir.

Almanlar Kudüs'ün savunulmasını savaş sırasında bilhassa General Falkenhayn göz ardı etmiştir. Halbuki Kudüs'ün düşmesiyle tüm Filistin ve Suriye'nin işgali daha kolay olurdu. Bilhassa Almanlar eğer Kudüs'ü savunursak buradaki kutsal kiliselerin tesrih edileceğini, böylece Hristiyan kesimin kendilerine düşmanca bakacaklarını ileri sürüp savunma yapmamışlardır. Halbuki Hristiyan ve Museviler Almanlara ve Tüklere değil şehrin İngiliz toplarıyla tahrip olacağından dolayı onların düşünmesi gerekliydi Hristianlar, Kudüs'ün Selahattin Eyyubi ve diğer devletler tarafından kuşatıldığı sırada herşey pahasınan şehi savunmuşlardı.²⁸⁹

Ali Fuat Paşanın 20. Kolorrdusunun bütün ısrarlarına rağmen Kudüs'ün savunulması için Falkenlayn tek nefer bile göndermemiştir. Bu durum bizlere Almanların Kudüs'ün işgalini istediklerini ve bunun için Kudüs'ün Hristiyanların eline geçmesi için faaliyet gösterdiklerini ispat etmektedir.²⁹⁰

Kudüs 9 Aralık 1917 De muharebesiz olarak İngilizlerin eline geçmiştir. Kudüs'ün düşmesi Müslüman dünyasında büyük üzüntü doğurmuştur. Hristiyan dininde mukaddes şehirlerinden biri olduğu için Hristiyan aleminde sevinç yaratmıştır. Kudüs'e giren İngiliz kumandanı Orgeneral Allenby; "Bu gün Haçlı seferleri Zaferlerle sona ermiştir. " Beyanatını vermiştir. Ayrıca kudüsün Hristiyanlara geçmesi tüm Avrupa'nın yanı sıra Osmanlının müttefiği Almanya tarafından da resmen kutlanmıştır. Bu da Avrupa'nın 1917 yılında ne kadar dini taassub içinde olduklarını gösterir.²⁹¹

Birüssebi, Gazze ve Kudüs muharebelerinde Türk ordusu şehit yaralı kayıp tutsak dahil 25.000 insan kaybetmiştir.

289 . Y. Hikmet Bayur; *Türk İnkılabı Tarihi*, C.3, Kısım III, s. 387-394.

290 . Ş. Süreyya Aydemir; a.g.e, C.3, s. 351.

291 . Yılmaz Öztuna; *Büyük Türkiye Tarihi* c.7, s. 296.

Bu sırada Yahudiler istihbarat alanında İngilizlere yardım ittikleri gibi İngiliz birlikleriyle içinde "Kral askerleri" denilen 5000 kişilik bir gönüllü yahudi birliği de vardı.²⁹²

Kudüsün düşmesinden sonrada Suriye adım adım müdafaa edilmiştir.²⁹³ Şubat 1918 de Von Falkenhayn görevden alınarak Yıldırım Orduları Komutanlığına Limon Von Sanders atanmıştır.²⁹⁴

7- Kudüsün İşgalinden Sonra Filistin- Suriye Cephesi

İngilizler 9 Aralık 1917'de Kudüs'ü işgal ettikten sonra uzun bir duraklama devrine girmişlerdir. Çünkü kış mevsiminden dolayı çok yamur yağmış yollar harekete uygun olmamıştır. Diğer yönden takviye kuvvetler almışlardır. Türkler ise çok az miktarda takviye kuvvet almışlardır. 8'inci kolordu ve diğer birliklerden kurulu 4'üncü ordu yeniden kurulup Şeria bölgesine getirilmiştir.

İngilizlerin kuvvetleri Mısır'daki kuvvetlerle birlikte 467.650 İnsan, 159.500 hayvandan oluşuyordu. Filistin-Suriye Fransız müfrezesi ile birlikte toplam 106.000 savaşan asker bulunuyordu.²⁹⁵

İngilizlerni çıl altı kolordunun biri Dera'da diğeri Taberiye gölünün doğusundan Kuneytra doğrultusunda ilerlenilmiştir. Arap ordusu ise 16 Eylül den 18 Eylül'e kadar der'a civarındaki şimindüfer yollarını hasar uğrattıktan sonra Havran üzerine yürümüştür. 4'ünca Türk ordusunun Mafrak'tan geçişi sırasında saldırıda bulunup burada kalmaya mecbur itmiştir. Şam ile Dera arasındaki Azra ve Gazale istasyonlarını zaptetmişlerdir. ²⁹⁶ Bu sırada Araplar Türk askerlerini arkadan vurarak devamlı suretle öldürmüşlerdir. İngilizler osmanlı ordusundaki Arap zabıt ve subaylarından casusluk alanında

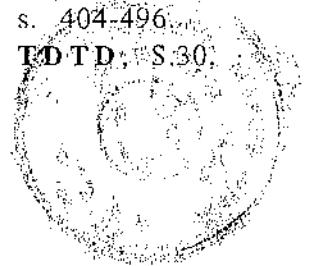
²⁹² . Süleyman Kocabaş; "İsrail Devletine Giden Yolda Siyonizm - Osmanlı Devleti İlişkileri" TDTD, S. 56. İstanbul, Ağustos 1991, s. 43.

²⁹³ . Ş. Süreyya Aydemir; a.g.e, C.3, s. 352.

²⁹⁴ . Güngör Cebecioğlu; a.g.m., s. 99.; Y. Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C.III, Kısım III, s. 431.

²⁹⁵ . Genelkurmay Başkanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri I.Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C.10, s. 404-496.

²⁹⁶ . Emin Sezer; "Filistin Hezimetini İlgili Bir İngiliz Raporu", TDTD, S.30. İstanbul, Haziran 1989, s. 53-55.

faydalanmışlar²⁹⁷ ve ermeniler'de 3000 mukuvvetle Fransızlara yardım etmişlerdir.²⁹⁸

29 Eylül 1918'de General Allenby'nin karargahında Faysal'ın Şamı işgal edecek tek müttefik birliği olması kararlaştırılmıştır. Bu önlem Müslümanların Hristiyan işgaline direnme ihtimalinden dolayı alınmıştır. 30 Eylül 1918'de osmanlı ordusu şehri bırakarak geri çekilmişler ve ²⁹⁹ 1 Ekim 1918 De İngiliz ve Arap kuvvetleri Şam'a girmişlerdir.

Daha sonda bu zaferi tamamlamak için İngiliz kuvvetleri Rayak ve Beyrut hattına ilerlemeğe karar bir müdüfaaya gerek duyulmadan çöl kolordusu tarafından alınmıştır.³⁰⁰

8 Ekim 1918'de 7'inci Merud fıkrası Beyrut'a ulaşmış ve Beyrut'un işgalinde 60 zabıt ve 660 Türk ilgilize esir olmuştur. İngiliz kuvvetleri Beyrut'a ulaştıkları sırada Fransız deniz kuvvetlerine bağlıharp gemileride limana girmiştir.

9 Ekim'de Şam'daki atlı cöl kolordusu Humus'a doğru ilerlemiştir. Zırhlı otomobiller ise 9 Ekim'de Baalbeki işgal ederek 500 Türk askeri almışlardır. 5'inci İngiliz Süvari fırkasıda Baalbeke gelmiştir. 13 Ekimde 21. kolorduya mensup süvari kıtasıve zırhlı otomobiller Trablus-Şam'ı işgal etmişlerdir. Şam, Humus ve Trablusun işgalinden sonda Generel Allenby Halep'i işgal etmeye karar vermiştir. O sırada Türk askerlerinin yavaş yavaş şehri tarkettiği haberini Allnby almıştır. Halep'e saldıracak 8.000 İngiliz askeri vardı. 20 Ekimde hiçbir kuvvetin direnişiyle karşılaşmadan İngiliz kuvvetleri Hama'ya girmişlerdir.³⁰¹

25 Ekim'de Halep güneyinde savaşlar yeniden başlamış ve asi Arap aşiretleri doğuda Halep'e girmişlerdir. 26 Ekimde ise Halep'in 5 Km. kuzeyinde İngiliz ve Arplar yenilgiye uğramıştır. ³⁰² Daha sonra halebi işgal eden İngilizler bol miktarda erzak ve et ele geçirmişlerdir. 29 Ekim'de şerit kuvvetleri Bağdat ve Suriye demiryollarının

297 . C. Tevfik Karasapan; a.g.e, C. I., s. 183

298 . David Fromklin; a.g.e, s. 338

299 . David Fromklin; a.g.e, s. 333,334

300 . Emin Sezer; a.g.m., s. 53-55.

301 . Emin Sezer; a.g.m. s.56-59.

302 . Ş. Süreyya Aydemir; a.g.e., C.I, s. 309.

birleştigi noktadaki Müslimiye istasyonunu ele geçirmişler ve 30 Ekim 1918 de Türk ordu karagahı Raco'ya alınmıştır.³⁰³

30 ekim 1918 de Mondros ateşkes antlaşması imzalanmış 31 Ekim 1918 De saat 12.00 dan itibaren de uygulanmaya başlanmıştır.³⁰⁴

8- Mondros Ateşkes Anlaşması ve Türk kuvvetlerinin Suriye'den çekilişi

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 16. Maddesinde: Asır, Yemen, Suriye ve Mezopotamya'daki bütün garnizonların müttefiklere teslim olması öngörülmüştür. Bu anlaşma maddesinde de görüldüğü gibi Suriye Osmanlı devletinin elinde çıkmıştır. Anlaşmanın imzalanmasından sonra itilaf devletleri işgal faaliyetlerinin ilk hamlesini Suriye ve Musul'da başlatmıştır Ayrıca Suriye'de bulunan Yıldırım Orduları grubunu isir etmeğe çalışmışlardır.

İngilizler başka bir girişimle anlaşmanın 5'inci maddesine dayanarak Suriye'deki ordularımızın silahlarını ele geçirmeğe çalışmışlardır. Suriye'deki ordular grup kumandanı M. Kemal Paşa işi daha ilk günden anladığından dolayı büyük miktarda silah cephane ve malzemeyi kurtarmış ve ³⁰⁵ 31 Ekim 1918'den itibaren Yıldırım ordular Grubu komutanlığını üzerine almıştır.³⁰⁶

M. Kemal paşa Mondros mütakeresinin imzalanmasından birkaç gün sonra Harbiye Nezareti ile yaptığı yazışmalarda Suriye'deki garnizonların teslimi ve Kilikya sınırları hakkında dikkati çekmek için şöyle yazmıştır;"..... İcap ederse bildirileceği irade buyurulan Kilikya hududunusarmaktan maksadım, bu tarihi ismi ve hududunu resmen kabul eden hükümetimizin bu mıntıkayı gösteren ingilizce atlasta Klihya mıntikasının doğrultusunda Suriye, Şimal hududunun Maraş

³⁰³ . Genelkurmay Başkanlığı; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, C.4, 2. Kısım, s. 730.

³⁰⁴ . Genelkurmay Başkanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri I. Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, C.10, s. 496.

³⁰⁵ . Y. Hikmet Bayur; Türkiye Devletinin Dış Siyaseti, Ankara, 1973, s. 28, 29.; İsmail Soysal; Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), C.I, Ankara 1983, s. 12,13.

³⁰⁶ . Genelkurmay Başkanlığı; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi, C.4, II. Kısım, s. 732.; Ş.Sürcyya Aydemir; a.g.e, C.1, s. 309, 310.

Şimalinden geçtiğinin nazarı dikkate alınıp alınmadığını anlamaktır.çünküİngiltere Adana yerine Kilikya tabirini kullanarak Suriye hududunda Kilikya Şimal hududunun şarına uzatmadan ibaret kabul ettiğinden şüphe yoktur..İngilizler'in birkaç günden beri asker çıkarmaktan ve halepte Milyonlarca erzaklar varken, oradaki kuvvetlerini iâşe için erzak iddialarından bahsetmeleri ve İskenderun Klikeya Mıntıkasını üzerinde haritadan Suriye ve Kilikya hudutları üzerinde bulunmasındandır. Pek ciddi ve samimi olarak arz ederim ki mütareke şartları Sui telakkiyat ve fefehhümatı izole edecek dedbirler alınmadıkça orduları terhis edecek ve İngilizler'in her dediğine boyun eğecek olursak, ihtirasların önüne geçmeğe imkan olmayacaktır"

M. kemal paşa itilaf devletlerinin amacının sadece Suriye ile yetinmek olmadığını ve İskenderun limanından ve Haleb-İskenderun yolundan sadece Haleb civarındaki orduları beslemek olmadığını asıl maksatlarının işgali genişletmek olduğunu anlamıştır. Ayrıca böylece Suriye'ye daha sağlam bir şekilde yerleşeceklerdi. Diğer yünden bu dönemde kendileri" Suriye" diye adlandırdıkları bölgenin sınırlarını Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmını içine alacak şekilde çizmek istemişlerdir.³⁰⁷

M. Kemal Paşanın iskenderun'a çıkacak olan İngilizlere ateş açma emri İzzet Paşa'yı çok korkutmuş ve M. Kemal Paşa'yı bundan vzgeçirmekle birlikte 6 Ekimde M. Kemal Paşa'ya çektiği telfrafla ingilizlere İskenderinini işgali üzerine ateş açma emrinin geri alınmasının istemiştir. M. Kemal Paşa 7 Kasımda Yıldırım orduları Grubunun dağıtıldığı ve Kendisinin Harbiye Nezareti emrine verildiği emrini almıştır.³⁰⁸

Türk kuvvetlerinin Suriye'den çekilmesinden sonra Filistin İngiliz askeri idaresi altına iç Suriye adıyla Halep'ten Akabe'ye kadarArap kuvvetlerinin işgal ve idaresine girerken Surdan Adana'ya Kadar olan sahil mıntıkası Fransız işgal ve idaresine girmiştir.³⁰⁹

³⁰⁷ İsmail Özçelik: a.g.e., s. 29,30.; Kasım Ener: Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi, Ankara, 1970, s. 19. Hikmet Bayur: Türkiye Devletinin Dış Siyasası, s. 28, 29.

³⁰⁸ Y. Hikmet Bayur: Türk İnkılabı Tarihi, C.III, Kısım IV, Ergün Aybars: a.g.e., s. 11.

³⁰⁹ C. Tevfik Karasapan: a.g.e, C.I, s. 234.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ARAP BAĞIMSIZLIK HAREKETİ
1- ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

1- Arap Bağımsızlık Hareketinin Fikri Temelleri

Arap milliyetçiliği etnik safları, dili, gelenekleri ve dini içeren ortak geçmişlerinden güç almıştır. ³¹⁰ Arap milliyetçiliği ilk aşama olarak Arap kültüründen yeniden bir canlanış şeklinde tezahür etmiştir.³¹¹

Eski Avrupa kültürü ve milliyetçiliğinin doğuşunda ulemanın büyük etkisi olmuştur. Ulema içinde bilhassa Emir Abdulkadir Cezayir'i önemlidir.³¹² Abdulkadir Cezayir'i Suriye'deki ulema üzerinde önemli etkisi olmuştur. Abdulkadir Cezayiri'nin yanında, kardeşi Ahmed Cezayiri ve Şeyh Tahir Cezayiri'nin Arap kültürünün yeniden doğuşu ile Arap milliyetçiliği oluşumunda etkileri büyük olmuştur. Ayrıca Muhammed Abduh ile Cemaletdin Efgani'de Arap milliyetçiliğinin oluşumunda etkili olmuşlardır. Bunlar Avrupa'da çıkardıkları yayınlarla Suriyenin politik ve kültürel eğitimleri üzerinde etkili olmuşlardır.³¹³

1805 te Suriye aydınları Arapça konuşan bütün Osmanlı teb'asına milliyetçilik fikirlerini yaymaya çalıştılar. Bu hareketin önderliğini yapanlardan biri olarak Abdurrahman El- Kevakibi'yi görmekteyiz. Tekrar Arap hilafetinden bahsetmiş ve İslamın kurtuluşunun ancak Araplar vasıtasıyla olacağını ileri sürmüştür.³¹⁴

Yukarıda geçen şahsiyetlerden etkilenen ıslahatçı orta ulema dinde ıslahat görüşlerinin yanısıra siyasi görüş olarak batıdan etkilendiklerinden dolayı görüşleri ayrılıkçı olmuştur. Bu fikirdeki

³¹⁰ . Oral Sander; a.g.e., s. 54.

³¹¹ . David Dean Cammins; a.g.e., s. 182.

³¹² .Emir Abdulkadir Cezayiri (1807-1883) Cezayir'i 1832 ile 1847 yılları arasında Cezayir'e liderlik etmiştir. 1855'de Suriye'ye sürgün edilmiştir. D. Dean Commins; a.g.e., s. 54-55.

³¹³ . D. Dean Commins; a.g.e., s. 204.

³¹⁴ . Zekeriya Kurşun; Yol ayrımında Türk - Arap İlişkileri, İstanbul, 1992, s. 30.

ulemanlarda yeni yetişen liselerdeki genç nesilleri etkilemişlerdir. Bu genç nesil imkanların etkisiyle dini ıslahattan çok Arap tarihi, kültürü ve edebiyatından başka bağımsızlığa kadar giden milliyetçi bir ruha sahip olmuşlardır. Bunlar kurdukları partüler ve dernekler yoluyla Arap milliyetçiliğinin temellerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır.³¹⁵

Bilhassa Arap milliyetçileri bu hareketlerinde dil ve dini sadece emellere ulaşmak için bir vasıta olarak görmüşlerdir. Yani dini Arap fikri emellerine hizmet ettiği sürece kullanmışlardır. Öyleki bazen Arap'lığı islamın dışında ve hatta üstünde görmeğe ve islam öncesi devreyi ön plana almağa çalışmışlardır.³¹⁶ Zamanla Arap edebiyatı ve islam tarihine yönelik araştırmalarda artmıştır. Buda aynı dile sahip insanların bir siyasi düşünce etrafında birleşmesini sağlamıştır.³¹⁷

Diğer yandan 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan Türk milliyetçiliğini Türk- Arap ilişkilerinde bir kopukluğa neden olduğu gibi Araplarında bu hareketten etkilenmelerine sebep olmuştur, II. Abdulhamidin islamcılık politikası Arapları bu milliyetçilik fikirlerinden vazgeçirememiştir. İttihad ve Terakki'nin iktidara gelmesi ve devlete merkeziyetçilerin hakim olması Arap aydınlarını tıdirgin etmiştir. Ancak ittihatçılar devletni dağılmasını önlemek ve birleştirmek için Ademi merkeziyetçilik bir polutuka izleme yoluna gitmişlerdir.³¹⁸ Türk milliyetçiliğinden de etkilenen Arap milliyetçiliği zaman içerisinde din yönden laik bir milliyetçiliğe dönüşmüştür.³¹⁹

İngilterede bu sıralarda Türkçülük faaliyetini Araplar gözünde büyütmeye çalışmıştır.Bu Türk milliyetçiliği bilhassa Suriye'de tepkilere yol açmıştır.³²⁰

³¹⁵u. Salih Tuğ; *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul, 1969, s. 274.

³¹⁶.. İlhan Arsal; *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Ankara 1973, s. 14.

³¹⁷ . Ömer Kürkçüoğlu; *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara, 1982, s. 14.

³¹⁸ . Zekeriya Kurşun; "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü", *Türk Yurdu*, C.10, s.32, Ankara, Nisan 1990, s.17.

³¹⁹ . Niyazi Berkes; *İslamlık Ulusçuluk Sosyalizm*, İstanbul, 1975, s. 73.

³²⁰ . Ömer Kürkçüoğlu; *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, s. 20.

2- Batılı Devletler ve Hristiyan Arapların Faaliyetleri

Arap Milliyetçiliği'nin ortaya çıkmasında Batılı Devletlerin ve Hristiyan Arapların etkileri büyük olmuştur. Bilhassa Avrupa devletleri Arap ülkelerini sömürgeleştirmek kendi düşüncelerini yaymak için Arap milliyetçiliği fikrini körüklemişlerdir. Ancak bu sırada hakimiyetlerinde bulunan topraklarda ise bu fikirlerin yayılmasına müsaade etmemişlerdir.³²¹

Suriye'ye kapitülasyonlardan faydalanarak giren Fransa misyoner propağandası, kültür müesseseleri, gazete ve dergileriyle Arap halkı arasında Türklere karşı düşmanlığı yaymıştır. Fransa hiçbir menfaat ve gaye takip etmediğini, propaganda müesseseleri ve gizli ajanlarıyla Arap halkına yaymıştır. Suriyeye yerleşmek isteyen Fransa'nın emperyalist emelleri suriy e halkı arasında Türklere karşı kin ve istiklal fikirlerini yaymasına sebep olmuştur. Suriye'deki Arap milliyetçileri de Fransa'nın bu propagandasına inanmışlardır.³²²

Suriye ve diğer Arap Devletleri'ndeki Avrupa misyoner okulları vasıtasıyla milliyetçilik fikri işlenmiştir. Osmanlı devletinin çeşitli bölgelerde yenilmeye başlaması üzerine Ortadoğu'daki Araplar Osmanlıların yenilmezliği ve üstünlüğüne dair taşıdıkları kanaatleri sarsılmaya başlamıştır. Ortadoğu'ya batılıların ticari, siyasi, askeri ve kültürel alanlarda yayılmaya başlamasıyla bu bölgede Osmanlıların gerçekleştirmek istediği " Dini- siyasi Cihan Şümulluk " fikrinin yeniden ihyası veya hiç olmazsa Batı Devletleri seviyesine ulaşmak arzusu yeterli seviyeye ulaşmamıştır. Ancak tüm bu olumsuzlukları rağmen Araplar I. Dünya savaşının ortalarına kadar Osmanlı devletinde ayrı devlet kurma fikrini benimsemişlerdir. Bölücü parçalayıcı tutumların tümü dışarıdan gelmiştir.³²³

Osmanlı devleti ise bu fikre karşı Panislavizm fikrini ileri sürmüş ve Abdülhamit döneminde bu iyi bir şekilde yürütülmüştür.

³²¹ .Ömer Kürkçüoğlu; Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918), s. 11.

³²² .Said Tavakkalna; Tarihte Fransız Emperyalizmine Karşı Arap Masyonalizmi, Generalde Gaulle'nin İddialarına Cevap, İstanbul, 1945, s. 16.; Cemal Kutay; Lavtense Karşı Kuşçubaşı, İstanbul, 1945, s. 100.

³²³ . Salih Tuğ; a.g.e., s. 255.

Arapları ileri gelenlerini çeşitli rütbelerle taltif ederek kendisine bağlamıştır.³²⁴

Arap Milliyetçiliği'ni yayan misyoner okulları bilhassa Suriye, Mısır ve Lübnan'da toplanmıştır. Osmanlı devleti'ni bazı arapları takibe alınca bu milliyetçiler çalışmalarını Kahire, Paris gibi yerlerde gizli olarak sürdürmüşlerdir. Bu milliyetçi şişiler Beyruttaki Amerikan Ünivesitesinden ve Kahire'deki el - Ezher'den yetişmiş kimselerdi. Ancak bu Arap milliyetçiliği fikri her ne kadar bazı aydınlarca desteklenmişse de ilk ddönemlerde halk arasında rağbet görmemiştir.

İlk olark 1880'e doğru bu milliyetçilerin 22 kişilik bir grubu bir cemiyet halinde suriye'nin büyük şehirlerde faaliyete geçmişlerdir. Bunlar arasında müslüman ve sürzileri görmek mümkünsede esas kurucuları Suriye Protestan kolejinden okumuş Hristiyan Araplardır.³²⁵ 20. Yüzyılın başlarında Avrupalı'ların kışkırtmaları iyice artmıştır.³²⁶ 1904 ile 1914 yılları arasında Orta Doğu'daki dergi, kitap ve gazete yayınlarının sayısı on misli kadar artmıştır.³²⁷

Suriyeli Hristiyanlar, Avrupa'yı bir tehlike değil bir model olarak görmüşlerdir.³²⁸ Aynı zamanda Hristiyan Araplar yine de Osmanlı idaresi taftarıydılar. Çünkü Osmanlı idaresi kalktığı an müslüman Arapların baskısının artacağından çekinmişlerdir.³²⁹

Arap milliyetçiliğine Nazif Yazıcı ve Bedros Bustanı gibi Lübnanlı Hristiyan Arapların fikirleri de etki etmiştir. ³³⁰ Bustani'nin Amerikan Protesttan Mezhebi misyonerleri ile sıkı ilişkileri vardı. Bustani Arap dilini diriltme hareketinin öncülüğünü yapmıştır. 1875'te Bustani'nin çevresinde toplanan bir kaç kişi gizli bir cemiyet kurmuşlardır. Diğer Hristiyanlardan İbrahim Yazıcı, Faris Şadyak, Nakkaş, Corci Zeydan gibi kişiler arap milliyetçiliği fikrine etkili olmuşlardır.³³¹

324 . Zekeriya kurşun; a.g.e, s. 259.

325 . Salih Tuğ; a.g.e., s.259.

326 . Mashe Maoz; a.g.e., s. 34, 35.; J. Obert Vall; İslam, Süreklilik ve Değişim (Çev: Cemil Aydın, Cengiz Şişman, Mehmet Demirhan), İstanbul, 1991, s. 268.

327 . Salih Tuğ; a.g.e., s. 260.

328 . William I. Cleveland; Batı'ya Karşı İslam, Şekip Arslan'ın Mücadelesi, (Çev: Selahattin Ayaz), İstanbul, 1991, s. 17.

329 . Falih Rıfkı Atay; a.g.e., C.I, s. 123.

330 . C. Tefik Karasapan; a.g.e, C.I., s. 123.

331 . Zekeriya Kurşun; a.g.e., s. 28, 29.

II- KURULAN CEMİYETLER

1-II- Meşrutiyetten Önce Kurulan Cemiyetler

a- Cemiyet El-Fünun vel Ulum (ilim ve sanat Cemiyeti)

1847 yılında Beyrut'ta kurulmuştur. Arap milliyetçiliğinin fikir babaları sayılan İbrahim Yazıcı ve Butros El-Bustani bu cemiyetin üyeleri idi.

b- El- Cem'iyet El- Umumiye El-Suriye (Umumi Suriye Cemiyeti)

1857 de Suriye'de kurulmuştur. Bu cemiyet içerisindeki üyelerden müslümanların olmasından dolayı diğer cemiyetlerle farklılık arz etmektedir Diğer üyeleri ise Dürzi ve Hristiyandı.³³²

c- Beyrut Gizli Cemiyeti

1875 te Suriye'de kurulmuştur. Bu cemiyetin amacı tüm arapların bağımsızlığı değil Suriye ve Lübnan'ın Bağımsızlığıydı. Üyeleri arasında İbrahim El-Haurani, İbrahim yazıcı, Faris Nimr, Şahin Makaryos, İlyas Hebacıyan bulunuyordu. Mithat Paşa'nın Suriye valiliğindeyken hürriyetçi fikirlere karşı müsamahakar olması cemiyeti himaye ettiği şeklinde yorumların yapılmasına yol açmıştır. Laik bir devlet modelinden yanaydı. Beyrut, Şam ve soyda da faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır.³³³

d- El-Külliye El-Suriye Li protestaniyye (Protestan Suriye Birliği)

1880 yılından Suriye'de kurulup faaliyetine başlamıştır. Bu cemiyet Lübnan ve Suriye'nin birleşmesi ile Lübnan'a tanınan

³³² . Zekerıya Kuşun: a.g.e. s. 84.

³³³ . C. Tevlik Karasapan: a.g.e., C.I. s. 124.

hakların Suriye'ye tanınmasını istemiştir. Daha sonra cemiyet kapatılmıştır.

e- Cemiyet El-Thavri El- Osmani (Osmanlı İnkılap Cemiyeti)

Bu cemiyet Arap milliyetçiliği önderlerinden Muhammed Reşid Rıza ve Suriyeli Refik El-Azm tarafından kurulmuştur. genellikle Abdülhamid muhalifi kimselerin toplandığı bir cemiyettir. 1908 yılında bu cemiyet faaliyetlerine son vermiştir.³³⁴

f- Rabita't El-Vatan El-Arabi (Arap Vatanı Birliği)

1904 yılında Paris'te Arap öğrencileri tarafından kurulmuştur. Bütün Arapların bağımsızlığını isteyen bir cemiyettir. Bilhassa bu cemiyette lider olarak Hristiyan Araplardan Necip Azuri görülmüştür.³³⁵

II. Meşrutiyetten bu yukarıda saydığımız cemiyetlerden başka daha birçok cemiyette kurulmuştur. Ancak biz burada çok en faal olanlar ile Suriye'de etkili olanlar üzerinde durduk.

2-II. Meşrutiyet'ten Sonra Kurulan Resmi Cemiyetler

a- İha El-Arabi El-Osmani (Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyeti)

Bu cemiyet 2 Eylül 1908 de açılmıştır. Açılışa ittihat ve Terakkinin üyeleri de katılmıştır. Cemiyetin kurucuları arasında Şefik Bey El-Mueyyed, Sadı El-Azm, Şükri El-Ayni Abdülkerim El-Halil, Şükri El-Hüseyn gibi şahıslar vardı. Bu cemiyetin anacları Kanuni Esasinin uygulanması, Osmanlı milletlerinin hiçbir ayırım yapmadan birleştirilmesi ve Arap kültürünün yayıcılığı olmuştur. Bu cemiyetin yayın organı El-İha El-Osmani adlı gazete olmuştur. Zamanla Arapçı bir tutum sergileyerek tüm Arap vilayetlerinde şubeler açmıştır. 31 Mart olayı sırasında bu cemiyet kapatılmıştır.³³⁶

³³⁴ . Zekeriya Kurşun; a.g.e., s. 86.

³³⁵ . C. Tevfik Karasapan; a.g.e., C.I, s.124.

³³⁶ . Salih Tuğ; a.g.e., s.267.; Zekeriya Kurşun; a.g.e, s. 88-92.

b-El-Munteda el-Edebi El-Arabi (Arap Edebiyatçılar Kulübü)

Bu cemiyet 1909 Yılında bir grup Arap mebusu, edebiyatçı, memur ve arap öğrenciler tarafından kurulmuştur. Bu cemiyet El-İha'nın yerin almıştır. Arap milliyetçiliği yönünde çalışmıştır. Yayın organı olara bu cemiyet" Lisan El Arab" adlı gazeteyi kullanmıştır. Diğer baz gizli ve açık arap cemiyetleriyle de işbirliği yapmıştır. Cemal Paşa 1916 yılında yaptığı yargılamalarda bu cemiyet mensupları da bulunmuştur. Bu cemiyetin Mart 1915 te kendi kendini feshetmiştir. cemiyet başkanı olan Abdülkerim El-Halil I. Dünya savaşı sırasında şubeler açmışlardı.³³⁷

c- Hızb El- Lamerkeziye El-İdari el-Osmani (Osmanlı İdaresi Ademimerkiziyat Partisi)

Eylül 1912 tarihinde Suriye'den Kahire'ye göçenler tarafından kurulmuştur. Amaçları içerisinde iç işlerinde muhtesir bir idareye sahip olmayı amaçlamıştır. Beyrut, Şam gibi şehirlerin yanında daha birçok arap şehirlerinde şubeler açmıştır. Partinin Başkanı Refik El-Azm, başkan yardımcısı İskender Ammun, Sekreteri ise Hakkı El-Azm idi. Bu partinin porogramı Hürriyet ve İtilaf Fırkası programıyla benzerliğe sahipti, Ademi merkezizyetçilik fikrini yayınladığı beyannemelerle savunmuştur.

Parti bütün Arap cemiyetleriyle işbirlii yapmıştır. Daha sonra parti ademimerkezizyetçilik fikrinden vazgeçerek Arap bağımsızlığını savunmaya başlamıştır. Cemal Paşa bunların zararlı faaliyetlerini belgeliriyle ortaya çıkarmıştır.³³⁸

d- El-Cemiyet El-Umumiyye El-Islahiyye (Umumi Islahat Cemiyeti)

Bu cemiyet 1913 yılında Beyrut'ta kurulmuştur. Daha sonra tüm Suriye'ye yayılmıştır. önceleri bu cemiyet osmanlı ile birliği

³³⁷ .Ömer Kürküoğlu; Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918), s. 21.; Zekeriya Kurşun; a.g.e., s. 93-98.

³³⁸ . Zekeriya Kurşun; a.g.e., s. 98-106.

savunurken zaman içerisinde yabancı devletleri Osmanlıya tercih etmiştir. Cemal Paşa vesikalarında bu cemiyet üyelerini Fransız himayesini istediklerini görmekteyiz. Bu cemiyet Arap topraklarının yönetimi hakkında bir layiha hazırlarken vali Hazım Bey yayınladığı bir tebliğatla cemiyetin layiha hazırlamasına gerek kalmadığını ve yeni vilayetler konumunun çıkacağını ileri sürerek cemiyetin gereksizliğini belirtip Nisan 1913'te kapatmıştır.³³⁹

3- II. Meşrutiyetten Sonra Kurulan ve Resmi Olmayan Cemiyetler

a- El Kahtaniyye Cemiyeti

Bu cemiyet 1909 yılında Binbaşı Aziz Ali Mısri liderliğinde kurulmuştur. Üyeleri Şamlı Zabit Selim El-Cezairi Beyrut'tan Halil Hemade, Humus'ta Emin Kazma, yine Şam'da Safvet El-Avva ve Şükrü Aseli gibi arap isyanına adı karışmış kişilerdi. Bu cemiyetin programı Osmanlı İmparatorluğunu Avusturya Macaristan gibi ikizli bir imparatorluk haline sokmak ve arap vilayetlerini kendi milli meclisleriyle idare edilen dili ve kurumları arap olan bir devlet gibi şekillendirmekti.³⁴⁰

El-Kâhtaniyye üyeleri birbirlerini tanımak için parola kullanmışlardır. ancak cemiyetin gayesi ortaya çıkınca bu cemiyet üyeleri başka cemiyetlere girmişlerdir. Birbirlerini zaman içinde ihbar ettiklerinden dolayı diğer üyeler cemiyetle ilişkilerini kesmişlerdir.³⁴¹

b-El-Ahd Cemiyeti

El Kahtaniye'nin faaliyetine son vermesi üzerine amaçları aynı olan El Ahd cemiyeti kurulmuştur. Üyelerinin çoğunluğu asker olup sadece iki sivil üyeye sahipti. Görüldüğü gibi artık orduda siyasete buluşturulmuştur. Bu cemiyet üyeleri Sina-Filistin cephesinde ingilizlere casusluk faaliyetlerinde yardımcı olmuşlardı.³⁴² Bu cemiyetin

339 . Zekeriya Kurşun; a.g.e., s. 112-116.

340 . C. Tefik Karasapan; a.g.e., C.I., s. 124,125.

341 . Zekeriya Kurşun; a.g.e., s. 126.

342 . C. Tefik Karasapan; a.g.e., C.I., s.127.

amacında araplara muhtariyet kazandırmaktır. Aziz Ali'nin tutuklanmasıyla cemiyet Iraklı ve Suriyeli subayların elende kalmıştır. Halkı Osmanlıya karşı ayaklandırmaya çalışmışlardır.³⁴³

c- El- Felat Cemiyeti

Bu cemiyet Ceninli Avni Abdühadi, Şamlı Cemil Mordam, Beyrutlu Muhammed, El-Mihmisani, Baalbeyli Rüstem Haydar gibi kişiler tarafından 1911 yılında kurulmuştur.³⁴⁴ El-Fetat 1913 yılında düzenlediği bir Arap kongresinde şu kararlar alınmıştır: 1- Osmanlı devleti içinde bir refom hareketene girişilmelidir. 2- arapların hakları teminat alatına alınmalıdır.3- Arap eyaletlerine nuhtariyet verilmelidir. 4- muhtar eyalette resmi dil Arapça olmalıdır. ancak bu kararları İstanbul lükümeti itirazla karşılamıştır. Bu kararları El- Fetat'ta iyi bakmamıştır I Dünya savaşı sırasında İngilizlerin faaliyetleri sonucu onların yanlarında yer almışlardır.³⁴⁵

Tüm bu cemiyetler diğer bölgeler de de faaliyette bulundukları gibi ağırlık merkezleri Suriye olmuştur. Bu cemiyet mensuplarının büyük çoğunluğunda Suriye'de çıkmıştır.

III- ARAP BAĞIMSIZLIĞI VE İSYAN HAREKETLERİ

1-Şerif Faysal'ın Şam Ziyareti

Şerif Faysal'ın Şam ziyareti Arap bağımsızlığı hareketinde Suriye için büyük önem taşımaktadır. Şerif Hüseyin isyan hareketi hazırlıklarını yaparken Suriyeli milliyetçilerin desteğini almak için Oğlu Faysal'ı Suriye'ye göndermiştir. ³⁴⁶

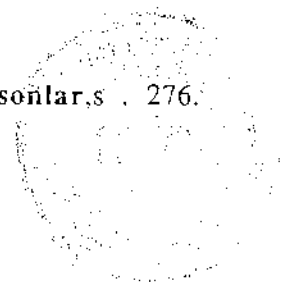
Faysal 26 Mart 1915'te Şam'a gelmiştir. Cemal Paşa tarafından Faysal iyi karşılanarak karargahta misafir edilmek istenmişse de Faysal Bekri ailesine misafir olmuştur. Faysal Şam'da iki gizli arap cemiyetiyle ilişkide bulunmuştur. Burada İngilizlerin teklifleriyle ilişkide bulunmuştur. Burada İngilizlerin teklifiyle babasının bu

³⁴³ . Zekeriya Kurşun; a.g.e, s. 126.

³⁴⁴ . C. Tefvik Karasapan; a.g.e., C.I., s. 125

³⁴⁵ . Salih Tuğ,; a.g.e., s. 268,269.

³⁴⁶ . Mim Kemal Öke; Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar,s . 276.

konudaki görüşlerini konuşmuştur. Sonuçta Avrupa'nın Suriye ve Arap memleketlerine el konulması halinde Türk tarafının tutulması ancak bunun açığa kavuşmasına kadar Osmanlı aleyhine faaliyette bulunulması kararlaştırılmıştır. Görüldüğü gibi savaş sırasında Arap milliyetçileri Şam'da toplanarak izleyecekleri tutumu belirlemişlerdir. Bu yönden Arap milliyetçilik hareketinin oluşmasında Faysal'ın Şam ziyaretinin önemi büyüktür. Gizli cemiyetlerin ve Faysal'ın amacı Suriye'deki gizli cemiyetler vasıtasıyla Suriye'de bir isyan hareketi meydana getirmek olmuştur. Bu sırada yapılan görüşmeler sonucunda arap bağımsızlık hareketinin amacı Şam protokolü ile şöyle belirtilmiştir.;

Mardin, Midyat, Ceziretül ibni Ömer, Ammadiye ve İran sınırı doğuda; Basra körfezine kadar İran sınırı, batıda; Kızıldeniz ve Mersine kadar olan sahada arap ülkelerinin bağımsızlığının tanınması
2- İngiltere ile ittifak anlaşması yapılması ile iktisadi alanda İngilizlerin tercih edilmesi gibi hususları içermiştir.

Şerif Hüseyin bu protokolü İngiltere'nin Fevkalade Komiserliğini yapan Sir Mc. Mekan'a Ağustos 1915'te göndermiştir. Bu natoya ayrıya kada Şerif'in Halife ilan olunup İngiltere tarafından tanınması şartı ilave edilmiştir. Böylece Şerif Hüseyin - Mac Mahon haberleşmesi başlamıştır. ³⁴⁷

2- Şerif Hüseyin - Mc. Mahon Muhaberatı

Şerif Hüseyin kendisine rakip olan Arap emirlerine Osmanlı'ya dayanarak üstünlük sağlama ikinci olarak bölgedeki bu nüfuzunu Osmanlı vali ve komutanlarının nüfuzu üstüne çıkarmaya çalışmıştır. Savaş sırasında da Kanal hareketine katılmamıştır. ³⁴⁸

Şerif Hüseyin amaçlarını gerçekleştirmek için 1 Şubat 1914'te oğul Abdullah'ı İngiltere'nin Mısır'daki temsilcisi Lord Kitcehener'e göndermiştir. Ancak o dönemde savaş başlamadığından dolayı Lord Kitchener destek isteğini cevapsız bırakmıştır.³⁴⁹ Daha sonraları İngiltere'nin Kahire' deki yüksek komiseri Sir Henry Mc. Mahon ile

³⁴⁷ . C. Tevfik Karasapan; a.g.e., C.I., s. 131,132.

³⁴⁸ . Y. Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C.III, Kısım III, s. 236, 237.

³⁴⁹ . David Fromkin, a.g.e., s. 88, 89.; C. Tevfik Karasapan; a.g.e., C.I, s. 130. İstanbul, 1942, s. 130.

Şerif Hüseyin arasında Temmuz 1915' ten, Mart 1916' ya kadar süren bir takım yazışmalar olmuştur.³⁵⁰

Şerif Hüseyin Mc. Mahon' a yazdığı 14 Temmuz 1915 tarihli mektubunda bütün Arap milletinin hürriyet ve bağımsızlıklarını sağlamaya karar verdiğini, kendilerine yardımın İngiltere' nin menfaatine olduğunu ileri sürmüştür. Yukarıda bu mektubun içeriğini söylemiştik. Şerif Hüseyin' in bu mektubu ve tekliflerine Mc. Mahon' un 30 Ağustos 1915' te verdiği cevapta Hüseyin' in İngiliz menfaatlerine yer vermesinden memnun olduğunu ancak kurulacak Arap devleti sınırlarının şimdiden savaş içinde tartışmanın ise zamansız olduğunu söylemiştir.³⁵¹

Mekke Emiri' nin sınırların hemen tesbitinde direnmesi üzerine 18 Eylül 1915' te Londra' da dışişleri bakanlığına mektubu gönderen Mc. Mahon Hüseyin' in Mısır'daki temsilcisinin şu sözlerini de bildirmiştir:

" Öz Arap olan Halep, Hama, Homs ve Şam Bölgeleri' nin Fransızlarca işgali Arapların silahla karşı koymalarını gerektirir. Ancak bu yerler ayrı tutulmak üzere Şerif, Kuzey- Batıda istemiş olduğu sınırlarda bazı değişikliklerin yapılmasını kabul eder..."

24 Ekim 1915' te Mc. Mahon İngiliz Hükümeti' nin isteği üzerine Suriye kıyılarıyla Homs, Hama ve Halep bölgeleri yani Fransa' nın istediği bölgelerin ayrı tutulması şartıyla Şerif Hüseyin' e isteklerinin kabul edileceğini söylemiştir.³⁵² Bu mektuplar bize İngilizler' in niyetlerini belirtmiş ve manda idarelerinin Arap ve bilhassa Suriye topraklarında kurulacağını açığa çıkarmıştır.

Bu İngiliz tebliğine Şerif Hüseyin 5 Kasım 1915' te verdiği cevapta; 1- Mersin ve Adana' nın sınırlar dışında tutulması kabul edilmiştir. 2- Şam, Hama, Hums ve Haleb' in batısındaki kısım tamamıyla Arap olması iddiasıyla bu mıntıkaların hariçte bırakılmaları reddedilmiştir. 3- İskenderunun da hariçte kalması doğru bulunmamıştır. 4- Arap Yarımadası' nın diğer şeyh ve emirleriyle yapılan anlaşmalar kabul edilmemiştir. 5- Irak' ta ancak

³⁵⁰ .Ömer Kürkçüoğlu; Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918), s. 80.

³⁵¹ . İbrahim Türkgenç; a.g.e., s. 64, 65.; C. Tefik Karasapan; a.g.e., C.I., s.133; Y. Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C.III, Kısım III, s. 241.

³⁵² . Y. Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C.III, Kısım III, s. 242, 243.; İbrahim Türkgenç; a.g.e., s.64,65.; Yılmaz Altuğ; a.g.e., s. 271.

geçici bir askerî işgal kabul edilir. 6- Arap devletinin oluşmasından Arap devletlerinden malî yardım istemiştir. 7- İngilizler Arapları Türkiye ve Almanya karşısında hiçbir zaman yalnız bırakmayacaklarını taahhüt etmelidirler. diyerek Arap ihtilelininbu şartlarını kabulüne bağlı olduğunu bildirmiştir.³⁵³

1 Ocak 1916' da da Hüseyin Lübnan üzerinde ayak diremeyeceğini ancak barıştan sonra bunları yeniden ele alacağını Mc. Mahon' a bildirmiştir. Böylece İngiltere ile Fransa' nın bu aşamada aralarının açılmasını önlemiştir. ³⁵⁴

Suriye hakkında Mc. Mahon 30 Ocak 1916 tarihli notasında İngiltere ve Fransa arasındaki antlaşmanın savaştan sonra devam edeceğini söyleyerek Suriye' nin sahil bölgeleri hakkında hayale kapılmamalarını Araplara anlatmıştır. ³⁵⁵

Bu yazışmaların Şerif Hüseyin' in isyanındaki rolü ise İngiltere devamlı surette isyanının arkasında olduğu imajını vererek kışkırtılmasında etkili olmuştur İngiltere bu hareketiyle Arapları isyan ettirerek Osmanlı' yı zor durumda bırakıp savaşı kazanmayı amaçlamıştır.

3- Şerif Hüseyin İsyanı

İngilizlerin savaş sırasında Şerif Hüseyin' le haberleşerek O' nun nüfuzundan faydalanma teşebbüsleri olumlu sonuçlar vererek Şerif Hüseyin 5- 10 Haziran 1916' da isyanını ilan etmiştir. Hüseyin bu isyan sırasında 100.000 Arap askerinin kendilerine katılacağını sanmıştı. Ancak Hüseyin' in umduğu isyan gerçekleşmemiş ve Hicaz dışında fazla destek görmemiştir.³⁵⁶ Şerif Hüseyin kendini " Arap Ülkeleri Kralı" ilan etmiştir. İngilizler bu ayaklanmayı Sina - Filistin cephesindeki savaşlara paralel olarak yürütmüşlerdir.

Şerif Hüseyin 27 Haziran 1916' da yayınladığı beyannamede isyan sebeplerini şöyle sıralamıştır;

- 1- İttihat ve Terakki'nin kötü idaresi
- 2- Halkın yoksulluğu

³⁵³ . C. Tevfik Karasapan; a.g.e. C.I., s. 133, 134.

³⁵⁴ Y. Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım III, Ankara, s. 242, 243.

³⁵⁵ . C. Tevfik Karasapan; a.g.e, C.I., s. 133, 134.

³⁵⁶ . David Fromkin; a.g.e, s. 212.

- 3- İttihat ve Terakkî'nin İslam Hükümlerine riayet etmemesi
- 4- Erkek ve Kadınlara eşit miras dağıtılacağı.
- 5- Harp bahanesiyle askerlerin oruç tutmaya mecbur olmadıklarına dair fetva vermesi

6- Cemal paşa'nın birkaç Arap büyüğünü idam ettirmesi.³⁵⁷

Mekke'de ayaklanma başlayınca 12 Haziran 1916'da hükümet konağı alınmıştır. 4 Temmuz'da Ciat kalesi ve 9 Temmuzda da Ceruk kalesi düşmüştür. Şerif Hüseyin'in ayaklanması üzerine Babı'ali Şerif Hüseyin'i Emirlikten azl ederek yerine Şerif Ali Haydar Paşayı geçirmişse de o Medine'den ileri gidememiştir.

Şerif Ali Haydar Şerif Hüseyin'in 27 Haziran 1916'da yayımladığı beyannameye karşı bir beyanname yayımlamıştır. Şerif Ali Haydar Beyanname'de Şerif Hüseyin'in İngiliz aleti olduğunu ve İngilizlerinde İslam topraklarını sömürgeleştirmek amacı taşıdığını bildirmiştir.³⁵⁸

İngiltere isyanın Suriye'de de çıkmasını tertiplemiştir . Ancak Cemal Paşa'nın aldığı tedbirler bu plana engel olmuştur. Bazı Arap müellifleri Arap ihtilalinin Suriye'de gecikmesini Cemal Paşa'nın Şam'da aldığı sert tedbirlere bağlamışlardır. Çünkü Cemal Paşa bu harekete katılanları idam ettirmiştir. Cemal Paşa İngilizlerin ve Fransızların buradaki hareketlerini boşa çıkarmaya çalışmıştır.³⁵⁹ Bu isyan hareketi Afganistan'daki müslümanlar tarafından iyii karşılanmamıştır.³⁶⁰ Şerif Hüseyin İsyanı'nın Hindistan'da iyii karşılandığını söylemesi ve Kalküta müslümanlarının bu isyanı beğendikleri yönünde gazetede çıkan haber üzerine Müslüman Derneği 27 Haziran 1916'da bir halk toplantısı düzenleyerek Mekke emirinin ve isyancıların İslam düşmanı olduğunu bildiren bir bildirge yayımlamıştır.³⁶¹

Görüldüğü gibi ilk etapta Şerif Hüseyin'in ayaklanması, toplu bir Arap ayaklanmasına dönüşmediği gibi İslam Dünyası'nda da bazı tepkilere yol açmıştır. B u durum ise İngiltere'yi kaygılandırmıştır.³⁶²

³⁵⁷ . Mehmet Kafkas; *Geçmiş Bilmek 1*, İzmir 1993, s. 28-30.

³⁵⁸ . Y. Hikmet Bayur; *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım III, s. 284.

³⁵⁹ . C. Tevfik Karasapan; *a.g.e*, C.I., s. 136.

³⁶⁰ . Mim Kemal Öke; *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, s. 279.

³⁶¹ . Y. Hikmet Bayur; *XX Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri*, Ankara 1974, s. 134.

³⁶² . Ömer Kürkçüoğlu; *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, s. 125.

Fransızlar ise ayaklanmanın çıkması ile kısa sürede Suriye'de yayılması buranın Türk nüfuzundan çıkmasına sebep olacağını ve kendilerine de müdahale hakkı doğacağından dolayı ayaklanmayı iyi karşılamışlardır. İngilizler ve Fransızlar askeri taahhizat ve asker yardımını yapmışlardır.³⁶³

Şerif Hüseyin ve İngilizlerin birlikte hareketleri sonucunda Amman'dan Medine'ye kadar olan yerlerdeki 30.000 Türk askeri hareketsiz kalmıştır. Mısır'daki İngiliz ordusunun Filistin Seferi sırasında sağ kanatta Türk ordusuna önemli hizmetler veren Arapların ayaklanması Suriye cephesindeki savaşları kaybatmeme sine sebep olmuştur. Tark ordusu bir yandan İngilizlerle savaşırken, bir yandan da Araplarla savaşmak zorunda kalmıştır.³⁶⁴

Bilhassa bu isyan sırasında demiryolları tahrip edilmeye ve bağlantılar kesilmeye çalışılmıştır.³⁶⁵ Birinci Dünya savaşında bu cephede görev yapan yedek subay İ. Behic Bey hatırasında: "..... Bu çöllerde Şerif Hüseyin'in iki oğlu Ali ve Abdullah isyan halinde idiler. Bu sebeple demiryollarının tahribatı her tarafta devam etmekte idi..." diyerek bunu doğrulamıştır.³⁶⁶

Ağustos 1917'de Akabe limanının Araplar'ın ve İngilizler'in eline geçmesi, Araplar'ın ve İngilizler'in morallerini yükselttiği gibi artık Suriyeliler'in de desteğini almıştır. Böylece Hicaz ayaklanmasının Suriye'ye sıçraması sağlanmıştır. ³⁶⁷

16 Mayıs 1916 tarihle Sykes- Picot anlaşması ile 2 Kasım 1917 tarihli Balfour Deklerasyonu ki bu deklarasyonla Filistin'in statüsü belirlenerek Şerif Hüseyin'e vad edilen topraklar paylaşılmıştır. Şerif Hüseyin ise tüm bunları anlamamış gözükmiştir. ³⁶⁸ Ocak 1918'de ise Şerif Hüseyin'in rakibi Necd emiri İbn-üs Suud ile arası iyi

363 . Y. Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C.III, Kısım III, s. 302,308.

364 . Ergün Aybars; a.g.e., s. 93.

365 . Y. Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C.III, Kısım III, s. 318.

366 . Nail Uçar; "Şerif Hüseyin ve Oğulları Hıyanet ve Medamet" Türk Dünyası Tarih Dergisi, S. 28, İstanbul, 1969, s. 61-62.

367 . Şükrü Erkal; "Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz Cephesi, (Hicaz ayaklanması) 1914-1918" Askeri Tarih bülteni, S.9., Ankara, Şubat 1980, s. 70,71.; Y. Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C.3, Kısım 3., s. 322.

368 . Salih Tuğ; a.g.e., s. 276.; Y. Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C.III; Kısım III, s. 344.; Ö.Faruk Abdullah; a.g.e., s. 34,35.

olmadığından dolayı görüşmelerde Fransızlar'a Suriye'yi kaptırmamak için fazla direnmemiştir. 369

Bu sırada Araplar'ı Türkler'e karşı isyan ettirmede Lawrence'nin çalışmaları etkili olmuştur. Yaklaşık yarım yüzyıl sonra Lawrence'i hatırlayıp hatırlamadığı bir bedevi şeyhine sorulmuş şeyh ise; "Altın getiren adamdır" demiştir. Yani Lawrence aşiretleri Osmanlı aleyhine İngiliz altınlarıyla kandırmıştır. 370

Şerif Hüseyin daha sonra Vahabiler'in reisi Abdulaziz Es-Suud tarafından devrilmiştir. Kıbrıs'ta mülteci gibi yaşamıştır. Araplar yaptıkları bu isyanlarla bağımsızlık kazanalım derken Avrupalı devletlerin mandalarına girmişlerdir. Suriye'de Fransız mandasına girmiştir. Böylece Arap bağımsızlık hareketi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kazanan taraf İngiltere ve Fransa olmuştur. Böylece Osmanlı'ya ihanetin bedelini ağır ödemişlerdir.

Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın Türkiye Cumhuriyeti Sefiri Celal Karasapan'a nakl ettiğine göre;

"Şerif Hüseyin Kıbrıs'ta oğlu Kral Abdullah'ın yanına Ürdün'e gelir. Amman'da bando bizim ünlü İzmir marşımızı çalmaktadır. Oğlu hemen pancurları kapatır. Şerif Hüseyin oğlunun pancurları kapatma sebebini anlar. Şöyle seslenir; niye kapatıyorsun onları? İzmir marşı beni üzmesin diye mi? hayır, ben velinimetime ihanet etmiş asi bir kulum. Günahım çok büyük. Kral olayım dedim Osmanlı'ya ihanet ettim. Bırak İzmir marşını dinleyeyim de azabım şiddetlensin. Belki bu sayade ahiret günü cezam hafifler" demiştir. Bu sözlerde Şerif Hüseyin pişmanlığını en iyi şekilde dile getirmiştir.³⁷¹

369 . Y. Hikmet Bayur: Türk İnkılabı Tarihi, C.3, Kısım 3, s. 347.

370 . David Fromkin, a.g.e., s. 308.; Y. Hikmet Bayur: Türk İnkılabı Tarihi, C.III, Kısım III, s. 340.

371 . Nail Uçar: a.g.m., s. 61, 62.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA SURIYE

1- SURIYE ÜZERİNDE İNGİLİZ-FRANSIZ REKABETİ

1- Fransa'nın Suriye Üzerindeki Emelleri

Avrupalı devletlerin Suriye üzerindeki emelleri Haçlı seferleri ile başlamıştır.³⁷² Fransız şövalyeleri Haçlı seferleri sırasında Suriye'de krallıklar ve şatolar kurmuşlardır. Bundan dolayı bin yıl sonra dahi Fransa'da Suriye'yi ülkelerinin bir parçası olarak görenler dahi vardır.³⁷³ Fransa bu dönemden itibaren Suriye'deki maruniler ile dini bağ kurmuştur. Fransa'nın katolik Maruniler ile olan dini bağları Osmanlı devleti döneminde iyice artmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun Fransa'ya verdiği kapütülasyonlarda bu imkanı artırmıştır. Suriye'de papazlar elverişli bir yayılma alanı bulmuşlardır. Bilhassa misyonerler Sayda, Beyrut, Trablusşam, Şam ve Halep gibi şehirlere yayılmışlardır. ³⁷⁴ Osmanlının dini hoşgörüsü sayesinde de rahat çalışma imkanı bulmuşlardır. Misyonerlik faaliyetleri için Suriye'de bir çok okullar açmışlar bu okullar sadece dini eğitimle uğraşmayıp askeri , siyasi ve ekonomik faaliyetlerde yapmışlardır. Yani bu okullar bir nevi ajanlık çalışmalarında araç olarak kullanılmıştır. misyonerler bu okullar vasıtasıyla bölge halkını kendilerine bağlamak istemişlerdir. Öyleki bu cemiyetlerin sayısı seksenden fazlaydı. Fransızların çalışmaları M. Ali Paşa'nın oğlu İbrahim'in gösterdiği toleransla iyice artmıştır. Bu dönemde okullar daha çok Beyrut ve Cebile Lübnan Vilayeti'nde toplanmıştır. ³⁷⁵

Fransızlar diğer yandan Osmanlı uyruğundaki halkı Fransa uyruğuna geçirmeye çalışmışlardır. Osmanlı devleti de kilisenin maruniler üzerindeki nüfuzunu kırmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra

372 . Sabahattin Samur; "XIX ve XX Yüzyıllarda Suriye'de Açılan Protestan Okulları Üzerinde Bir İnceleme", E.Ü.İ.F.D. S.7, Kayseri 1990, s. 172.

373 .David Fromkin; a.g.e. , s. 84.

374 Haluk Ulman; "1840-1845 Arasında Suriye ve Lübnan'ın Durumu ve Mizaçları", A.Ü.S.B.F.D, C.18, Ankara, Eylül, 1963, s.246, 247.

375 .Sabahattin Samur; "XIX ve XX Yüzyıllarda Suriye'de Açılan Protestan Okulları Üzerinde Bir İnceleme", E.Ü.İ.F.D., S.7, Kayseri 1990, s. 171-173.

devlet Fransa okullarına karşı iyi okullar açmış ve basın yayını denetlemeye çalışmıştır.³⁷⁶

Suriye'nin önemli şehirlerinde Fransızlar ticaret odaları kurmuşlar ve bu ticaret odaları vasıtasıyla Maruniler'i kendilerine bağlamışlardır.³⁷⁷

İşte Fransa'nın geçmişte olduğu gibi o dönemde de Suriye'nin deniz ulaşımında ve ipek sanayinde büyük emelleri vardı.³⁷⁸ Fransa bu dini ve iktisadi nedenlerden dolayı Suriye'yi almaya büyük önem vermiştir. Fransa'nın Suriye üzerindeki bu emelleri münasebetiyle Osmanlı İmparatorluğu 1. Dünya Savaşı'na girer girmez Ortadoğu'da bulunan Fransız yetkilileri Suriye Eyaleti'ni ele geçirme planları yapmışlardır. Fransa'nın Kahire büyükelçisi ile Beyrut Başkonsolosu hükümetlerini Lübnan kıyılarını işgale çağırmışlardır. Ancak bu sırada harp ağırlığı Kuzey Fransa ile Belçika olmasından dolayı parlamento Suriye'ye asker göndermeyi reddetmiştir.

Fransa dışişleri Bakanı Delcasse Şubat 1915'te Londra'ya gidip Suriye konusunu Sir Edward Grey'le görüşmüştür. Öyleki Fransız bakan İngilizlerin kendilerinden habersiz Suriye'yi işgal etmeyeceğine inandıktan sonra ülkesine dönmüştür.³⁷⁹ Bu dönemde İngilizler ve bilhassa Sykes Ortadoğu'da Fransız İngiliz rekabetine inanmamış ve başka bir alanda Fransa'ya toprak verilmesiyle Fransa'nın Suriye üzerindeki isteklerinden vazgeçeceğini düşünmüştür.³⁸⁰

Savaş döneminde Fransa'nın Suriye üzerinde denetim kurmasını isteyen kişiler meclisin dışişleri komitesinin kontrolünü ele geçirmişlerdir. Senatoda Fransız Suriyesi lideri Piyerre Etienne Flandini'nin 1915'te yayınladığı Suriye ve Filistin konulu rapor Fransız politikasında Suriye taraflılarının gayesi olmuştur. Flandin'e göre Fransa ticari açıdan mutlaka Suriye'ye sahip olmalıydı.³⁸¹ İşte Fransa

³⁷⁶ .. Sabahattin Samur; "Özel Memuriyette Beyrut'a Gönderilen Hüseyin Rıza Paşa'nın Bir Layihasının Işığında XIX Yüzyılın Sonuna Doğru Fransa'nın Suriye Siyaseti", E.Ü.İ.F.D., S.6., Kayseri 1989, s. 284, 285.

³⁷⁷ Haluk Ulman; 1840-1845 Arasında Suriye ve Lübnan'ın Durumu ve Milletlerarası Politika, A.Ü.S.B.F.D., C.18, Ankara, Eylül-Aralık, 1963, s. 247.

³⁷⁸ . İsmail Özçelik; a.g.e., s. 80.

³⁷⁹ . David Fromkin; a.g.e., s. 84-85.

³⁸⁰ . David Fromkin; a.g.e., s. 161.

³⁸¹ . David Fromkin; a.g.e., s. 182.

bu emellerinden dolayı devamlı surette Suriye'ye sahip olmak istemiştir.

2-İngiltere'nin Suriye Üzerindeki Emelleri

İngiltere, Fransa'nın Suriye üzerindeki emellerini çok yakından bilmekteydi. Bu sebeple İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey 5 Aralık 1912'de Suriye'de Fransa'ya imtiyaz tanıyan bir deklarasyonun kabul edildiğini Fransa'ya bildirmiştir.³⁸²

Savaşın önce Kahire'deki İngiliz ajanı Lord Kitchener ise tak Suriye'yi alarak bölgede İngiltere'ye bağlı federatif devletler meydana getirmeyi tasarlamış ve savaş sırasında Londra'da Savaş Bakanlığı'na getirilince de bunu uygulamaya çalışmıştır.³⁸³ Sykes-Picot anlaşmasıyla Suriye Fransızlar'a verilmiştir. İngiltere ise Süveyş Kanalı sebebiyle Suriye'den tümüyle vazgeçmemiştir. İngiltere Kanal'ı savunmak için Suriye'yi önemli bir stratejik alan olarak görmüştür. Bu sebeple bu stratejik noktayı Fransa'ya kaptırmamak istemiştir. Buna karşın Fransa ise İngiltere'ye vadettiklerini yerine getirmesi için baskı yapmıştır.³⁸⁴ Fransızlar Suriye bölgesinde Maruniler'i desteklerken, İngilizler'de bunlara karşı Dürziler'i desteklemişlerdir. Ayrıca İngilizler, Maruniler'in etkinliğini kırmak için feodal yapıyı desteklemişlerdir.³⁸⁵

Ayrıca İngiltere 19. Yüzyıldan itibaren Suriye'deki bazı cemiyetlere destek vermiştir. Bölgede bir protestan cemaati oluşması için büyük çaba göstermiştir.³⁸⁶

Bilhassa Clayton, Fransızlar'ın Suriye üzerindeki emellerine karşıydı. Çünkü onun bildirdiğine göre Arap gizli cemiyetleriyle ilişkisi olan El -Faruki Hüseyin'in Halep, Humus, Hama ve Şam'a Fransa'nın el koymasına asla izin vermeyeceğini ancak Hristiyanların yaşadığı Suriye ve Lübnan kıyılarından Fransa'nın egemenlik

³⁸² . Süleyman Kocabaş; a.g.e, s. 364.

³⁸³ . C. Tevfik Karasapan; a.g.e., C.I, s. 128, 129

³⁸⁴ . Süleyman Kocabaş, a.g.e.,s.364; Haluk Ulman; "1840-1845 Arasında Suriye ve Lübnan'ın Durumu ve Milletlerarası Politika", A.Ü., S.B.F.D. C.18, Ankara, Eylül-Aralık 1963, s. 248, 249.

³⁸⁵ . Haluk Ulman; "1840-1845 Arasında Suriye ve Lübnan'ın durumu ve Milletlerarası Politika",A.Ü.S.B.F. D, C.18, Ankara, Eylül -Aralık 1963, s. 254

³⁸⁶ .Sabahattin Samur: "XIX ve XX Yüzyıllarda Suriye'de Açılan Protestan Okulları Üzerinde Bir İnceleme", E.Ü.İ.F.D., S. 7, Kayseri, 1990, s. 174.

kurmasına göz yumacağını bildirmişti. Mc Mahon ile Clayton bu şartları kabul ederken Hama, Humus, Şam ve Halep şehirlerini Fransa'nın nüfuz sahasından çıkarmıştır. Clayton bu sefer İç Suriye ve Lübnan'ı Fransız etkisindeki kıyı kesiminde kurtarma yollarını aramaya başlamıştır. Diğer yanda bu şehirlerde demiryollarının geçmesi askeri taşıma açısından önemliydi. Böylece Clayton Fransızlar'ın Suriye'nin iç bölgelerine egemen olmasını önlemeye çalışmıştır.³⁸⁷

İngiltere Fransız hakimiyetini sadece Akdeniz kıyıları ve Lübnan ile sınırlandırıp iç kesimde kuracağı bir kukla Arap devleti ile bu bölgeyi kendi kontrolüne almaya çalışmıştır. Ayrıca Fransa'nın önce tüm Suriye üzerinde ısrar etmesi, sonradan bunun Lübnan'a teşmil etmesi İngilizler tarafından taviz verdikleri görünümü vermiştir. Fransa etki alanını ise Musul'a kadar uzatmak isterken İngilizler ise Fransızlar'ı Ruslar ile aralarındaki topraklara yerleştirerek askeri bir güvenlik sağlamayı hedeflemişlerdir.

Pazarlıklar sonucunda hemen hemen iki taraf da istediklerini elde etmişlerdir. Fransa Lübnan'ı yönetecek ve Suriye'nin diğer kesimlerinde ise ayrıcalıklı etkisini sürdürecekti. Filistin'de ise uluslararası bir yönetim kurulacaktı.³⁸⁸ Savaşta Şam'ın işgalinden sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığı Fransa'ya Sykes-Picot anlaşmasına uygun olarak Şam'da geçici bir Arap yönetimi kurularak Fransız bağlantı subayı5 aracılığı ile çalışacağını bildirmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı üzerinde çok tartışılan bir de talimatname çıkarmıştır. talimatname'de ; " Önemli merkezlerde Arap bayrağının çekilmesi ve selamlanması gibi gözle görünür ve resmi edimler yoluyla yerli bir Arap yönetiminin kurulduğunu ve tanındığını göstermek arzu edilir bir şey olacaktır" denilerek bir Arap yönetiminin kurulduğu ima edilmeye çalışılmıştır. İngiltere 1 Ekim 1918'de Allenby'e gönderdiği telgrafta Alenby'den askeri yönetim bölgesinin dar tutulması istenmiştir. Çünkü Fransızlar'a sivil yönetim hakkı İngilizler'in askeri denetim kurduğu alanlarda verilmişti. Böylece Fransızlar'ın Suriye'deki nüfuz sahası dar tutulmak istenmiştir. Bu durumda hem Fransızlar, Hem de Faysal'ın taraftarları memnun kalmamıştır.³⁸⁹ Tüm

387 . David Fromkin; a.g.e., s. 171, 172.

388 . David Fromkin; a.g.e., s. 184, 185.

389 . David Fromkin; a.g.e., s. 332, 333.

bu pazarlıklardan da anlaşıldığı üzere İngiltere'nin de Fransa gibi Suriye üzerinde önemli emelleri olduğu görülmektedir.

3-Mandacılık Girişimleri ve King Crane Komisyonu

Avrupalı devletler savaş sonucunda işgal ettikleri bölgeleri ellerinde tutmak için sömürgeciliğin gelişmiş şekli olan "Manda Sistemi"ni ortaya atmışlardır. Bu sistemle Avrupalı devletler bölge insanının kendi kendini yönetme aşamasına ulaşmadığını ileri sürerek istedikleri bölgeleri ellerinde tutma isteklerini gerçekleştirmişlerdir. Ancak hangi bölgenin hangi devletin koruyuculuğuna bırakılacağı konusunda Arap dünyasında meydana gelen bazı gelişmeler ABD'nin hoşuna gitmemiştir.³⁹⁰ Şam'da toplanan Suriye Milli Kongresi, Suriye'nin başına Faysal'ı getirme kararını yanısıra Filistin'de Yahudi Devleti kurulamayacağına ve Filistin'e Yahudi göçlerine karşı çıkan kararlar da almıştır.. Suriye'de alınan bu kararlar ABD'yi telaşlandırmıştır.³⁹¹

ABD Başkanı Wilson halkın isteklerini öğrenmek için bir uluslararası komisyon kurulmasını İngiltere ve Fransa'ya önermiştir. Ancak İngiltere ve Fransa Ortadoğu ve Suriye üzerindeki emellerini tehlikeye sokacak bu öneriye katılmamışlardır.³⁹² ABD ise bölgeye bir araştırma komisyonu göndererek yerinde bir araştırma yapılmasını ve buna göre düzenlemeye gidilmesini savunmuştur. Böylece ABD tarafından oluşturulan ve İngiltere ile Fransa'nın katılmadıkları temsilcilerin isimlerini alan King Crane komisyonu oluşturulmuştur.³⁹³

10 Haziran 1919'da başlayan ve Suriye,Filistin ve Çukurova'yi kapsayan komisyon gezileri 21 Temmuz 1919'da bitmiştir. Gezileri süresince her gittikleri yerde çeşitli etnik ve dini çevrelerle görüşmüş ve onların kendileri için hazırlamış oldukları raporları ve dilekçeleri almışlardır. ³⁹⁴

³⁹⁰ . Mim Kemal Öke; Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926, Ankara 1992, s. 16.

³⁹¹ . İbrahim Türkgenci; a.g.e., s. 69.

³⁹² . Oral Sander; a.g.e., s. 50.

³⁹³ . Mim Kemal Öke; Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926, s. 16.

³⁹⁴ . Mim Kemal Öke; Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar, s.388.

Bu komisyonun Şam'a gelmesi üzerine Lübnan ve Filistin'den gelen delegelerin katılmasıyla toplanan Suriye Genel Kongresi aşağıdaki kararları Amerikan komisyonuna sunmuştur. Buna göre kuzeyde Anadoludaki Toros dağlarından Güneyde Akdeniz Körfezi'ne kadar uzanan topraklarda bağımsız bir Suriye Krallığı'nın kurulması (Büyük Suriye İdeali) işlenmiş ve Fransa'nın Suriye'yi işgaline itiraz edilmiştir. Ayrıca Filistin denilen Güney Suriye'de bir Yahudi Yurdu kurulmasına, bu topraklarda Yahudi göçlerine izin verilmesine ve Filistin'in Suriye'den koparılmasına karşı çıkılmıştır".³⁹⁵

Komisyon 13 Temmuz 1919'da da İskenderun'a gelmiştir. Sanağa bağlı kurulan kazalardan her kesimden (Fransız yanlıları, Şerif taraftarları, Türk taraftarları) insanların temsil edildikleri heyetler İskenderun körfezindeki bir gemide bu komisyonla görüşülmüştür. Bu temsilciler içerisindeki azınlıklar Fransız idaresini istemişlerdir. Araplar veya Arap olmadıkları halde Şerif Hüseyin taraftarları ise bir Arap devleti kurulmasını istemişlerdir. Sancaktaki Türk temsilcileri ise türk idaresini istediklerini ve başka bir idareyi kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir. Fransızlar ise Türkler'in kendilerini istemediklerinden dolayı Türkler'e zorla baskı yapmışlardır.³⁹⁶

King -Crane Komisyonu, raporunda bölge halkının isteklerini dört ana başlık etrafında toplamıştır. Bunlardan;

a- Bağımsızlık taraftarları, mandaya, siyonist devletine ve Filistin'e yapılan Yahudi göçüne karşı olup Suriye'nin bölünmezliğini istemekteydiler.

b- Şamcılar ise; Emir Faysal'ı liderleri olarak kabullenmişlerdir.

c-Lübnan'da ise; Fransız mandası altında bu bölgenin ayrı bir siyasi üneti haline getirilmesi istekleri olmuştur.

d- Filistin'de ise Yahudiler'in istekleri ile karşılaşmışlardır.³⁹⁷

Bu incelemelerden sonra King Crane Komisyonu şu önerilerde bulunmuştur;

a-Suriye için ya Amerikan ya da İngiliz koruyuculuğu ile Suriye Krallığı'na Faysal'ın getirilmesi³⁹⁸ ayrıca komisyon bu yörede hangi devlet mandater olursa olsun yetkilerini bir sömürgeci güç şeklinde

³⁹⁵ . İbrahim Türkgenci; a.g.e., s. 69.

³⁹⁶ . Mehmet Tekin; a.g.e, s. 104.

³⁹⁷ . Mim Kemal Öke; Kutsal Topraklarda siyonistler ve Masonlar, s. 388, 389.

³⁹⁸ . Oral Sander; a.g.e., s. 50.

değil de bölgenin kalkınma ve refahını kutsal bir görev addeden bir hami olarak kullanması gerektiğini belirtmiştir. Manda idaresi geçici bir süre için kurulmalı ve bu büre zarfında Suriye halkının kendi kendini yönetebilir bir seviyeye erişebilmesi için eğitime büyük önem verilmelidir. Mandater olan devlet ülkeyi ekonomik yönde sömürmeye kalkmamalıdır. Komisyona göre Suriye'nin bütünlüğü sağlanmalı ve Filistin ile Lübnan Suriye'den koparılmamalıdır.³⁹⁹

b- Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmaması ve kutsal yerlerin uluslararası statüye kavuşturulması istenmiştir.⁴⁰⁰

c- Komisyon Suriye, Mezopotamya, Ermenistan ve İstanbul'un umumi bir manda idaresi altında birleştirilmesini ve bu görevin de ABD'ye verilmesini savunmuştur.

Rapor 28 Ağustos 1916'da tamamlanarak Wilson'a sunulmuştur.⁴⁰¹ Fransa ve Siyonistler King Crane roparondan oldukça rahatsız olmuşlardır. Araplar ise bu raporla daha da cesaretlenerek Suriye'deki bağımsızlık heyecanını artırmıştır.⁴⁰² Aynı zamanda bu komisyon yaptığı araştırma ile Suriye halkının Amerikalılar'a karşı olan tutumunu da ortaya çıkarmıştır.⁴⁰³

4. Suriye İtilafnamesi ve İngiltere'nin Suriye'den Çekilmesi

Savaş sonrasında Fransızlarla - İngilizler arasında Ortadoğu'da çıkan anlaşmazlıkların çözümlemesiyle ilgili olarak ilk görüşme Fransız Başbakanı Clemenceau'nun Aralık 1918'de Londra'ya yaptığı ziyaret sırasında Lloyd George, Clemenceau'dan Musul'u ve Filistin'in belli bir kısmını istediklerini söylemiştir. O esnada Fransız Başbakanı hiç tereddüt göstermeden kabul ettiğini bildirmiştir. Çünkü Fransız Başbakanı; " İngiltere'nin büyük bir hırs ve temakarlıkla göz diktikleri şarkta, sırf Fransız hudutlarını garanti altına almak için, mümkün olduğu kadar cömert ve yumuşak davranmak " gerektiği inançındaydı.⁴⁰³

399 . Mim Kemal Öke; Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar, s. 389.

400 . Oral Sander; a.g.e., s. 50.

401 . Mim Kemal Öke; Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar, s. 391.

402 . Kasım Erer; Çukurova-Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi, Ankara 1970, s. 36.

403 . İsmail Özçelik; a.g.e., s. 73, 74.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı 9 Şubat 1919'da Musul ile birlikte Suriye üzerinde de haklarının tanınmasını istemiştir. Buna karşın Fransa ise Suriye mandaterliğini istemiştir. İngiltere ise Araplar'a söz verdiğini söyleyerek bunu kabul etmemiştir. Sadece Suriye'nin kıyı bölgesinde Fransa mandaterliğini tanıyacağını söylemiştir. Emir Faysal'da İngilizlerle arasının iyi olduğunu söyleyerek Fransız mandaterliğine karşı çıkmaktaydı.

7 Martta 1919'de İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD liderleri toplanarak konuyu tartışmışlardır. Clemenceau tüm Suriye ve Kilikya için mandaterlik isteğini dile getirince Lloyd George buna karşı çıkarak Clemenceau'ya, Faysal ile anlaşmaya varmadan Suriye'yi işgale kalkarsa bir mücadelenin başlayacağını söylemiştir. Fransızlar ise İngilizleri Sykes Picot anlaşmasına uymamakla suçlamışlardır.⁴⁰⁴

Temmuz 1919'da manda yönetimlerinin tartışıldığı bir sırada kamuoyu üzerindeki tesirleri oldukça fazla olan muhafazakar Fransız cemiyetleri, Paris'te bir toplantı düzenleyerek hazırladıkları bir muhtırayı Clemenceau'ya vermişlerdir. Bu muhtırada; "... Başta Hicaz olmak üzere bütün Suriye topraklarını, Toroslar'dan, Sina'ya ve Musul'dan Akdeniz'e kadar uzanan sahaların, İngiliz işgal kuvvetlerinden devralınarak, buralara Fransız kuvvetlerinin yerleştirilmeleri ." tabep edilmiştir. zaten bu sırada Clemenceau'nun dış politikası çok eleştirilmekteydi.⁴⁰⁵

Fransız Başbakanı Clemenceau ile Lloyd George arasında yapılan görüşmeler sonucunda Adana, Maraş, Antep, Urfa sancakları ile Suriye'nin bir kısmında İngiliz birliklerinin yerine Fransız birliklerinin geçmesine Şam ve Halep şehirlerinde de İngilizler'in yerini Şerif birliklerinin almasına ilke olarak karar verilmiştir. Bu görüşmeler sonucunda Lloyd George, Fransızlar'a ve Araplara'a sunulmak üzere bir memorandum hazırlamıştır. Buna göre İngilizler Suriye'yi boşaltacak ve bölgeyi Arap ve Fransız ordusuna bırakacaktı. Hama, Humus, Halep ve Şam'ın Arap kuvvetlerine Suriye kıyı kesimi Fransızlar'a, Filistin, Musul ve Irak ise İngilizler'e tabi olacaktı. Lloyd George bu memorandumı 15 Eylül 1919'da resmen konseye sunmuştur. konseyi oluşturan ABD, İngiltere, İtalya ve Japonya tarafından kabul edilmiştir. Buna göre İngilizler 1 Kasım 1919'dan

404 . Yaşar Akbıyık; a.g.e, s. 49

405 . İsmail Özçelik; a.g.e., s. 74.

itibaren Suriye'den belitilen Fransız ve Arap bölgelerinde çekileceklerdi.⁴⁰⁶

Bu andlaşma yapıldığı sırada İstanbul Hükümeti adına Harbiye Nazırı Cemal Paşa Kolordu komandanlarına 17 Eylül 1919'de İngilizlerle Fransızlar'ın "Suriye itilafnamesi" adı ile bir anlaşma imzaladıklarını bildiren telgrafında andlaşma maddelerini şöyle sıralamıştır:

1- Doğuda Fransızlar'a bırakılacak saha ikiye ayrılmıştır. Bunlardan birincisi Fransızlar'ın kontrolüne geçecek mavi mıntıka. ikincisi İngilizler'in boşaltıp Fransa'nın işgal etmeyeceği mıntıkadır ki bu da A mıntokası olarak isimlendirilmiştir.

2- Bu sahalardan birincisi Kilikya Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı ile Suriye'nin sahil kısmını oluşturmaktadır. Bu sahanın sınırları Beyrut'un güneyinden başlar Şam, Hama, Humus, Halep şehirlerini dışarda bırakarak Halep'ten, Urfa, Malatya, Harput şehirlerini içine alarak Sivas'a gider ve Mersin'in batısında denize kavuşur.

3- İkinci mıntıka Halep, Hama, Humus ve Şam şehirlerini kapsamaktadır. Birinci mavi mıntıkada Fransız idaresi tesis olunacaktır.

4- İkinci mıntıkada Arap Devleti kurulacak ve Arap hükümeti yabancı müşavir veya öğretmen ihtiyacı duyarsa Fransa'dan getirilecektir.

5- Musul ve çevresi İngilizler'in elinde olacaktır.

6- Fransız kıtaları Beyrut'ta kalacak Fransız Generali Gourad'ın emrinde kalacaktır.

7- Mavi mıntıkada Fransızlar'ın Senegalli ve Cezayirliler'den oluşan 30 bin asker bulunacaktır.

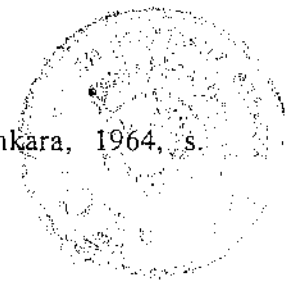
Görüldüğü gibi Cemal Paşa anlaşma maddelerini tam olarak öğrenip ordu komutanlarına bildirmiştir.⁴⁰⁷

Bu anlaşmayı M. Kemal Paşa Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti Heyetini haberdar etmek için 14.11.1919 tarihli bir telgrafla bildirmiştir.⁴⁰⁸

406 . Yaşar Akbıyık; a.g.e, s. 49-52.

407 . Yaşar Akbıyık; a.g.e, s. 56.

408 . Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, (1917-38), Ankara, 1964, s. 119-120.

İngiliz Başbakanı Llyod George Suriye'den çekilme kararını anlaşma yapılmadan önce 10 Eylül 1919'da Arap liderlerinden Faysal'a bildirmiştir. Faysal bunun üzerine Londra'ya giderek buna karşı çıkmıştır. Faysal: "Bir Fransız mandasını kabul etmektense, Araplar ölümü seçeceklerdir" diyerek sözlerine şunları eklemiştir: "Müslüman dünyasının önüne çıkarmayacağım. Kendilerinden Halife'ye karşı savaşmalarını, fedakarlık yapmalarını istedim, oysa şimdi görüyoruz ki amaçlarına hizmet ettiğimiz Avrupa devletleri Arap ülkelerini bölüyorlar" Faysal 9 Ekim 1919'da Llyod George'den manda anlaşmasının bozulmasını, hiç olmazsa geciktirilmesini istemişse de bu faaliyetler bir sonuç vermemiştir. ⁴⁰⁹

İngilizler bundan sonra Suriye'yi boşaltmaya başlamışlardır. İngilizler bu anlaşmayla kendilerince Fransızlar'a ve Araplara'a verdikleri vaadleri yerine getirdiklerini düşünmüşlerdir. İngilizler Faysal'ın Suriye'de büyük bir ordusu varmış gibi davranmışlarsa da hakikatte İngilizler'in Suriye'de çekilmesiyle Faysal Fransızlar'ın insafına terkedilmiştir. Faysal bu duruma çok kızmıştır. ⁴¹⁰ İngilizler çekilirken Faysal'a Fransızlar'a karşı silah ve maddi yardımlarda da bulunmuşlardır.

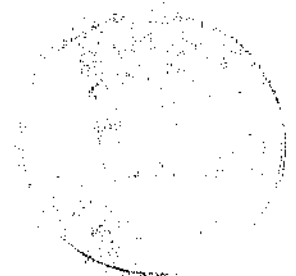
II- FAYSAL DÖNEMİNDE SURİYE

1-Faysal'ın Suriye'de Uyguladığı idare

Ekim 1918'de Arap kuvvetleriyle Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal Şam'a girmiş ve Şam'da bir askeri edare biçimi kurmuştur. İşgal ettiği bölgelerde tam bir otorite kurmaya çalışmışlardır. Bu sırada bir Arap kuvveti de Beyrut'u almıştır. Ancak daha sonra bu bölgede yönetimi Fransa almıştır. Bu sırada Suriyeli de Faysal idaresinde bir Arab devleti olarak teşkilatlanmışlardı. Bu düzene Syker - Picot anlaşması uygulamaya çalışılıyordu. Şam şehri kurulan bu devletin merkeziydi. General Edmund H Allenby, bölgeyi barış konferansında önce üçe ayırmıştır. Güney bölgesinde (Filistin'de) İngilizler'e , Doğu bölgesinde (Suriye içinde) bir Arab yönetimi ve Kuzey bölgesi de Fransa'ya

⁴⁰⁹ . Süleyman Kocabaş; a.g.e.s. 367

⁴¹⁰ . David Franklin; a.g.e.s. 408, 409.

paylaştırılmıştır. Buna rağmen Faysal Fransızlar'ın emellerinden dolayı devamlı endişeli olmuştur. 411

Faysal idaresi döneminde Suriyeli ve bir Suriyeli topluluğunun oluşumunun ilk temelleri bu dönemde atılmıştır. Bundan önce hakim olan düşünce Arap milliyetçiliği idi. Suriyeli düşüncesinin oluşmasında Suriye bölgesinin bölünüp İngiliz ve Fransızlar arasında paylaşılmasında etkisi büyük olmuştur.

Faysal döneminde kurulan mükümetlerin isimleri tarih sırasıyla şöyledir: Suriye Arap Askeri Hükümeti, Arap Suriye Hükümeti ve Suriye Krallığı olmuştur. Millet meclisi durumunda olan bir de meclis vardı. Mecliste temsil edilen Partiler kendilerin Bağımsız Arap Birliği Partisi ve Birleşik Suriye Partisi olarak adlandırılmıştır. Din ve mezhep ayırımı yapılmayıp tüm Suriye bölgesindeki insanları birleştirme faaliyetleri yapılmıştır. Faysal müslüman ve gayrimüslüm toplulukların idarelerini yerel yönetimlere atamış ve Suriye meclisinde ve Kabinede Hristiyanlara sandalya tahsis etmiştir. Diğer yandan Faysal, devlet kurumlarının ve eğitim sisteminin Araplaştırılmasına büyük hız vermiş ve döneminde Şam'da Arapça üzerine bir de akademi kurmuştur. 412

Faysal yerli idaresi ve milliyetçilerin idaresi olarak el-ahd mensuplarından ve bu arada İngiliz-Fransız subay ve memurlarından faydalarnarak bu bölgeyi 148 maddelik bir anlaşmayla bağımsız bir hükümet gibi yönetmiştir. 413

2- Faysal'ın Bağımsızlık Çabaları ve Suriye Genel Kongresi

"Hızbül-İstiklal-ül-Arabi" adıyla açık bir siyasi partiye dönüşen El-Fetat komitesi Faysal'a milli bir meclis toplamaçk için teklifte bulunmuştur. Faysal'da hemen teklifi yürürlüğe koyma çalışmalarına başlamıştır. Bu toplantı tüm Suriye ve Filistin'i kapsayacak şekilde yapılmıştır. Temsilciler Şam'a gelmeye başlamıştır. Fransızlar ise

411 . K.S.S.; "Suriye" mad, Enclopedia Britannica, C.17, London, 1974, s. 956.

412 . Moshe Maoz: a.g.e.s. 278.

413 . Salih Tuğ: a.g.e.s. 278.

kendi işgalleri altındaki bölgelerden temsilcilerin gitmelerini yasaklamışlardır. 414

Temmuz 1919 yılında Şam'da toplanan Milli kongrede Suriye'nin tam bağımsızlığı ve Birleşmiş Milletler İle İngiliz mandası kongrede tartışılmışlardır. Fransız mandasından da nefret ediliyordu. Lübnan'daki Maruniler ise Fransa mandasına taraftardılar. 415 Kongre çalışmaları sonucunda şu kararlar alınmıştır;

a- Faysal kral olmak üzere Filistin'i de içine alan Suriye'nin bağımsızlığının tanınması.

b- Sykes-Picot anlaşması ile Balfour anlaşmasının Suriye'yi parçalamaya yönelik ve Filistin'de Yahudi yurdunun kurulmasının reddi.

c- Belirli bir zaman için yabancı muzaharatının kabulü.

d- Fransız yardımının her şekilde reddi.

Bu kararların Suriye'de ilanı gösteri ve toplantılara neden olmuştur. 416 Suriye kongresinin Sykes-Picot anlaşması ve Balfour deklarasyonunu reddetmesi Araplar ve Fransızlar arasındaki uyuşmazlığı iyice arttırmıştır. Kongre Filistin ve Suriye'nin bağımsız bir bütün olarak yönetilmesi istenmiştir. 417 Kongre 'nin almış olduğu ilk kararda Faysal Suriye'nin başına getirilmiştir. 418 Suriyeliler yukarıdaki istekleri King- Crane Komisyonunda söylemişlerdir. 419

Arap milliyetçileri 8 mart 1920 de Kongre'yi Şam'da ikinci bir toplantıda daha çağırmışlardır. 420 Bu toplantıda Kongre, Suriye'nin, Lübnan ve Filistin'i içine alan ve Faysal'ın meşruti hükümdarlığı altında tam bağımsızlığı olduğunu ilan eden bir karar alınmıştır. 421 Aynı sıralarda Filistin'de de bir Arap heyeti, İngiliz Askeri valisine Siyonizmi reddeden bir karar sunarak bağımsız Suriye'nin parçası

414 . C. Tefik Karasapan; a.g.e.,s C.I, s. 234, 235.

415 . K.S.S.; "Syria", *Enclopaedia Britannica*, C.17, s. 956.

416 . C. Tefik Karasapan; a.g.e., s C.I, s. 235.; David Fromkin; a.g.e., s. 434.

417 . M. S. Anderson; a.g.e.,s. s. 379

418 . İbrahim Türkgenci; a.g.e., s. 69

419 . Oral Sander; a.g.e., s. 51.

420 . C. Tefik Karasapan; a.g.e., C.I, s. 236.

421 . Philip K. Hitti; "Syria" *Encyclopedia Britannica*, C.26, New York, 1970, s. 191.; Peter Mansfield; *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap dünyası* (çev: Nuran Ülken), İstanbul, 1975 s. 72.; İbrahim Türkgenci; a.g.e., s. 69.; C. Tefik Karasapan; a.g.e., C.I, s. 236.; George E. Kirk; *A. Short History of The Middle East*, New York, 1964, s. 163.

olmak istediklerini bildirmiştir. ⁴²² İngilizler ve Fransızlar ise bu Arab meclisini kabul etmeyerek gayri meşri saymışlardır. Suriye krallığını ve bağımsızlığını da kabul etmediklerini ilan etmişlerdir. ⁴²³

Suriye kongresinin almış olduğu kararları,Fransa Suriye'deki haklarına doğrudan doğruya bir saldırı olarak değerlendirmiştir.⁴²⁴ Zaten bu sırada Araplar Suriye sınırlarındaki Fransızlar'a saldırıyorlar ve onlar aleyhine propağandalar yapıyorlardı.⁴²⁵ Faysal ise iktidarda kalmak ve Fransa'nın tepkisini anlamak için bu tür faaliyetleri önlemeye çalışmış Halep'te hazırlanmış olan çetelerin harekete geçmesini engellemiştir.⁴²⁶

Faysal'ın bu kongre ile Krallığın bağımsızlığını ilan etmesi Avrupalıların Faysal'da soğumasında neden olmuştur.Ayrıca Marulilerde harekete geçerek müslüman milliyetçiler tarafından kendilerine baskı yapıldığını ileri sürerek Fransa'nın müdahalesine ortam hazırlamışlardır.⁴²⁷

3-Faysal'ın Suriye Krallığının Sonu

Suriye Genel Kongresinden sonra Suriyelilerin Fransızlara karşı olan tavırlarından çekinen General Allenby kuşkularını şöyle dile getirmiştir;"İngiltere ile Fransa Faysal ve Suriye Kongresinin eylemlerini geçersiz sayma tutumlarından ısrar ederlerse savaş çıkacağından eminim.savaş çıktığı taktirde'de Araplar hem Fransızları İngilizleri düşman olarak göreceklerdir.Biz Fransa tarafından bizim çıkarımıza olmayan ve hazırlıksız olduğumuz bu savaşa sürükleneceğiz."İngiltere,Faysal'a eğer böyle devam ederse durumun kötüleşeceğinide söylemiştir.Ancak Faysal İngilizleri dinlememiş kıyı kesiminde Fransızlara karşı hareket yaptığı gibi Kuzey Suriye'de de Türkiye ile işbirliğine gitmiştir.Ayrıca Fransızların Halep demir yolunuda kullanmalarını engellemiştir.Fransa,27 Mayıs 1920'de

⁴²² . Peter Mansfield; *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası* (Çev: Nuran Ülken), İstanbul, 1975 s. 72.

⁴²³ . Mehmet Tekin; *Hatay Tarihi*, Antakya, 1993, s. 105.; C. Tevfik Karasapan; a.g.e., C.I, s. 236.; K.S.S.;"Syria" mad.,*Enclopaedia Britannica*, C.17, s. 956.

⁴²⁴ . Oral Sonder; a.g.e., s.51.

⁴²⁵ . George E. Kirk; a.g.e., s. 163.

⁴²⁶ . Mehmet Tekin; a.g.e., s. 105.

⁴²⁷ . M. S. Anderson; a.g.e., s.380.

Beyrut'taki komutanları General Gourau'da Faysal'a karşı harekete geçmeye hazır olması emrini vermiştir.⁴²⁸

Bu dönemde Suriye'de halk arasında iki görüş vardı. Bunlardan birinci görüşte olanlar maneviyatı kırılmış olanlar yani her şeyin kaybedildiğini ve tüm çabaların sonuçsuz kalacağına inananlardı. İkinci görüşte olanlar ise savaştan başka yapacak birşeyleri olmadığını ülkeleri için şerefli bir şekilde ölmeye inanan kişilerdi.

Faysal 27 Mayıs 1920'de iftar yemeğinde yaptığı konuşmada dinleyicileri manda altında bağımsızlık kazanmaya ikna etmek istemişse de onlar bağımsızlık için önceden karar verdikleri için Faysal'ın bu konuşması etkili olmamıştır.

Faysal, Mart ayından itibaren Avrupa'ya giderek Fransa ve İngiltere ile bir barış imzalamaya çalışmıştır. Fakat Faysal hümmütenin üyeleri ve Suriye Millet Meclisi Suriye'nin bağımsızlığı tanınmadan Faysal'ın Avrupa'ya gidişini iyi karşılamıyorlardı. Müzakere için bir heyet gönderilmesini istemişlerdir. Faysal Nuri Paşa'yı General Gourauda göndererek Fransa'ya gidişiyle ilgili düzenlemeler yapması için göndermiş ve Nuri Paşa 9 temmuz 1920'de general ile görüşmüştür.⁴²⁹ Bu sırada General Gouraud Faysaldan şu isteklerde bulunmuştur;

1-Rayak-Halep demiryolu Fransız güçlerinin kontrolüne bırakılmalı

2-Fransız mandasının kabulü

3-Zorunlu askerliğin kaldırılması ve askere alınanların terhis edilmesi

4-Suriye Bankası tarafından basılan kağıt paranın kabulü

5-Fransa'ya düşmanca davranan kişilerin cezalandırılması

Fransız ultimatومunun yayılması ile Suriye şehir ve kasabalarında Fransız aleyhtarı gösteriler başlamıştır. Faysal'da yabancı konsoloslara ve Milletler Cemiyetine başvurarak Suriye'nin bağımsızlığının yok edilmesinin önlenmesini istemiştir.⁴³⁰ Faysal İtalyan Başkonsolosu'na durumu açıklayıcı bir mektup

⁴²⁸ . David Fromkin; a.g.e., s. 436, 437.

⁴²⁹ .Zeine N. Zeine; *The Struggle For Arab Independence*, Beyrut, 1920, s. 160.

⁴³⁰ . Gorge E. Kirk; a.g.e., s. 163.; Zeine N. Zane; a.g.e., s. 161.; Said Tavakkalna; *Tarihte Fransız Emperyalizmine Karşı Arap Nasyonalizmi*, General de Gaulle'un İddialarına Cevap, s.18.

göndermiştir.⁴³¹ Temmuz 1920'de Faysal Hükümeti Genel Suriye Kongresi önünde General Gouraud'un şartlarını pretesto eden ve sorunun uluslararası hakemlik formülü ile çözüme gidilmesini sağlayan aşağıdaki bildiri okunmuştur:

1. Biz barış ile birlikte bağımsızlığımızın korunmasını istiyoruz.
2. Bize yapılan tüm asılsız suçlamaları reddediyor, müttefiklerimiz ile ilişkilerimizi geliştirmek istiyoruz.
3. Müzakere taraftarıyız.Bağımsızlığımıza ve şerefimize aykırı olmadıkça her tür çözümü kabul ediyoruz.
4. Allah'ın bize verdiği güçle tam haklarımızı ve şerefimizi savunacağımıza kesin olarak kararlıyız.⁴³¹

Yukarda geçen General Gouraud'un isteklerini belirten ultimatoma 14 Temmuz 1920'de verilmiştir.⁴³² eğer bu istekler kabul edilseydi 31 Temmuz gecesi bu durumlar yürürlüğe girecekti. ancak Faysal bu isteklerini kabul ettiğini bildiren telgrafı zamanında General Gouraud'a iletememiştir. Suriye Kabinesi 20 Temmuz öğleden sonra General Gouraud'un ultimatomonu kabul etmek için ordunun seferberliğinin bitmeside dahil olmak üzere bazı kararlar alınmıştır. Ancak Albay Cousse'nin söylediğine göre Sıpha'ya yakınlarında telgraf tellerinin kesilmiş olması telgrafın zamanında ulaşmasını engellemiştir.Bu sırada Gouraud kuvvetlerine ilerleme emri verilmiştir.Faysal Cousse'nin tavsiyesiyle ,Genaral'e orduların durdurulması için eğitim bakanı Sadi el-Husri'yi göndermişsede⁴³³ General Gouraud orduyu durdurma niyetinde olmadığından dolayı telgrafın geciktigini ve artık onlara güvenmedigini belirterek Sadi el-Husriye önceden hazırladığı isteklerini okumuştur. Bu istekler önceki ultimatomonun benzeriydi. Sadi El-Husri Şam'a ulaşınca bu istekleri Faysal'a bildirdi. 24 Temmuz sabahı Faysal, bakanlarını bu hususta bilgilendirmiştir.⁴³⁴

Bu sırada halk arasında coşkun bir heyecan vardı. Faysal bu görüntülere karşı General Gouraud'a şu cevabı yazmıştır; " Biz savaş istemiyoruz. Fakat bize sivil savaşın kaçınılmazlığını gösteren son haberinizde kabul edilen durumlar ileri sürülüyor. Fransız

431 . Zeine N. Zeine; a.g.e., s. 163.

432 . M.S. Anderson; a. g.e., s. 381.

433 . Zeine N. Zeine; a.g.e., s.177.178

434 . Zeine N. Zeine; a.g.e., s.181.

birliklerinin işgal ettikleri bölgelerden çekilmesi şartıyla 14 Temmuz'daki ultimatoluk şartlarını uygulamaya hazırız."⁴³⁵

24 Temmuz sabahı yapılan Meyselun Savaşı'nda Faysal'ın kuvvetleri yenildi. 25 Temmuz'da Fransız kuvvetleri Şam'ı işgal ettiler.⁴³⁶

Bu sırada Faysal Fransızlar'la anlaşma yolu aramıştır. İşgal sırasında şehir dışına çıkan Faysal, 26 Temmuz akşamı tekrar Şam'a dönmüştür. Bu sırada hükümet yenilenmiş ve General Gaybet tarafından Faysal suçlanmıştır. Böylece Faysal'a yönetim görevi verilmeyeceği anlaşıyordu. Yeni hükümet Fransız yönetiminin güvenini aldı. Faysal, Gaybet'in kendisini suçlamasından dolayı General Gouraud'u protesto etmiştir.⁴³⁷ Fransa Cumhuriyetinin Faysal'ın ülkeyi terketmesini içeren telgrafı üzerine Faysal 28 Temmuz'dan itibaren hareket ederek Filistin'e sığınmıştır. İngiltere'de Şerif Hüseyin'i memnun etmek için oğlu Faysal'ı Irak Krallığına atamıştır.⁴³⁸ Böylece Fransızların Suriye'yi işgaliyle Faysal'ın Suriye Krallığı son bulmuştur.

III-BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA YAPILAN ANLAŞMALARA GÖRE SURİYE'NİN DURUMU

1- Paris Barış Konferansı'nda Suriye

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra milletlerarası alanda yeni bir düzen kurmak ve Avrupa'nın geleceğini kararlaştırmak üzere , Paris'te 18 Ocak tarihinden itibaren ABD. Başkanı ile İngiliz , Fransız ve İtalya başbakanları arasında toplantılar yapılmaya başlanmıştır.

⁴³⁵ . Zeme N. Zeme; a.g.e., s.182.

⁴³⁶ . M.S. Anderson; a. g.e., s. 381; Peter Mansfield; a.g.e., s. 70.

⁴³⁷ . Zeme N. Zeme; a.g.e., s.181.

⁴³⁸ . İbrahim Türkgenci; a.g.e., s. 70; David Fronkin; a.g.e., s. 437.; Oral Sender, a.g.e., s. 51.

⁴³⁹ Bu görüşmelerde birinci sorun Avrupa sınırlarının tesbiti, ikincisi ise Osmanlı İmparatorluğu topraklarının paylaşılması olmuştur. Bilhassa en önemli sorun Osmanlı devletinin topraklarının paylaşılması olmuştur. Rum, Ermeni ve Kürtler'in yanı sıra Arapların da istekleri kendi menfaatleri doğrultusunda dikkate alınmıştır. Konferansta İtalya'ya vadedilen topraklardan bir kısmının Yunanistan'a verilmesi, gündeme gelince İtalya, Konferansı boykot etmiştir. Ama yine de İzmir ve Batı Anadolu Yunanlılar'a verilmiştir. Çünkü İngilizler, Doğu Akdeniz ve Boğazlar'da İtalya gibi güçlü bir devletin varlığını istememişlerdir.

Sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki topraklarının paylaşılmasına gelmiştir.⁴⁴⁰ Barış Konferansı'nın 30 Ocak 1919 tarihli toplantısında Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacak ülkeler için şu karar alınmıştır;⁴⁴¹ " Müttefik ve müşterek devletler, Ermenistan, Suriye, Irak, Kürdistan, Filistin ve Arabistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan kamilen ayrılmasında mutabık kalmışlardır." Görüldüğü gibi Osmanlıdan ayırdıkları ülkelerden biri de Suriye olmuştur. Her ne kadar savaş sırasında İtilaf devletleri kendi aralarında gizli olarak Ortadoğu topraklarını paylaşmışlarsa da Wilson'un yayınladığı 14 Maddelik ilkelere göre gizli anlaşmalar geçersiz olduğu gibi, her ulusun kendi kaderini kendisi tayin edecektir " ilkesine ters düşmemek ve ABD'yi karşılığın almamak için İngiltere ve Fransa Ortadoğu'da sömürge elde etmek için " manda" denen yeni bir sistem ortaya koymuşlardır.⁴⁴² Bu ülkelerin kendilerini idare edemeyeceklerini ve gelişmiş ülkelere yönetilmesi gerektiğini ileri sürerek Ortadoğu ülkelerini paylaşmak için müzakereler yapmışlardır.⁴⁴³

İngiltere, 21 Mayıs 1919'da konferansa bir bildiri sunarak Mezopotamya, Suriye ve Filistin'in İngiltere ve Fransa mandasına verilmesini ABD'nin de Türkiye mandasını almayı önermiştir. Bir süre sonra Suriye ve Lübnan Fransa mandasına verilmiştir.⁴⁴⁴

⁴³⁹ . M. Gönübal, Cem Sar; Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, Ankara 1990, s. 3.

⁴⁴⁰ . Ergun Aybars; a.g.e., s.122, 123. S.122, 23.

⁴⁴¹ . M. Gönübol, Cem Sur; Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, s. 3.

⁴⁴² . Ergün Aybars; a.g.e., s. 124, 125.

⁴⁴³ . D.R.H.; "Şyria" Enclopoedia Britannica, C.17., s. 956

⁴⁴⁴ . Ergün Aybars; a.g.e., s. 125. Fahri Belen; a.g.e.,s.22, 23

2-Sevr Barış Antlaşması'nda Suriye

Paris'te süren görüşmelere 17 Haziran 1920'de katılan Damat Ferit Paşa hazırladığı metni Barış Konferansına vermiştir. Metinde Ermenistan kurulmasını görüşmeye hazır olduklarını fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını kabul etmeyeceklerini, Arap Eyaletleri'ni ise muhtariyet verebileceklerini bildirmiştir. Ancak İtilaf Devletleri ise Osmanlı'nın isteklerini red etmişlerdir.

Antlaşma Paris'in Sevr Kasabası'nda 10 Ağustos 1920'de Halit Paşa, Rıza Tevfik ve Reşat Beyler tarafından imzalanmıştır.⁴⁴⁵

Sevr Barış Antlaşması'na göre Suriye Fransa'ya bırakılmış sınır da Suriye'nin Mardin,Urfa ve Cebeli Bereket'in kuzeyine geçecekti.⁴⁴⁶ Ancak bu antlaşmaya Osmanlı Mebuslar Meclisi imzalamadığı için hukuki bir değeri olmayıp ölü doğmuş bir antlaşmadır.

3-Lozan Antlaşması'nda Suriye

Türkiye'de milli mücadeleçilerin işgal devletlerine karşı yürüttüğü hareketin başarıya ulaşmasıyla Lozan Konferansı düzenlenmiştir. Barış görüşmeleri, 20 Kasım 1922'de açılmıştır. Ancak antlaşma sağlanamadığından dolayı görüşmeler kesilmiş 23 Nisan 1923'te tekrar görüşmeler başlamıştır.⁴⁴⁷

Lozan Antlaşması'na giden Türk heyetine verilen direktifte Suriye sınırının düzeltilmesine ve sınırın Re'si İbn-i Hayr'dan başlayarak Harim Müslimiye Meskene ve daha sonra Fırat yolu,Deyr-i Zor yönünden Musul'un Güney sınırına ulaşacak şekilde düzenlenmesi için çalışması istenmiştir.⁴⁴⁸ Bu sırada Suriye Fransız mandasından olduğu için sınırın tesbitinde Fransa ile görüşülmüştür.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ .. Ergün Aybars; a.g.e., s.23.

⁴⁴⁶ .Sadettin Gömeç; Milli Mücadelede Gaziantep, Ankara, 1989, s.73.; Mehmet Tekin; a.g.e.,s. 109.; Ömer Kürtçüoğlu; Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926, S. 74-76.

⁴⁴⁷ .Salah, R. Sonyel; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II, Ankara, 1986, s. 356.; Şevket Süreyya Aydemir; Tek Adam- Mustafa Kemal, (1922-38), s. 122.

⁴⁴⁸ . Mehmet Tekin; a.g.e.,s. 127.; Fahri Belen; a.g.e., s.534.

⁴⁴⁹ . Fahir Armaoğlu; a.g.e., s. 323.

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın 3. Maddesi ile , Ankara Antlaşması ile belirlenen Türkiye- Suriye sınırı aynen kabul edilmiştir. 1923 yılından sonra da Fransız hükümeti 1921 Antlaşmasıyla İskenderun için kabul edilen özel rejimi muhafaza etmiştir.⁴⁵⁰ Görüldüğü gibi Lozan Antlaşması'nda Türkiye - Suriye sınırı 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile belirlenen durumun bir daha tasdiki şeklinde olmuştur.

⁴⁵⁰ M. Gönübol, Cem Sarı Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, 1939, s.80.; Y. Hikmet Bayur, Türkiye Devletinin Dış Politikası, 1939, s.127.; İsmail Soysal, a.g.e. C.I, s.87.

ALTINCI BÖLÜM

FRANSIZ MANDASI DÖNEMİNDE SURİYE

1- SURİYE'NİN FRANSIZ MANDASINA VERİLMESİ

1. San-Remo Konferansı ve Suriye'nin Fransız Mandasına Verilmesi

İngiltere ve Fransa Ortadoğu'daki ülkelerin statüleri ile ilgili olarak bir kaç defa barış görüşmeleri yapmışlardır. ⁴⁵¹ Daha sonra San Remo'da toplanan İtilaf devletleri Yüksek Meclisi 25 Nisan 1920 tarihinde "mandatlar" hakkında şu kararı almıştır: "Yüksek Akit devletler, Milletler Cemiyeti, Misakının birinci kesiminin 22. Maddesinin 4. fıkrasına tevfiklen Suriye ve Mezopotamya'nın kendilerini bizzat idareye yetenekli oluncaya kadar bir Mandaterler tarafından idari tavsiyelerde ve yardımlarda bulunması şartıyla geçici olarak bağımsız devlet tanımlamaları hususunda mutabık kalmışlardır. Meskur devletlerin hudutları tesbit edilecek ve mandaterlerin seçimi başlıca müttefik devletler tarafından yapılacaktır."⁴⁵²

Bu sırada Lübnanlı Maruniler Fransızların mandası aylındaki bir geçiş döneminin bağımsızlığa gidecek en uygun ve sağlam yol olduğunu düşünürken Suriye' deki Faysal taraftarları manda rejiminin gereksiz olduğunu söyleyerek doğrudan bağımsız bir devlet kurma fikrini savunmuşlardır. Suriye'li Arapların itirazına rağmen Milletler Yüksek Konseyi⁴⁵³ Suriye ve Lübnan'ı Fransa'ya, Mezopotamya, Filistin'i ise İngiltere mandasına vermiştir.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Salih Tuğ; a.g.e., s. 278.

⁴⁵² Feridun Cemal Erkin; Dışişlerinde 34 Yıl Anılar - Yorumlar, C.1, Ankara 1980, s. 85.

⁴⁵³ İrfan C. Acar; Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu, Ankara, 1989, s. 24, 25.

⁴⁵⁴ Marcel Homck; Syrie Terre irredante L'Histoire Secrete du Traite France Syrien, Paris 1938, s. 41.; Mim Kemal Öke; Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar, s. 394.; Oral Sander; a.g.e., s. 50.; C. Teyfik Karasapan; a.g.e. C.I., s.237.

Bunlar Milletler Cemiyeti'nin " A " sınıfı mandaterleri olup, kısa bir süre sonra bağımsızlıklarına kavuşacaklardı. ⁴⁵⁵

Ayrıca San Remo Konferansı Filistin'i Suriye'den ayırmıştır.⁴⁵⁶ Fransa ve İngiltere Ortadoğu mandalarını paylaşırken Sir John Cadman ve M. Philippe Bertholot tarafından hazırlanan bir nota anlaşması Lloyd George ve Millerand tarafından imzalanmıştır. Bununla Mezopotamya'da İngiliz hükümeti Fransa hükümetine veya onun adayına ne tam petrol veriminin % 25'ini vermeyi kabul etmiştir. Veya Mezopotamya petrolleri özel bir şirket atarafından meydana çıkarılırsa böyle bir şirketin hissesinin %25 'ini Fransız hükümetine tasarruf hakkı olarak İngiliz hükümeti verecektir. Buna karşılık olarak Fransız hükümeti nüfuzu altındaki bir Fransız arazisi içindeki bölgede (Yani Suriye ve Lübnan'da) iki ayrı petrol borusunun geçidi. Doğu Akdeniz'deki Fransız nüfusu altındaki liman ve liman şehirlerine kadar baştan başa petrol taşımacılığı için her türlü kolaylığı sağlamayı kabul etmiştir.⁴⁵⁷

San Remo Konferansı ile Suriye'nin tamamını Fransız mandasına verilmesi , Fransa'nın Suriye'deki durumunu güçlendirmiştir.⁴⁵⁸ İlk etapta Suriye ve Lübnan üzerindeki Fransa'nın yetkileri tam olarak çözümlenememiştir. Ancak tüm bu anlaşmazlıkları İngiltere ve Fransa aralarında yaptıkları 23 Aralık 1920 tarihli anlaşma ile çözümlenmişlerdir.⁴⁵⁹ San Remo Konferansı'nda alınan karar 24 Temmuz 1922'de Birleşmiş Milletlerce iyi karşılanıp 29 Eylül 1923'te yürürlüğe girmiştir.⁴⁶⁰

2-Fransız Ordusunun Suriye'ye Girmesi

Fransızlar I. Dünya Savaşı sırasında itilaf Devletleriyle yaptıkları gizli Sykes Picot Anlaşması'na göre San Remo Konferansı'ndan bir yıl önce Suriye'nin sahil kesimini işgal etmişlerdir.

⁴⁵⁵ . Oral Sander; a.g.e., s. 51

⁴⁵⁶ . Fahir Armaoğlu; a.g.e., s. 198.

⁴⁵⁷ . Zeme N. Zeme; a.g.e., s.153

⁴⁵⁸ . M.S. Anderson; a.g.e., s. 380

⁴⁵⁹ . Zeme N. Zeme; a.g.e., s.152.

⁴⁶⁰ . Encyclopedia Americana; "Syria" Vali 26, New York 1970, s. 192.; Salih Tuğ; a.g.e., s.778; Feridun Cemal Erkin; a.g.e. C.1. s. 85.

21 Ocak 1919'da General Gouraud'e. sahili işgal etmek için Beyrut'a çıkmıştır. Daha sonra Bekaa'yı işgal etmiştir. Bekaa'nın sahil kesimine doğru çoğunluk Hristiyanken Şam'a doğru olan kesiminde ise müslümanlar oturmaktaydı. Bu sırada Suriye'deki müslüman Araplar büyük bir mücadeleye girmişler ve Fransızlara karşı gerilla hareketlerine başlamışlardır. Trablusşam civarında Fransızlara karşı pusular ve öldürme olaylarına başlamışlardır. Tel-Kal'a'nın işgali üzerine Arap milliyetçileri mücadele etmişlerse de yenilmişlerdir. General Gouraud bu işgaller sırasında devamlı ek kuvvet getirtmiştir. Arap milliyetçilerinin Fransızlara karşı olan tutumlarına karşın faysal yönetimi bu sırada önemli bir direnmeye göstermemiştir.⁴⁶¹ Bu işgaller sonucunda Sur'dan Adana'ya kadar olan Suriye sahil kesimi Fransız işgal ve idaresine girerken iç Suriye kesimi ise Faysal idaresinde olmuştur.⁴⁶²

Bu dönemde Fransızlara karşı milliyetçilerin gösterdikleri direnişleri bilhassa İngilizler desteklemişlerdir.⁴⁶³

Suriye 25 Nisan 1920'de San Remo Konferansı ile Fransız mandasına verilince, Lübnan'da komutayı elinde bulunduran General Gouraud 14 Temmuz 1920'de Faysal'a bir ultimatom göndermiştir. Bu ultimatomla San Remo konferansının Fransa'ya tanıdığı manda'nın kabul edilmesini Faysal'dan istemiştir. Faysal önceleri bunu kabul etmek istemişse de, milliyetçilerin baskısıyla reddetmek zorunda kalmıştır.⁴⁶⁴ Meyselun'da Faysal kuvvetlerini Fransız kuvvetleri yenilgiye uğratmıştır.⁴⁶⁵ Bu sırada Türkiye'de itilaf devletlerine karşı mücadeleye geçen Kuvayi Milliye'ciler de Suriye'deki olayları yakından takip etmişlerdir.

Araplar yoğun Fransız propagandasının etkisi ile "Türklerle Fransızlar barış yaptı. Savaşmaya gerek kalmadı" diyerek topladıkları askeri kuvvetleri terhis etmişlerdir.⁴⁶⁶ Fransız birlikleride bu ortamda faydalanarak 25 Temmuz 1920' de Şam'ı işgal etmişler ve Suriye'deki

461 . Hakimiyeti Milliye; 28 Şubat (Cumartesi) 1336, No: 12, s. 3

462 . C. Tevfik Karasapan; a.g.e., C.I., s. 234.

463 . Hakimiyeti Milliye; 28 Şubat (Cumartesi) 1336, No: 12, s. 3.

464 . Carl Brockelman; a.g.e., s. 405

465 . Marcel Homet; a.g.e., s. 42.

466 . Şinasi Çolakoglu; **Kilis Direniş - Kurtuluş ve Sonrası 1918-1921-** 1930, Ankara 1991, s.199, 200.

Faysal Krallığına son vermişlerdir. 467 26 Temmuz'da da Halep tek kurşun atılmadan Fransızlara teslim olmuştur.468

Halep Fransızlar'ca işgal edilince İslahiye-Katma Akçakoyunlu demiryolunun önemi dahada artmıştır. Fransızlar Suriye'de tutunabilmek için bu demiryolunu ve İskenderun limanını ellerinde tutmaya büyük önem vermişlerdir.469 Böylece Suriye'nin kıyı kesimiyle birlikte iç kesimide Fransız yönetimi altına girerek Suriye'de Fransız mandası dönemi başlamıştır.

II. FRANSA'NIN SURİYE'DE UYGULADIĞI İDARE ve KAMUOYUNUN DURUMU

1-Fransa'nın Suriye'de Uyguladığı İdare Tarzı

Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altındaki milletleri sömürme amacı taşımadığından dolayı Suriye'yi bir bütün olarak yönetmiştir. Fransa ise Suriye'de Faysal krallığına son verip Suriye'yi mandasına alınca burada "Böl ve Yönet" anlayışına dayanan bir politika izlemiştir.470

Fransızlar Suriye'deki ırk ve din farklılıklarını kendi menfaatleri için kullanarak Suriye üzerindeki hakimiyetlerini ve idarelerini pekiştirmeye çalışmışlardır.Fransa'nın azınlıklara verdiği destek , azınlıklara özel güç ve ayrıcalıklar sağlamıştır. bu yüzden Suriye'yi mezheplere bölerek yerli azınlıklardan kendilerine " Sadık Uşaklar" seçmişlerdir. Bu azınlıklardan Fransızlar faydalandıkları gibi azınlıklar da Fransa'dan destek alarak menfaat sağlamışlardır. Suriye'de azınlık hakimiyeti küçük devletlerin ortaya çıkışı bu politikanın sonucudur.471

467 Carl Brockelman; a.g.e., s. 405; İbrahim Türkgenç; a.g.e., s.71.; *Encyclopedia Americana*; "Syria", Vol, 26, New York, 1970, s. 192.; Fahir Armaoğlu; a.g.e., s. 198,

468 . Şinasi Çolakoğlu, a.g.e. s. 200.

469 . Şinasi Çolakoğlu, a.g.e. s. 208

470 . Oral Sander; a.g.e., s.56.

471 . Ö. Faruk Abdullah; a.g.e., s. 38.

Fransızlar bu dönemde Kuzey Suriye bölgesine yoğun bir şekilde Kürtleri ve Ermenileri yerleştirmeye çalışmışlardır.⁴⁷² Türkiye sınırındaki köylere yerleştirdikleri Ermenileri silahlandırmışlar ve Fırat ve Dicle arasındaki bir bölgede kendilerine bir devlet kurulacağı vaadiyle onları avutmuşlardır.⁴⁷³

Fransızlar müslüman Çerkezler'den de yerlilerin isyanında kendilerine sadakatle çalışan çerkez süvari alayları oluşturmuşlar. bunlara da Kunaytra mintikasında imtiyazlı bir Çerkez varlığı kuracakları vaadleriyle oyalamışlardır.⁴⁷⁴

Fransızlar Lazkiye'de bulunan Alevilere " Siz ne Türk , ne Arap ve ne de müslümansınız. sizler Ehl-i Salip bakayası olduğunuzdan Türkler ve Araplar sizlere fena muamele yapmaktadır" propogandası ile Alavileri kışkırtmışlardı. Buna karşılık Araplar ise " Siz Arap ve Müslümansınız. Fransızlara inanmayın" diyerek karşı propoganda yaparken Türkler 'de Alevilerin Türk olduklarını söylemişlerdir.⁴⁷⁵

Fransızlar, Araplar üzerindeki Türk sempatisini kırmak için de okullarda ve okul dışında Araplara Türk düşmanlığı aşılamışlardır. Türkiye'nin güney sınırında kaçakçılığın teşkilatlanmasına göz yummuşlardır. türkiye'den kaçan her tür suçluya Güney sınırlarımızın altındaki topraklarda barınma ve çalışma imkanı sağlamışlardır.⁴⁷⁶

Suriye'de Fransızlar ayırıcı etnik ve dini politikalarının yanısıra askeri bir rejim politikası da uygulamışlardır. Fransa Suriye üzerinde kontrol kurabilmek için 90.000 kişilik bir kuvvet buraya sevk etmiştir. Çünkü halk Fransızlar'a karşı mücadeleye başlamıştır.⁴⁷⁷ Öyle ki Fransızların manda döneminde yaptıkları askeri harcamalar, sivil harcamaların " hemen hemen on katı" olmuştur. Fransız askeri yönetimi Fransız sömürgeci güçlerini takviye etmek için Suriye'de

472 . Hasan Köni; "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, S.4, Ankara, Kasım 1989, s. 536.

473 .İsmail Özçelik; "Milli Mücadelede Urfa'da Ermeni Fransız İşbirliği ve Bir Ermeni doktorunun Amerika'dan Gönderdiği Mektup", Askeri Tarih Bülteni, S.22, Ankara Şubat 1987, s. 196.; M. Said Tavakkalna; Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşine?, s. 8

474 . M. Said Tavakkalna; Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşine ne?, s.8.

475 . Tayfur Sökmen; Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar, Ankara 1978, s. 97,98.

476 . Abdülhahat Akşin; Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara 1991, s. 208.

477 . Fahir Armaoğlu; a.g.e., s. 198.

"Les Troupes Speciales du Levant" (Özel Doğu Akdeniz Birlikleri) adlı yerli bir ordu kurmuşlardır. Ordunun komutan ve subayları Fransız askerlerin çoğunluğu ise yerli azınlıklardan oluşmuştur. Bunlar özellikle Dürzi ve Nuseyriiler'den az sayıda ise Ermeni ve Çerkezlerden asker seçmişlerdir. Fransız azınlık politikası . Fransız rejimine bağlı kalacakları şekilde planlanan bu güçlerin oluşturulması için çok planlı çalışılmıştır. Bugünkü Suriye'de Nusayri azınlık gurubunun orduda ve politikadaki gücün temelini işte bu dönemde almıştır.⁴⁷⁸

Fransızlar Suriye'yi yönetirken oluşturulan anayasaların kendi menfaatleri doğrultusunda olmasına önem vermişlerdir. Suriye'de 1925 isyanının bastırılmasından sonra Fransız Sivil Yüksek Komiseri ve ılımlı Suriyeli politikacılar bir anayasa taslağı hazırlamak için teşebbüste bulunmuşlardır. 1928'de bir anayasa tasarısı meydana getirilmiştir. Fransız Yüksek Komiseri hazırlanan bu anayasaya Fransa'nın Suriye üzerindeki bazı hükümlerlik haklarını ihlal ettiği ve bazı maddelerde "Büyük Suriye" şeklindeki siyasi birlik üzerinde ısrar edildiğinden dolayı itirazlar olmuş ve uzayan müzakere ve münakaşalar sonunda Fransız manda idaresi 1930'da mevcut meclisi feshetmiştir.⁴⁷⁹ Yeniden anayasa çalışmalarına başlanılmış ve Fransız Yüksek Komiseri hazırlanan anayasa üzerinde gerekli değişiklikleri yapmış, tasdik için Fransa Dışişleri Bakanlığına göndermiştir. Sonra kendisi de Fransa'ya giderek Suriye Anayasası'nı uzun görüşmeler sonrucunda Milletler Cemiyeti'ne tasdik ettirdikten sonra Beyrut'a dönmüştür. Anayasa ilan edilerek yürürlüğe konmuştur. Bu anayasa çerçevesindeki seçimler ise 1932 yılında yapılmıştır. ⁴⁸⁰ 1930 Suriye Anayasasıyla kişisel haklarda ve toplumsal eğitimde dini hürriyet ve yargılama hakları resmileştirilmiştir. Anayasa Hristiyan topluluklarının liderlerine resmi bir statü de kazandırmıştır. Hristiyan topluluklarında hükümet kurumlarında temsil edilme hakkı verilmiştir. ⁴⁸¹ Fransızlar güvenlik ve dışişleri konularındaki denetimi yine ellerinde bulundurmışlardır. ⁴⁸²

478 . Ö. Faruk Abdullah; a.g.e., s. 39.

479 . George E. Kirk; a.g.e., s. 189,190; Salih Tuğ, a.g.e., s. 287.

480 . Mehmet Tekin; a.g.e., s. 138.; George E. Kirk; a.g.e., s.190.

481 . Moshe Maoz; a.g.e., s. 37, 38.

482 . Peter Mansfield; a.g.e., s. 95.

Fransızlar "ayır ve hakim ol" siyasetinin en güzel örneğini idari saha da vermişlerdir. 483 Suriye ve Lübnan'da şu devletler kurulmuştur.

<u>Devletin Adı</u>	<u>Merkezi</u>
Şam Devleti	Şam
Halep Devleti	Halep
Alevi Devleti	Lazkiye
Dürzi Devleti	Süveyda
Lübnan Devleti	Beyrut ⁴⁸⁴

(Devlet sınırları için bkz. Harita.6)

Şam Devleti, Hama ve Şam sancaklarından Halep Devleti ise Halep, İskenderun ve Deyr-Zor sancaklarından oluşmuştur. 485 Şam ve Halep Devletleri 1925'te birleştirilerek Suriye devleti oluşturulmuştur. 486 Şimdi bu Devletleri inceleyelim;

a- Büyük Lübnan Devleti

31 Ağustos 1920'de Yüksek Komiser Gouraud bir tamim yayınlayarak Beyrut, Beka, Trabulusşam, Sayda ve Sur'u içine olan büyük bir Lübnan devleti kurduğunu ilan etmiştir. Böylece Fransız mandası altında geniş topraklara sahip bir Lübnan devleti ortaya çıkmıştır. Fransızlar Lübnan'da ayrı bir Lübnan'da ayrı bir idare kurmuşlardır. 487 Genişletilmiş Lübnan'da Maruniler mutlak çoğunluğa sahip olmuşlardır. Fransızların tüm Hristiyan mezhepleri bir mezhep altında toplayarak tek söz hakkı verip böylece Fransız mandasına daha bağımlı hale getirmişlerdir. Aynı zamanda milliyetçiliklerinden de uzaklaştırmaya çalışmışlardır. 488

483 . M. Said Tavukkalna; Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşleri Ne?, s. 8

484 . M. Said Tavakkalna; Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşleri Ne?, s. 10.

485 . Halil Edhem; a.g.e., s.77; Robert de Beuplan; Ouvala Syrie? Paris, 1929, s.53.; V. de Saint Panit; La Verite Sur La Syrie, Fransa, 1929, s. 154.

486 . Salih Tuğ; a.g.e., s. 286.; M. Said Tavukkalna; Tarihte Fransız Emperyalizmine Karşı Arap Nasyonalizmi General de Gaville'nin İddialarına Cevap, İstanbul, 1945, s. 20.; Moshe Moaz; a.g.e., s. 37.; M. Gönülbol, Cem Sar; Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, 1919-1938, Ankara, 1990, s.80.

487 . İrfan C. Acar; a.g.e., s. 25.; Peter Manifold; a.g.e., s. 74.

488 . Gorge E. Kirk; a.g.e., s.164; Robert de Beuplan; a.g.e., s. 52.

Fransızlar Lübnan'ı Maruniler'den aldıkları destekle büyültürerek Fransız Yakın Doğu Siyasetinin bir üssü haline getirmek istemişlerdir. 489 Fransızlar, Lübnan'da yaptıkları 1922 yılı seçimleriyle ilk Lübnan Parlementosu'nu oluşturmuşlardır. Ancak Parlementonun önemli bir yetkisi yoktu. Lübnan yine Fransız Genel valisi tarafından yönetilmiştir. Fransızlar bir yandan da güçlü ailelerin liderlerini parlamentoya seçerek onların muhalefetini önlemeye çalışmışlardır. 490

Lübnan'da 1926 yılında da Fransa'nın denetimi altında bir cumhuriyet ilan etmişlerdir. 491 Fransa 1936'da Suriye ile yaptığı bağımsızlık anlaşması gibi bir anlaşmayı da Lübnan'la yapmışsa da buna uymamıştır. 1943 yılında da Fransızlar'ın vardıkları bağımsızlık Lübnan milliyetçilerini tatmin etmemiş ve 1947'de Fransızların Lübnan'da çekilmesiyle tam bağımsızlığına kavuşmuştur. 492 Suriyeli milliyetçiler ise devemli olarak Lübnan'ı Suriye'nin bir parçası olarak görüp bunu kabullenmemişlerdir.

b- Cebel-Druz Devleti

Bu devlet Suriye'nin güneybatısında kurulmuştur. 493 Devletin merkezi Süveydiye olmuştur. 494 4 Marta 1921 tarihli ve Yüksek Komiserlik Genel Sekreteri Robert de Caix ve Şeyh Mahmut Ebu Fackz arasında imzalanan karşılıklı uzlaşma anlaşma sonucunda kurulmuştur. Anlaşma maddeleri;

1- Fransız mandası altında geniş bir özerk yönetimde yararlanan milli bir yönetim.

2- devlet yönetimi yerli olacak, görevliler ülkelerine bağlı olacaklar. Yerli yönetim yanında Fransız müşavirler olacaktır.

489 . Peter Mansfield; a.g.e.,s. 74.

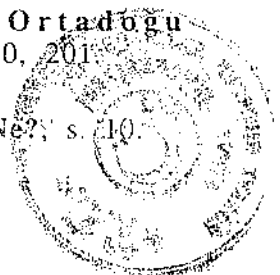
490 .M. Emin Bozarslan; Savaşın Lübnan, İstanbul, 1976, s. 108,109; Halid Edhem; a.g.e.,s. 77.

491 . Oral Sander; a.g.e.,s. 56.

492 C. Tevfik Karasapan; "Arap Aleminin İsviçresi Lübnan", Ortadoğu Dergisi, S. 68, Ankara, Aralık, 1967; Fahir Armaoğlu; a.g.e., s.200, 201.

493 . Ö. Faruk Abdullah; a.g.e., s.39.

494 . M. Said Tavakkalna; Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşi Ne?, s. 10.

3- Devletin başına 4 yıl süreli halkın kanuni temsilcilikleri tarafından seçilen yerli bir yönetici seçilerek ve bu manda iktidarı tarafından onaylanacaktı.

4- Manda yönetimi Cebel-Druz yönetimine ihtiyacı olan askeri, ekonomik ve teknik yardımı yapacaktır.

Eğer bu anlaşmaya riayet edildiği takdirde mandanın hiçbir müdahale hakkı olmayacaktı. Selim Paşa ölünceye kadar 2 yıl Cebel Druz yöneticiliğini yapmıştır. Ancak daha sonra isyanların olması üzerine Cebel Druz manda yönetiminin direk idaresine girmiştir. Fransızlar burada asker bulundurmaya önem vermişler ve Dürzüler'in her isyanı buradaki askerler vasıtasıyla bastırılmıştır.⁴⁹⁵ Bu devlet tüm Havran'ı içine almıştır. Cebel Druz Devleti 1936 yılında Suriye Devleti'ne bağlanmışsa da 1939 yılında tam özeklik elde etmiştir. Daha sonra 1942 yılında tekrar 10.000 km² toprağı ve 100.000 nüfusuyla Suriye devletine bağlanıp modern Suriye'nin topraklarını oluşturmuştur.⁴⁹⁶

c- Aleviler Devleti

Fransızlar 6200 km² arazi üzerinde 180.000 nüfuslu bir Alevi Devleti kurmuşlardır.⁴⁹⁷ Alevi Devleti idari açıdan Lazkiye ve Tartous olmak üzere iki sancağı bölünmüştür. Lazkiye sancağıda, Lazkiye, Sahyun, Ceble olmak üzere üç kazaya ayrılmıştır. Tartous sancağı ise Tartous, Safita, Markab, Tel-Kala ve Ümraniye olmak üzere beş kazaya bölünmüştür. Devletin merkezi Lazkiye olmuştur. Önceleri bir federasyon şeklinde iken 2 Ocak 1925'de bağımsız bir devlet haline getirilmiştir. Manda tamamen bir Alevi kimliği ortaya koymuştur. Alevi devletin yönetimi direkt manda yönetimi altında olmuştur. Alevi devletin yöneticisi yüksek komiser tarafından atanmıştır. Yönetici Fransız ve asker kökenli olmuştur. Temsil konseyi diğer devletlerdeki gibi iki dereceli bir seçimle seçilmiştir. Fransızlar müslüman homojen nüfusun milli bir harekete geçmemesi için tüm

⁴⁹⁵ . V. De Saint Paint; a.g.e. s.154.

⁴⁹⁶ . M. Said Tavakkalna; Tarihte Fransız Emperyalizmine Karşı Arap Nasyonalizmi General de Gaulle'nin İddialarına Cevap, s. 21. Cengiz Çandar; Ortadoğu Çıkmazı, s. 103, 104.

⁴⁹⁷ . M. Said Tavakkalna; Tarihte Fransız Emperyalizmine Karşı Arap Nasyonalizmi General de Gaulle'nin İddialarına Cevap, s. 21.

önlemleri almışlardır.⁴⁹⁸ Aleviler devleti 1936 yılında Suriye devletine bağlanmışsada 1939'da tam özerklik elde etmiştir. 1942 yılında da tekrar Suriye devletinin bir parçası olmuştur.⁴⁹⁹

d- Suriye Devleti

Fransa, 1925'te Şam ve Halep'i Suriye devleti şeklinde birleştirmiştir. Bununla Suriyeli milliyetçilere ilk tavuzunu vermişlerse de, milliyetçiler tüm Suriye'nin birliğini istemişlerdir.⁵⁰⁰ Devletin merkezi Şam olmuştur.⁵⁰¹

Suriye Devleti'nin oluşmasında 5 Aralık 1924 tarihli ve 2980 sayılı resmi devlet kararının önemi büyüktür. Bu kararın özeti şöyledir: "Yönetme gücü seçim aylarının kesin çoğunluğunu temsil eden konsey tarafından seçilen devlet başkanı tarafından yürütülür. Başkan halkın düzen ve güvenliğinden sorumludur. Atamaları bizzat atayıp bu atamalar yüksek komiser tarafından yürütülür. Bizzat 5 bakanlığa nezaret eder. bu bakanlıklar; İçişleri, Maliye, Adalet, Halk Eğitimi ve Halk işleri bakanlıkları. Bakanlar kendi işlerinden ve maiyetindekileri atar ve bu atamaları yüksek komiserliğin delegeleri onaylar. Temsil konseyi iki dereceli seçimle seçilirlerdi. İdare sancaklarda mutassarif tarafından ve Halep'te bir vali tarafından yapılır" Genel olarak devlet bu kararlar çerçevesinde işlemiştir.

1 Eylül 1920 tarihli kararla her sancakta mutasarrıf yanına bir yönetim komisyonu yerleştirilmiştir. Bu komisyon sancak hizmetleri şefleri din alimleri ve seçilmiş dört üyeden oluşmuştur.⁵⁰² Şehirler seçilmiş belediye başkanlarınca yönetilmiştir. önemli atamalarda Yüksek Komiserliğin onayı şarttı. Genel olarak bu husus tüm devletler için geçerliydi. Fransızlar uyguladıkları seçim sistemiyle çoğunluğa sahip olan nüfusun seçilmesini önliyordu. Çünkü aksi olsaydı Suriye milli hareketi başarıya ulaşabilirdi. Adayları haber alma servis

498 . V. de Saint Paint; a.g.e., s. 150.

499 . Cengiz Çandar; Ortadoğu Çıkmazı, s. 103,

500 . D.R.H., "Syria" Enclopaedia Britannica, C.17., s. 957.; Robert de Beauplan; a.g.e., s. 53.; Marcel Homet; a.g.e., s. 43; M. Said Tavakkalna; Tarihte Fransız Emperyalizmine Karşı Arap Nasyonalizmi General de Gaulle'nin İddialarına Cevap, s. 20.

501 . Encylopedia Americana; "Syria", C. 26, New york, 1970, s. 191.

502 . V. De Saint Point; a.g.e., s. 143, 144.

memurları ve subayları seçmişlerdir. Dini azınlık grubunda en geniş topluluğa ait bir aday empoze edilerek çoğulcu demokrasi görüntüsü verilmiştir.⁵⁰³ Suriye devletiyle Cebel Lübnan'daki organizasyonu yerli yönetim ve manda servislerince yapılırken, Alevi Devletleri, Cebel Druz'da yönetim ise direk manda ajanlarının elindeydi.⁵⁰⁴

Fransızlar tarafından oluşturulan Suriye devletine 1942 yılında Alevi ve Cebel Druz devletlerinin bağlanması ve Büyük Lübnan devletinin ise ayrılmasıyla bugünkü modern Suriye devletinin sınırları oluşmuştur.⁵⁰⁵ 1945'te Modern Suriye Cumhuriyeti kurulunca Fransızlar 5 Nisan 1946'da resmen Suriye'den çekilmişlerdir.⁵⁰⁶

2- Suriye'de ve Fransa'da Mandaya Karşı Kamuoyunun Durumu

Fransız mandasının Suriye'ye geldiği ilk dönemlerde Suriye'de halk üç görüşe bölünmüştür;

1- Türk veya Arap olupta Suriye'nin eskisi gibi Türkler'in hakimiyetinde bulunmasını isteyenler. Bunlara Faysal yönetimince dışlanan ve mevki verilmeyenler de katılmıştır. Şam, Halep, Hama gibi büyük şehirlerde Müdafai Hukuk Cemiyetleri açmışlardır. Ancak bunlar içinde Mehmet Kahtan Bey, İbrahim Hanono, Necip Uveyt gibi gerçekten Türk yanlısı olanlar da vardı.

2- Arap milliyetçiliğini savunanlar. Bunlar da bağımsız bir Suriye krallığı kurmayı amaçlamışlardır.

3- Fransız yanlılarıdır. Bunlar Fransız mandası altında olmayı kendi çıkarları için uygun görenlerdir.⁵⁰⁷ Genel olarak manda döneminde Suriye'de bu üç görüş varken Suriye'nin bağımsızlığını savunan Arap milliyetçiliğinin görüşleri daha fazla taraftar bulmuştur. Fransızlar'a karşı mücadeleci ruhu uyandıran da bu görüş sahipleri olmuştur.

503 . V. De Saint Ponit; a.g.e., s.146.

504 . V. De Saint Ponit; a.g.e., s.147.

505 . Cengiz Çandar; Ortadoğu Çıkmazı, s. 103.

506 Muzaffer Erandil; Çağdaş Ortadoğu Olayları, Ankara 1992, s. 21.; Hekimoğlu İsmail, Suriye Bu Hale Nasıl Düştü, s. 5, 6.; Nazif Öztürk; a.g.m., s. 19.

507 . Şinasi Çolakoglu; a.g.e, s. 199.; Mehmet Tekin; a.g.e., s. 165.

Fransız kamuoyu da Suriye'de çekilme taraflısı olup savaştan itibaren Paris ve Taşra gazeteleri; "... Suriye için ne bir adam ne bir kuruş" sloganlarını işlemeye başlamışlardır.⁵⁰⁸

Marsilya gazetelerinden Le Petit Provençal bu yazısında Suriye'de Fransa'nın çekilmesi gerektiğini şöyle dile getirmiştir: "Fransız orduları Kilikya'da. Suriye'de anavatanımızın toprağının dolaysız savunması için bulunmuyorlar. Düzenli şekilde oralardan kuvvetlerimizi çekmeliyiz" ⁵⁰⁹

3- Fransız Mandasına Karşı Suriye'de Meydana Gelen İsyanlar

Fransızlar'ın Suriye'de uyguladıkları siyasi, ekonomik ve kültürel münasebetiyle Suriye'de büyük küçük çaplı birçok isyan olmuştur. Suriye Arap halkının Fransa'ya karşı olan bu mücadelesini İslam alemi sempatisiyle karşılamıştır. Suriye'nin bu mücadelesi Irak'a da sıçrayacağından dolayı İngiltere'de rahatsız olmuştur. Fransa'ya dert olan Dürziler dahi yağmacı ve soyucu Fransız hareketliren karşı dayanmamış isyan etmişlerdir. ⁵¹⁰

Fransızlar ise bu ayaklanmalara karşı çok sert tedbirler alarak, mitingçilerin üzerine ateş açmışlar ve toplu tutuklama ile sürgünler yapmak suretiyle halkın hareketini bastırmak istemişlerdir. Şam'ın Mezze, Beyrut'un Errmil zindanları ile çöldeki kamışlı, denizdeki Eruad adası hapishaneleri sürgünlerle ve milliyetçilerle defalarca doldurulup çok şiddetli işkenceler yapmışlardır. ⁵¹¹ Biz bu isyanlardan ikibi üzerinde duracağız.

a- İbrahim Hanano ve Sübhi Berekat İsyanı

Hanano Kuzey Suriye bölgesindeki ayaklanmalardan dört taneye liderlik etmiştir. Bunlardan birincisi Antakya bölgesinde Yusuf es

⁵⁰⁸ .Yahya Akyüz; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, Ankara 1988, s. 192.

⁵⁰⁹ .Yahya Akyüz; a.g.e., s. 193.

⁵¹⁰ . M. Said Tavakkalna; Tarihte Fransız Emperyalizmine Karşı Arap Nasyonalizmi General de Gaulle'in İddialarına Cevap, s. 21.

⁵¹¹ . M. Said Tavakkalna; Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşi Ne?, s. 9.

Saidun'un komuta ettiği ayaklanma, ikincisi Sihyun bölgesinde Ömer el-Baytar komitesindeki ayaklanma üçüncüsü Cebel-i Zaviye'de çıkan Mustafa Hau Hüseyin'in yönettiği ayaklanma, dördüncü ise Necib Avid'in komuta ettiği Kefer- Taharim'de çıkan ayaklanmadır. Bu isyanlar Hanonu isyanları olarak geçmektedir. Bu isyanlarla Arap hükümeti arasında sıkı bir ilişki olmuştur.

Halep valisi olan Reşid Tali isyanı hareketlerini milli hedeflere yönlendirmek için Antakya ve Kuzey isyanları başına subhi Bereket'i daha sonra da İbrahim Hananu'yu getirmiştir. Daha sonra Subhi Bereket Fransızlar'la anlaşıp teslim olmuştur. Fransızlar subhi Bereket'i Suriye Konfederasyonu'nun başına getirerek mükafatlandırmışlar ve 1925 yılına kadar bu görevde kalmıştır.⁵¹²

Türkler de Hananu'ya Fransızlarla karşı olan isyanında destek vermişlerdir. Silah ve malzemenin yanısıra Kuvayi Milliye kuvvetleriyle de desteklemişlerdir.⁵¹³ Fransızlar Türkler'le Ankara Anlaşması'nı yaptıktan sonra tüm kuvvetlerini Suriyede'ki bu isyanlar üzerine göndererek isyanları bastırmışlardır. Bu isyanlar sırasında Fransızlar'a çok kayıp verdirmişlerdir. Fransa temsilcileri meclisine, meclisin 5 Kasım 1925 tarihli oturumunda sunduğu bu kayıplar; öldürülen Fransızlar'ın Sayısı, Fransız ordusunda çarpışan Kuzey Afrikalı kuvvetlerden öldürülenlerden hariç, 1920 yılında 2883, 1921 yılında 2032 ve 1922 yılında ise 636 kişidir.⁵¹⁴

b- 1925 Yılı İsyanı

Fransa Atrâş ailesi liderliğindeki Dürzilere bağımsızlık vadetmişlerse de daha sonra Fransız Yüksek Komiseri'nin Dürzl liderlerini tutuklayıp, sözünde durmaması ile 1925'te Cebel-Druz'da ayaklanmalar çıkarak kısa sürede tüm Suriye'ye yayılmıştır.⁵¹⁵

İlk etapta Fransızlar büyük kayıplara ve başarısızlıklara uğramışlardır. Cebel-i Druz'daki Fransız garnizonları çekilmeye

⁵¹² . Abdülkerim Rafik; "Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1926", (Çev: Sabahattin Samur) T.D.A.O, S.88. İstanbul, Şubat 1994, s. 41, 42.

⁵¹³ . Tayfur Sökmen; a.g.e., s. 41-43.

⁵¹⁴ . Abdülkerim Rafik; a.g.m., s.47.

⁵¹⁵ . İbrahim Türkgenci; a.g.e., s. 71.; William I. Cleveland; a.g.e., s. 114.; Robert De Beuplan; a.g.e., s 74; Philip K. Hitti; a.g.e., c.2, s. 1222; George E. Kirk; a.g.e., s. 165; Peter Mansfield; a.g.e. s. 95

başlamıştır.⁵¹⁶ Dürzilerin bu ilerleyişleri sırasında sayıları 5000 kadar olan Lübnan Hristiyanları Fokya harabelerini işgal ederek Hasba'daki Dürziler'i bulundukları yerlerde Havran'a dönmeğe mecbur etmişlerdir.Lübnan Hükümeti bu sırada Dürzilerin işgal edebileceği yerleşim yerlerini silahlandırmıştır.⁵¹⁷ Görüldüğü gibi bu isyanda Lübnanlılar Fransızlarla işbirliği içinde olarak daha fazla imtiyaz elde etme peşinde koşmuşlardır.⁵¹⁸

Gittikçe Fransızlar aleyhine olan Arap hareketi genişlemiştir. Çöldeki bütün Araplar faaliyete geçmişlerdir.Ibn-i Suud,Şeyh Yahya. İbn-i Reşid ile diğer kabileler birlik oluşturmuşlardır. Bunlar Suriye ile sahil kesiminde Fransızları çıkarıncaya kadar mücadele etmeği kararlaştırmışlardır.⁵¹⁹

İsyancılar. Hacıya batısındaki Kasfara kasabası'na da hücum etmişlerdir.Kasabanın Maruni sakinleri ise kendilerini müdafa etmişlerdir.Bu sırada Maruniler'den 40, isyancılardan ise 150 kişi ölmüştür.⁵²⁰

Fransız ordusu hizmetinde olan ve Hama etrafındaki eşkiya ve çetelerin takibiyle vazifelendirilen Trablusşam'lı Yüzbaşı Fevzi Efendi idaresindeki 100 kadar askerle isyan etmiş kendisine Faris El-Nivan'da beşyüzkişilik silahlı bir kuvvetle katılmıştır. Bu kuvvetler Hama'yı işgal ederek hapishanedeki 300 tutukluyu serbest bırakmışlardır. Daha sonra şehirdeki silahları, depoları ve kıymetli eşyaları almışlardır. Telefon tellerini de keserek hükümet dairesini kontrollerine geçirmişlerdir. Ancak Fransız uçakları ve kuvvetleri şehri bombardıman edince işgalciler kaçmışlardır.Bu bombardıman sırasında çarşıda çıkan yangından dolayı 60 dükkandan fazlası yanmış ve Fransızlar halka büyük eziyetlerde, hakaretlerde bulunmuşlardır. Daha sonra şehre giriş ve çıkışı yasaklayıp, şehrin kotrolünü tekrar kontrollerine almışlardır.⁵²¹

516 . William I. Cleveland; a.g.e., s. 115.

517 . Hakimiyyet-i Milliye; 17 Teşrini Sani 1925 (Salı), s. 2

518 . İrfan C. Acar; a.g.e., s.25.

519 . Hakimiyyet-i Milliye; Cumartesi, 24 Kanunu Sani, 1339, No; 14, s. 3.

520 . Hakimiyyet-i Milliye; 16 Teşrini Sani1925, Pazartesi s.1.

521 . Hakimiyyet-i Milliye; 28 Teşrini Evvel 1925 Çarşamba, s. 2.; Hakimiyyet-i Milliye; 9 Teşrini Sani 1925, Pazartesi, s. 2.

İsyancılar bu isyanlar sırasında Şam'ı da uzun süre baskı altında tutmuşlardır.⁵²² komiser General Sarvallin kuvvetleriyle Collet'nın Çerkes süvarilerine Şam'ın bahçelerinde büyük kayıplar verdirmişlerdir. ⁵²³ Fransızlar 18 Ekim 1925 tarihinden itibaren iki gün Şam'ı havadan ve karadan bombardıman etmişler ve bu bombardımanda şehir çok hasar görmüş⁵²⁴ .bin kadar kişi ölmüştür.⁵²⁵ Bu olayda Şam'da 84 mağaza ve 30 ev tamamiyle harap olmuştur.⁵²⁶ Fransızlar müslüman isyancılara karşı Ermeni taburlarını kullanmışlar ve bu sırada Şam'daki Hristiyan nüfusu silahlandırmışlardır.1925'teki ayaklanma sırasında Şam'da Fransa ile işbirliği yaptıkları düşünülen Hristiyanlara saldırılar düzenlenmiştir.⁵²⁷ Fransızların böyle şiddet kuvvetiyle soruna eğilmeleri, Suriye dışındaki müslümanlarca eleştirilmiştir. Haftalık Kahire Gazetesi El-Şura "Moğollar Bağdat'ı, Fransızlar Şam'ı mahvetti" başlığını atmıştır.⁵²⁸

Bu olaylardan dolayı Fransızlar General Sarrail'i Fransa'ya çağırıp yerine parlamenter bir gazeteci olan De Jouvenel atanmış ve 1926'da da Fransa buraya askeri valiler yerine deneyimli bir politikacı olan N.Pozrot'u Suriye'ye yönetici olarak göndermişlerdir.Böylece artık Fransa Suriyeliler'in isteklerine eğilmeye başlamıştır.⁵²⁹ İsyan 1927 yılında tam olarak bastırılmışsa da sadece 15 Temmuz 15 Ekim 1925 tarihleri arasındaki üç ay içerisinde Fransız askeri kaybı 5885 olmuştur.⁵³⁰

4-1936 Yılı Olayları ve Fransa'nın Suriye'ye Bağımsızlık Verme Anlaşması

Arap milliyetçilerinin Fransa'ya karşı olan bağımsızlık hareketi 1925 isyanının bastırılmasından sonra da devam etmiştir. 1927

⁵²² . D.R.H.; "Syria" *Encyclopaedia Britannica*, Vol. 17, s. 957.

⁵²³ . M. Said Tavakkalna; *Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşi Ne?*, s. 14.

⁵²⁴ . William I. Cleveland; *a.g.e.*, s. 115.

⁵²⁵ . George E. Kirk; *a.g.e.*,s. 165

⁵²⁶ . *Hakimiyeti Milliye*; 18 Teşrin Sani 25 Çarşamma, s. 2

⁵²⁷ . Moshe Maoz; *a.g.e.*; s. 40.

⁵²⁸ . William I. Cleveland; *a.g.e.*, s.115.

⁵²⁹ . Carl Brockelman; *a.g.e.*, s. 406; Marcel Homet; *a.g.e.*, s.45.

⁵³⁰ . Abdulkerim Rafik; *a.g.e.*, s.47

yılında Arap milliyetçilerinden bir hükümet kurulmuşsa da çok geçmeden yüksek Komiser. Parlamentoyu kapatmıştır. Sansür koyulup, siyasi hareketler yasaklanmıştır. Bu baskıcı ve şiddetli idare, 1930 yılına kadar böyle sürmüştür. Bunun üzerine Suriye'li milliyetçiler terkarar mücadeleye girişince Ponsot Suriye, Lübnan, Cebel-i Druz ve Lazkiye hükümetlerine birer kanuni esasi teklif edilmişse de Suriye milliyetçileri manda idaresi kalkmadan kanuni esasiyi kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir.⁵³¹

Temmuz 1932 tarihinde yapılan seçimlerde Ponsot kendi taraftarı bir parlamento oluşturmuştur.⁵³² Ancak bu sırada da düzensizlikler sürmüştür. Bunun üzerine de Martel, Suriye Yüksek Komiserliğine tayin edilmiştir. Bu sırada da Martel Suriye milliyetçilerine bir anlaşma teklif etmiştir. Bu anlaşmaya göre Fransa anlaşmanın imzasından iki yıl sonra Suriye'yi terkedecekti. Fakat Lübnan devleti 20 yıl Fransa mandasında kalacak, daha sonra yapılacak bir plebsite göre Suriye'ye ilhak olacak, veyahutta bağımsız bir devlet olacaktı. Martel Suriye'de Fransız deniz, hava ve kara kuvvetlerinin de kalacağını ileri sürmüştür. Bu taslağı da Suriye milliyetçileri kabul etmemişlerdir. Suriye'deki baskıcı Fransız yönetimine karşı mücadeleler hep devam etmiştir.⁵³³

1936 yılında Faşist İtalya'nın artan gücü ve İspanya iç savaşının patlak vermesi, bütün Akdeniz'de gergin bir hava oluşturmuştur.⁵³⁴ Avrupa'da gelişen bu olaylar Fransa'yı endişeye düşürmüştür. Fransa .Almanya tehlikesine karşı mümkün olan bütün askeri kuvvetlerini anavatanda bulundurmak zorunluluğu duymuştur.⁵³⁵ Bu sebeple Fransa Suriye ve Lübnan'a yumuşak görünmek amacıyla manda idaresini kaldırarak yerine bir ittifak sisteminin kurulmasını istemiştir. Bu amaçla dışişleri bakanı Yuan Delbos, müsteşarı Pierre Vienot'yu bu işle görevlendirmiştir.⁵³⁶ Suriye'de de Haşim El-Atasi ile

531 .M. Said Tavakkalna; Tarihte Fransız Emperyalizmine Karşı Arap Nasyonalizmi General de Gaulle'nin İddialarına Cevap, s. 22.

532 . Carl Brockelmann; a.g.e., s. 407.

533 .M. Said Tavakkalna; Tarihte Fransız Emperyalizmine Karşı Arap Nasyonalizmi General de Gaulle'nin İddialarına Cevap, s.23.

534 . Peter Mansfield; a.g.e., s.96.; İbrahim Türkgenci; a.g.e., s. 71

535 .M. Said Tavakkalna; Tarihte Fransız Emperyalizmine Karşı Arap Nasyonalizmi General de Gaulle'nin İddialarına Cevap, s.24.

536 Adülahat Akşin; Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, s. 311.

Camil Merdan Bey'in katıldığı beş kişilik bir heyet görüşmeler için Paris'e gitmiştir. ⁵³⁷ Uzun süren görüşmeler sonunda 9 Eylül 1936 yılında anlaşma sağlanmıştır.⁵³⁸ Anlaşmanın sağlanmasında Şekip Arslan'ın etkisi büyük olmuştur. Suriye'nin bağımsızlığı için Şekip Arslan'ın yaptığı çalışmaları Suriye heyeti takdirle karşılamışlar ve Arslan'ı beraber Suriye 'ye götürmüşlerdir.⁵³⁹

Yapılan bu anlaşmaya göre mandası üç yıl sonra kaldırılarak Suriye Milletler Cemiyeti'nin üyesi olacaktı. Suriye ordusu Fransa Askeri uzmanları tarafından yetiştirilecekti. Fransa Suriye'nin Bütün limanlarından faydalanabileceği gibi Neyrab ve Mezze hava üslerini de elinde tutacaktı.⁵⁴⁰ Cebel-i Druz ve Lazkiye. Suriye ile birleştirilecek ve Fransızlar burada beş yıl daha asker bulundurabileceklerdi. ⁵⁴¹ Fransanın yüksek komiseri Marthell buna benzer bir anlaşmayı da 13 Kasım 1936 gün Lübnan Cumhuriyeti ile Beyrut'ta imzalamıştır.⁵⁴²

Bu anlaşma Fransız parlamentosunca onaylanmasına rağmen Fransız hükümetince onaylanmadığından dolayı yürürlüğe girmemiştir.⁵⁴³ Fransada hükümet değişince Doğu Akdeniz'deki devletleri, stratejik ve ekonomik açıdan elde tutma görüşü ağırlık kazanmıştır. Aynı zamanda bu sırada Kuzey Doğu Suriye'de petrol bulması söz konusu olmuştur. Diğer yandan Suriye de Araplara verilecek bağımsızlık ve Kuzey Afrika'daki Fransız sömürgelerini de etkileyebilirdi. O günkü ortamda beliren Nazi Almanyası tehlikesine karşı Fransız sömürgelerinin insan gücüne ihtiyaç duymaktaydı.⁵⁴⁴

⁵³⁷ . M. Said Tavakkalna; Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşi Ne?, s. 16.

⁵³⁸ . İrfan C. Acar; a.g.e., s.30.; Tayfur Sökmen; a.g.e., s.5; Mehmet Tekin; a.g.e., s.164.

⁵³⁹ . William I. Cleveland; a.g.e., s. 173.

⁵⁴⁰ . M. Said Tavakkalna; Tarihte Fransız Emperyalizmine Karşı Arap Nasyonalizmi General de Gaulle'nin İddialarına Cevap, s. 25. İsmail Soysal; a.g.e., C.I., s. 532.; Peter Mansfield; a.g.e., s. 96; M. Said Tavakkalna; Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşi Ne?, s. 16; İrfan C. Acar; a.g.e., s. 30.

⁵⁴¹ . Salih Tuğ; a.g.e., s.288

⁵⁴² . Carl Brockelmann; a.g.e., s. 407.

⁵⁴³ . Salih Tuğ; a.g.e., s. 288; George E. Kirk; a.g.e., s.192; İsmail Soysal; a.g.e., C.I, s. 532

⁵⁴⁴ . Peter Mansfield; a.g.e., s. 97.

5- Fransız Mandası Döneminde Suriye'de Eğitim ve Öğretim

Suriye ilk çağlardan itibaren bir eğitim ve kültür merkezi olmuştur. Emeviler'in Şam'ı merkez yapmalarında Suriye'yi İslamın eğitim ve kültür merkezi yapmıştır. Osmanlı Devleti de diğer bölgelerde olduğu gibi Suriye'de de eğitim faaliyetine büyük önem vermiştir. Anadolu'ya ayırdığı kaynaktan çok buraya kaynak ayırmıştır.⁵⁴⁵ Tanzimatla birlikte bölgelerde bilim ve teknik okulları açılmıştır.⁵⁴⁶ Meşrutiyetle birlikte eğitim hamlesi devam ettirilmiştir. 1913 yılı itibarıyla ilköğretim okulu sayısı Beyrut vilayetinde 135, Halep vilayetinde 82, Suriye Vilayeti'nde 135, Kudüs Sancağı'nda 32 Zor Sancağı'nda ise 40 tane okul vardı.

Ortaöğretim olarak ise Beyrut Vilayeti'nde 6, Halep Vilayeti'nde 3, Suriye Vilayeti'nde 4, Kudüs Sancağı'nda 2, Zor Sancağı'nda ise 1 tane okul bulunmaktaydı.⁵⁴⁷ 1914 yılında Suriye'de 21.000 öğrenci okutan devlete ait 400 ilkokul, 1200 orta ve daha yüksek dereceli okul öğrencisi öğrenim görmektedir. Osmanlı devleti eğitim politikası olarak her tarafa eşit bir şekilde eğitim hizmeti götürmüştür.⁵⁴⁸

Fransızlar ise, eğitimde her türlü dini ve ırki eğilimleri körüklemeye politikası gütmüşler, gençliğe milli duyguyu aşıl原因an resmi okulların bütçelerini kısımaya, sayılarını azıltmaya ve manda idaresine sadık kişiler yetiştirecek eğitim politikaları uygulamaya çalışmışlardır.⁵⁴⁹ Fransızca'yı Arapça'ya eşit resmi dil yapmışlardır. Arap-İslam kültürü yerine Fransız klasikleri, Fransız tarih ve coğrafyasını yerleştirmeye çalışmışlardır. Öyle ki Suriye 'de kutlanan bayramlar islami ve mahalli bayramlar yerine Fransız bayramları olmuştur. Suriyeli öğrenciler Fransız bayrağını selamlamaya ve Fransız marşını söylemeye mecbur edilmişlerdir.⁵⁵⁰

⁵⁴⁵ Halil Aytekin; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap Topraklarında Yaptığı Maarif Hizmetleri (1813-1918)", TKD, S. 304, Ankara, Ağustos 1988, s. 481.

⁵⁴⁶ David Commins; a.g.e., s. 28.

⁵⁴⁷ Halil Aytekin; a.g.m, s. 483, 484

⁵⁴⁸ Hamdi Ertuna; a.g.e., s. 92.

⁵⁴⁹ Said Tavakkalna; Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşi Ne? s. 7.

⁵⁵⁰ Ö. Faruk Abdullah; a.g.e., s. 38.; Peter Manifold; a.g.e., s. 97.; George E. Kirk; a.g.e., s. 192.

Halkın eğitimi manda altındaki bölgelere resmi ve özel kurumlar tarafından sağlanmıştır. Suriye'deki okulların bu dönemdeki sayısı 606 okul olup yaklaşık 45.500 öğrenci ihtiva etmiştir. 1930 yılı itibarıyla bu okulların Suriye devletlerine dağılımı ise şöyledir:

Lübnan Cumhuriyeti	151
Suriye Devleti.....	284
İskenderun Sancağı.....	56
Alevilerin Devleti.....	97
Cebel-Druz Devleti.....	18 ⁵⁵¹

Suriye'deki özel okulların sayısı ise 1504 olup yaklaşık 107.500 öğrencisi vardı. Bu okullardan temel eğitim veren okulların sayısı 1395 tane olup, 398'i yerel yönetim, 317'si Fransız okulları, 85'i Amerikan okulları, 19'u İngiliz okulları, 10 tanesi İtalyan okulları 6. tanesi ise Danimarka okullarıydı.⁵⁵² Yüksek öğretim veren özel Üniversite sayısı ise 2 tane olup bu öğretim Fransız Üniversitesi ve Beyrut'taki Amerikan Üniversitesince sunulmuştur.⁵⁵³

6- Fransız Mandası Döneminde Suriye'de Ekonomi

a- Ticaret ve Endüstri

Suriye manda döneminde kapitalist dünya pazarlarının içine itilmiştir. Suriye'nin Batı ekonomileri ile ilişkileri 1920-1939 yılları arasında en doruk noktaya ulaşmıştır. birçok ekonomist yazar Fransa'nın Suriye ekonomisini geliştirmede ve modernize etmede pek az şey yaptıkları hususunda görüş birliği içindedir. Fransa b.u dönemde uyguladığı ekonomi politikası ile Suriye'nin ekonomik yapısını ve geleneksel ticaret şeklini sistematik bir şekilde ortadan kaldırmıştır. Sömürge dönemindeki yapay bölünmeler, sömürge öncesi ticaret modeli üzerine teki yapmıştır. Örneğin Halep önceden güneyde Türkiye ile kuzeyde Irak'la yaptığı ticaretle zenginleşmiştir. Ancak bu bölünmelerle ortaya çıkan gümrük vergileri ve idari bürokrasiden dolayı bu doğal zenginlik ortadan kalkmıştır. Suriye mallarının dış pazarlardaki rekabet üstünlüğü zalmıştır. Diğer yandan Suriye özel

⁵⁵¹ . Charles Lavauzelle; *La Syrie Contemporaine*, Paris, 1930, s. 118.

⁵⁵² . Charles Lavauzelle; *a.g.e.*, s. 118-121.

⁵⁵³ . Charles Lavauzelle; *a.g.e.*, s. 118

gümrük vergileri ve tarifeleri sebebiyle Avrupa malları daha ucuz gümrük vergisiyle ülkeye girdiğinden dolayı yerli mallar itibar görmemiştir.⁵⁵⁴

Suriye'de bu dönemde birçok yollar yapılmışsada asıl amaç askerlerin isyan yerlerine erken ulaşmasını sağlamaktır. Bu yollar Fransız şirketlerine hizmet etmiştir. Fransızlar tüm Suriye kaynaklarını bu Fransız şirketlerine vermişlerdir. Şam- Hicaz demiryolunun Suriye'de kalan kısmı önce müstakil çalışırken Fransızlar bu hattın işletilmesini "D.H.P" şirketine vermişlerdir. Suriye'nin liman ve gümrükleri, demiryolları, tütün gibi önemli gelirleri Fransız komiserliğinin denetiminde olmuştur. Fransız, Suriye'deki askeri birliklerinin masrafını da Suriye gelir kaynaklarından karşılamışlardır.⁵⁵⁵ Ayrıca Suriye parasının Fransız Frangına dayanması ve Frangın da zayıf durumu Suriye ekonomisi üzerinde olumsuz etki yapmıştır. ⁵⁵⁶ Fransa milli bankası yoluyla Suriye'nin bütün servet ve altınlarını çekip yerine kağıd para bırakan bir sistem takip etmiştir. ⁵⁵⁷

Zengin tabaka ile alt sınıflar arasındaki ekonomik farklılıklar Fransız mandası döneminde çok artmıştır. Fransızlar bunu önleyecek tedbirler almışlardır. Hristiyan ve Fransız tüccarlarının kurdukları fabrikalarda üretilen malların rekabetinden dolayı el sanatları ve ev endüstrisi zayıflamıştır. Sanayide düşük ücretle binlerce Ermeni çalıştırıldığından dolayı ücretler geçimi sağlamakata yetersiz olmuştur. Çalışma saatleri fazla olup işçilerin sosyal hakları yoktu. İşsizlik had safhaya ulaşmıştır.⁵⁵⁸ 1935 yılında yapılan bir düzenlemeyle Suriye'de ticaret ve sanayi odaları kurulmuştur.⁵⁵⁹

b- Tarım

Fransız amaçlarından biri de Suriye'nin verimli tarım sektörünü, Fransız hububat ve pamuk ihtiyacını karşılayacak arazilerini bir kaç

⁵⁵⁴ . Ö. Faruk Abdullah; a.g.e., s.36, 37

⁵⁵⁵ . M. Said Tavakkalna; Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın İşi Ne?, s. 19.

⁵⁵⁶ . Peter Mansfield; a.g.e, s. 97.

⁵⁵⁷ . M. Said Tavakkalna; Tarihte Fransız Emperyalizmine Karşı Arap Nasyonalizmi, General de Gaulle'nin İddialarına Cevap, s. 23.

⁵⁵⁸ . Moshe Maoz; a.g.e, s. 38.

⁵⁵⁹ . Mehmet Tekin; a.g.e, s. 162.

zengin toprak sahibinin ellerinde toplamaya çalışmıştır. Osmanlı ise hiç bir zaman böyle bir politika izlememiştir. Manda rejimi Suriye ipek ve pamuk üretiminin Avrupalıların tekeline geçmesine neden olmuştur.⁵⁶⁰

Fransızlar nüfusun %70'ini oluşturan köylülerin şartlarını iyileştirmek için önemli bir şey yapmamışlardır. Fransızlar çiftçilerin durumunu düzeltmek için modern toprak sicilleri tutmuşlar, ortak mülkiyet toprakları bölmüşler, hazine arazileri uygun şartlarda satışa çıkarılmış, ve bir takım kredi bankası kurulmuşsa da bu düzenlemelerin küçük çiftçilere faydası olmamıştır. Çünkü küçük çiftçilerin toprak ve kredi alma imkanları yoktu. Büyük çiftçiler ise bu imkanlarla topraklarını genişletmişlerdir.⁵⁶¹ Öyle ki bu toprak sahipleri şehirlerde oturup küçük çiftlikleri çalıştırarak mahsulün % 50 sini alarak başka işlerle de uğraşmışlardır. Bu şartlarda işletilen toprakta da üretim düşmüştür.⁵⁶²

7- Fransız Mandası Döneminde Suriye'de Nüfus

a-Etnik Nüfus

Osmanlı İmparatorluğunda sağlıklı nüfus sayımı yapılmadığı için nüfus konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Çoğu nüfus rakamları tahmini yapılmıştır. Buna göre 1881'de Şam merkez , Suriye Eyaleti'nde 405.987 erkek nüfusu olup yaklaşık tüm nüfus ise 1.600.000 civarındaydı.⁵⁶³ Suriye'nin 1914'teki nüfusu üç milyona yakındı. Bazı yabancı kaynaklar Suriye nüfusunun 3,5-4 milyon gösterirken, Osmanlı kaynakları ise Suriye nüfusunu 2.8 ile 3 milyon olarak göstermişlerdir. Bu dönemdeki nüfusun 600-700 bini Hristiyan, 100.000 kadarının Musevi ve 2 milyon kadarını da müslümanlar oluşturmaktadır.⁵⁶⁴

⁵⁶⁰ . Ö. Faruk Abdullah, a.g.e., s. 38.

⁵⁶¹ . Moshe Maoz; a.g.e., s. 38, 39.

⁵⁶² . Jacqueline Beaujen; Ortadoğu Ekonomisi, (Çev: Ahmet Angın), İstanbul, 1967, s. 58,59.

⁵⁶³ . Yılmaz Öztuna; Büyük Türkiye Tarihi, C. 13, s. 443.

⁵⁶⁴ . Genelkurmay Başkanlığı; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Giriş, C. 1, s. 138, 139.

30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalandığı sırada Halep, Suriye ve Beyrut'un tüm nüfusu 2.805.534 kişiydi.⁵⁶⁵ Bu nüfusu etnik açıdan, Araplar, Türkler, Çerkezler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler oluşturmaktadır. ⁵⁶⁶ 1937'lerde Suriye'deki nüfus Büyük Lübnan Devleti hariç 2.889.680 kişidir.

b- Dini Nüfus

Suriye'nin dini yapısı çok karışıktır. Bölgeye İslamiyetin gelmesiyle bölge halkının çoğu islamiyeti kabul etmiştir. Ancak bu müslümanlar arasında mezhep birliği yoktur. müslümanlar: Dürziler, İslamiler, Şiiiler, Aleviler, İsmaililer ve Sünniler gibi mezheplere ayrılmışlardır. ⁵⁶⁷ Hristiyanlar ise, Maruni, Rum (Ortados ve Katolik), Süryani, Ermeni (katolik, Protestan ve gregoryan) ve benzeri çeşitli mezheplere bölünmüşlerdir. Ayrıca bazı şehirlerde Yahudiler de vardır. ⁵⁶⁸

Belli başlı dinlerden Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi semavi dinlerin Suriye'yi de içine alan bir bölgede ilk olarak yayılması bölgeyi dini yönden ön plana çıkarmıştır. Bu özellikte Suriye'nin tarihin her devrinde milletler arasında bir çekişmi ve mücadele sahası olmasında etkili olmuştur. Şam'ın islam tasavvuf tarihinde de önemli bir yeri vardır. Muhyiddin Arabi ve Şeyh Halid-i Bağdadi'nin türbeleri Şam'dadır. ⁵⁶⁹

Fransız mandası döneminde Suriye'deki dini nüfusu incelediğimizde Büyük Lübnan Devleti hariç 1937'lerdeki dini nüfusun devlete göre dağılımı şöyledir;

Suriye Devletin'de dini nüfusun büyük çoğunluğunu müslüman Araplar oluşturmuştur. Müslüman nüfusunu mezheplere göre dağılımı şöyledir;

⁵⁶⁵ . Ergün Aybars; a.g.e., s. 320.

⁵⁶⁶ . S. Yavuz Turganoğlu; "Suriye" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S. 8, Ankara , Ekim 1988, s. 65, 66.; İbrahim Türkgenci; a.g.e., s. 20

⁵⁶⁷. V. de Saint Point; a.g.e., s. 147-154.

⁵⁶⁸ M. Said Tavakkalna; Tarihte Fransız Emperyalizmine Karşı Arap Nasyonalizmi, General de Gaulle'in İddialarına Cevap, s. 20.

⁵⁶⁹ Haluk ülman; "1840-1845 Arasında Suriye ve Lübnan'ın Durumu ve Milletlerarası Politika" Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C.18, Ankara, Eylül-Aralık, 1963, s. 244.; Nazif Öztürk; "Suriye" TDAD, S. 56, İstanbul, Ekim 1988, s. 31, 32.

Sünniler	899.688
Şiiler	8.263
Aleviler	50.232
Dürziler	4.495
İsmaililer	104.425
Toplam Müslümanlar	1.067.101
Bedeviler	850.000

Toplam	1.917.101 ⁵⁷⁰
Suriye'deki Hristiyan nüfusun dağılımı ise şöyledir:	
Maruniler	3.156
Grek Ortadoks	42.000
Grek Katolik	25.197
Ermeni Katolik	7.251
Ermeni Gregoryon	27.334
Yakubiler	8.863
Süryaniler	6.375
Latinler	2.371
Protestanlar	1.197
(Arab ve Ermeniler)	
Keldaniler	1.197
Toplam	127.326
Yahudiler	20.545
	147.871

Görüldüğü gibi 2.064.972 nüfus içindeki Hristiyan nüfus sayısı 127.326 dır. Suriye nüfusu içindeki İskenderun Sancağı'nın nüfusu 123.042'dir Bu nüfus yaklaşık 100.000 km2 civarında bir alan üzerine dağılmıştır. ⁵⁷¹

Aleviler devletindeki 277.948 kişilik nüfusun dağılımı ise;

Alevi	176.285
Sünni Müslüman	52.800

Hirisitiyan nüfusu ise;

⁵⁷⁰ . V. de Saint Ponit; a.g.e, s. 147.

⁵⁷¹ . V. de Saint Point; a.g.e, s. 148.

Grek Ortüdoks	5.148
Maruni	5.263
Protestan	1.112
Ermeni Gregoryan	1.604 572

Nüfusun çoğunluğunu Aleviler oluşturduğu için bu devlet onların adına izafeten Fransızlar tarafından Suriye'yi bölmek için oluşturulmuştur.

Cebel Druz Devletindeki nüfus ise 50.328'dir. Fakat aslında 100.000 kadar vardır. Yine de 50.328 kişilik nüfustan Müslümanlar'ın mezheplere dağılımı şöyleydi:

Sünni müslüman	674
Dürzi	42.680
Hiristiyan nüfusun dağılımı ise şöyleydi:	
Grek ortadoks	4.639
Grek Katolik	2.212
Protestan	217 573

Bu üç devletin birleşmesiyle oluşacak Modern Suriye'deki tüm nüfusu topladığımızda müslümanların mezheplere göre dağılımı şöyledir:

Sünniler	953.162
Şiiler	8.263
Aleviler	226.517
Dürziler	47.175
İsmaili	108.882
Toplam	1.343.999
Gayri müslimlerin mezheplere göre dağılımı ise;	
Maruni	8.419
Grek Ortadoks	81.787
Grek Katolik	27.409
Ermeni Katolik	7.251
Ermeni Gregoryan	28.938
Yakubiler	8.863
Süryaniler	6.375
Latinler	2.371

572 . V. de Saint Point; a.g.e., s. 149

573 . V. de Saint Point; a.g.e., s. 151.

Protestanlar (Ermeni ve Arap)	2.526
Keldaniler	1.197
Yahudiler	20.545

Toplam	195.681	574
--------	---------	-----

Yukarda da görüldüğü gibi tüm Suriye bölgesindeki dinî nüfusta müslümanların sayısı 1.343.999 olup buna 850.000 kadar bedevi müslüman da eklenince toplam müslümanların sayısı 2.193. 999'a ulaşır. Gayri müslim nüfus ise 195.681'i bulmaktadır. 575

574 . V. de Saint Point; a.g.e., s. 148-151

575 . V. de Saint Point; a.g.e., s. 147-153

YEDİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE - SURİYE İLİŞKİLERİ VE HATAY MESELESİ

1- TÜRKİYE - SURİYE İLİŞKİLERİ VE ANLAŞMALAR

1- Milli Mücadele Dönemi Türkiye- Suriye İlişkileri (1918-1923)

Faysal'ın Suriye Krallığı döneminde Anadolu'da başlayan Milli mücadele hareketi lideri M. Kemal Paşa ile Suriyeliler arasındaki ilk ilişkiler Yahya Hayati Bey aracılığıyla olmuştur. Şam'da doğan ve Türk olan Kurmay Albay Yahya Hayati Bey 1918 Mondros Ateşkes'i sırasında emekli olmuştur. Bu sırada Suriye Kralı Faysal Yahya Hayati Bey'e bir mektup göndererek Suriye Ordusunun Baş Kumandanlığını teklif etmiştir. Hayati Bey okul arakadaşı ve asker olarak Şam'da kendisiyle arkadaşlık ettiği M. Kemal Paşa'ya durumu bildirmiştir. O sırada Güneyde Türkler ile Fransızlar savaş halindeydiler. Atatürk Suriye'nin bağımsız bir devlet olarak sınır komşumuz olmasının menfaatimize uygun olmasından dolayı Hayati Bey'in Suriye'ye gitmesini iyi karşılamıştır.

Hayati Bey Suriye'ye gidince Suriye'nin ileri gelenlerinden Şeyh Kamil Kassap'ı ziyaret ederek fikrini ona açınca, nüfuz sahibi olan bu kişi Hayati Bey'in Türkiye ile Suriye'nin birbirlerini desteklemeleri hakkındaki fikirlerini doğru olarak görmüştür. O sırada Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud Kral Faysal'a ultimatom şeklinde bir mektup göndererek, Suriye Şimendiferlerinin, Fransız asker ve levazımının Türkiye'ye karşı sevki için Fransızlar emrine verilmesini istemiştir. Faysal durumu meclisine bildirmiş ve mecliste Başkumandan Hayati Bey ile Harbiye Nazırı Yusuf Azme'de de bulunmuştur. Meclis ve Faysal Fransız isteklerini yerine getirme düşüncesinde iken Hayati Bey Türkiye'nin yenilmesi halinde Suriye'nin de Fransızlar tarafından tam olarak alınacağını söylemiş ve bu sırada Suriye'nin ileri gelen nüfuzlu kişisi Şeyh Kamil Kassap'ta Fransızlar'la mücadeleyi önerince General Gouraud'a red cevabı verilmiştir. O sırada Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud Kral

Faysal'a ultiimatom şeklinde bir mektup göndererek. Suriye Şimendiferlerinin, Fransız asker ve levazımının Türkiye'ye larşı sevki için Fransızlar emrine verilmesini istemiştir. Faysal durumu meclisine bildirmiş ve mecliste Başkumandan Hayatı Bey ile Harbiye Nazırı Yusuf Azme'de de bulunmuştur. Meclis ve Faysal Fransız isteklerini yerine getirme düşüncesinde iken Hayatı Bey Türkiye'nin yenilmesi halinde Suriye'nin de Fransızlar tarafından tam olarak alınacağını söylemiş ve bu sırada Suriye'nin ileri gelen nüfuzlu kişisi Şeyh Kamil Kassap'ta Fransızlar'la mücadeleyi önerince General Gouraud'a red cevabı verilmiştir. ⁵⁷⁶

İşte Türkiye'nin güvenliğinin sağlanmasında Türkiye - Suriye ilişkilerinin önemini kavrayan milli mücadele taraftarları ortak menfaatler yönünden hareket etmek için faaliyete geçmişlerdir. Osmanlı yönetiminde çalışan yerli kişilerin yardımıyla Suriye'nin birçok yönlerinde ulusal örgütler kurmak için çalışmışlardır. Fransız işgali altında olan Suriye'de; Halep, Antakya, Hama, Humus, Lazkiye, Şam, Baalbek ve Kunaytra'da kurulan örgütlere Çerkez ve Araplar da katılmıştır. Milli mücadeleciler bu örgütleri güçlendirmeye çalışmışlardır. Suriye'deki örgütler Suriye- Filistin Kuvayı Osmaniye Heyeti Başkanı Özdemir Bey'in genel yönetimi altında olmuştur. Özdemir Bey'e siyasi danışman olarak Halep Merkez Komitesi Başkanı Bilal Bey yardım etmiştir. En etkili kişilerden biri olan Natık Bey ise komitenin Kurmay Başkanlığı görevini yürütmüştür. Bilhassa bu örgütler Kilikya olayları sırasında Kuzey Suriye'de savaş planları yaparak Fransızlar'a ağır kayıplar verdirmişlerdir.⁵⁷⁷ Ermenilere karşıda mücadele etmişlerdir. ⁵⁷⁸

Milli mücadele döneminde bir İngiliz belgesinde Türk-Arap ve dolayısıyla Türkiye-Suriye ilişkileri hakkında şu değerlendirmeler yapılmıştır; "Araplar genellikle Müslüman kardeşleri olan Türklere karşı sempatikler. Şam Hükümeti milliyetçilerle irtibat halinde olup, Arap memurların çoğu panislavizme meyilliler ama Arapların çoğunluğunun Kilikya, Suriye veya Fırat (Havzası) na saldırı durumunda bile kendi ülkeleri dışında bir operasyona katılmaları

⁵⁷⁶ . Abdülhahat Aksın; a.g.e., s 207, 208.; Abdülkerim Rafik; a.g.m., s. 88.

⁵⁷⁷ . Salahi R. Sonyel; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, ankara, 1987, s. 189

⁵⁷⁸ . Şinasi Çolakoglu; a.g.e., s. 70

ihtimal dahilinde görünmüyor. Arapların(bu konuda) stratejileri muhtemelen ani ve kendi çıkarlarına dönük operasyonlarla Türkleri de herhangi bir şekilde zuhur eden değişiklikten menfaat elde etme şeklinde olacaktır."Bu İngiliz belgesinde de görüldüğü gibi her ne kadar işbirliği yapılmışsada eğer imkan bulunduğu taktirde Suriyelilerin türk topraklarında gözleri olduğu görülmektedir.⁵⁷⁹

10 Kasım'da Albay Meinertzhagen'in Kahire'den İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir tegrifta Türkiye-Suriye ilişkileri hakkında: "...Suriye'deki belli başlı liderlerden Yasin Paşa'nın M. Kemal'le mektuplaştığı biliniyor.Bununla ilgili delil. kurye olarak vazife gören kıyafet değiştirmiş Türk subayları üzerinde şiddet kullanmakla elde edilebiliyor. Yasin Paşa Suriye'de Türk idaresini iade temek hedefini güdüyor." şeklindeki bu telgraf Türkiye ile Suriye'nin ortak düşmana karşı birlikte hareket ettiklerini göstermektedir.⁵⁸⁰

Suriye milliyetçileriyle kuvayi milliyeciler arasındaki ilişkiler . Fuat Cebesoy hatıralarında şöyle ifade etmiştir; " İşgal kuvvetleri üzerine müşterek yürümeyi kararlaştırmıştık. Hatta müşterek hareketlerimizin daha çok müessir olabilmesi için kendilerine silah ve cephane yardımında da bulunmuştuk. Hareketlerimizi koordine edebilmek için onların yanına murahaslarımızı da yollamıştık."

Kuvayi milliyeciler, milli mücadele yıllarında sömürgecilere karşı müslüman milletlerin beraber hareket etmelerini istemişlerdir. Kuvayi milliyeciler ile Suriye Arap milliyetçileri Fransızlar'la mücadele ederken bu mücadelede kontrol Türkler'in elinde olmuştur. M. Kemal Paşa Suriyeliler'le işbirliği yaparak Fransızları iki ateş arasına bırakmayı tasarlamıştır. Kazım Karabekir ise bu ilişki taraflısı olmamış ve mahzurlarını M. Kemal Paşa'ya bildirince kendisine 23 Şubat 1920 tarihli şu yazı gönderilmiştir;

"..... Suriye ve Irak'ta Fransızlar'ın ve İngilizler'in aleyhine ihdas olunan hareket, düşmanların Kilikya, Maraş ve Antep'teki mezalimi neticesinde harekete mecbur olan Kuvayi Milliye mağlubiyeti ve hacelete maruz kalmaktan siyanat edilmiştir. Suriye'de ve Irak'ta hakim ve nafiz olduğumuzu gizlemekle değil, bilakis ihzar ve

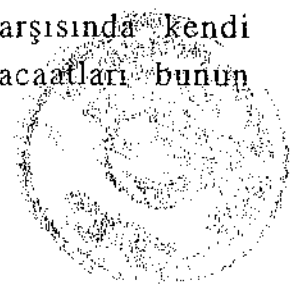
⁵⁷⁹ . Mehmet Çevik; "Sevr-Lozan Arasında Bir Belge", Prof. Dr. Bayram Kadaman'a Armağan, Samsun 1993, s. 30.

⁵⁸⁰ . Selahi R. Sonyel; "1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Milli Mukavemet II", Türk Kültürü Dergisi, S. 89, Ankara, Mart 1970, s. 323.; M. Kemal Öke; Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar, s.417.

elimizden geldikçe fiilen ispat etmek suretiyle temin olunacak menafii siyasiyenin elbette büyük olacağına itimat buyurmanızı rica ederim. Böyle bir siyasetin tevlüd ettiği muhasenattan (kazançtan) değilmi idi ki Suriye Fevkaleda Komiseri Mösyö Picot ve Heyeti Mahsusa ile Sivas'a kadar gelmek ve Kilikya'yı bilnihaye tahliye etmek suretiyle bizimle anlaşmak zeminin tahariye (aramaya) mecbur olmuştur. Hükümet-i merkeziyemizin dahi (İstanbul kastedilmektedir) keyfiyetten haberi vardır. Hatta Araplarla ilk temas ve münabsebet hükümet tarafından başlanmış ve buna da hükümet tarafından zeka ve isabet muhakkemesiyle dürendişliğine (önceden görebilmesine) emin bulunduğumuz rüfekayı kiramımızdan (kıymetli çalışma arkadaşımızdan) İsmet Bey memur olmuştu. İsmet Bey aynı teması Heyet-i Temsiliye nezdinde bulunduğu müddet zarfında idame etmiştir. Suriye'ye tahriren gönderilen talimat biraz da Fransızların eline düşmesi ihtimaline nazaran müessir olabilecek tarzda İsmet Bey tarafından kaleme alınmıştır..."

M. Kemal Paşa TBMM.'de yaptığı bir konuşmada türkiye Suriye ilişkileri hususunu şöyle dile getirmiştir;

"...Fakat bizim Suriye'de de gaye-i İslamiye ile revabit ve nesabatımız ta'azzuv etmeğe başladıkça orada bir saltanat te'sisi ile iştikal eden Emir Faysal'ın ve Emir Faysal'ı himaye eden Fransızların nazar-ı dikkatini celbetti ve bin netice Emir Faysal dahi hususi murahhaslarını bizimle temasa getirdi. Resmi temasla bu müracaatın bizce telakki edilen niyeti izah etmek isterim. Herhalde Suriyeliler herhangi bir devlet-i ecnebiye ile münasebetinin kendileri için bin netice esaret olacağına kani oldular. Bundan dolayı bize teveccüh ettiler. Bizim bil mukabele gösterdiğimiz şekil şundan ibaret idi: Dedik ki; artık hudud-u millimiz dahilinde bulanan menabi-i insaniyeyi ve menfi-i umumiyyeyi hududumuzun haricinde ısraf etmek istemeyiz. Fakat İttihat kuvvet teşkil edeceğinden müttefik ve müttehit olmasına şüphe yok ki bizim kendi hududumuz dahilinde müstakil olduğumuz gibi Suriyeliler de hududu dahilinde ve hakimiyet-i milliye esasına müstenit olmak üzere serbest ve müstakil olabilirler. Bizimle itilaf veya ittifakın zevkinde bir şekil ki federatif yahut konfederatif denilen şekillerden birisiyle irtibat peyda edebiliriz. Ahali bunu arzuları fevkinde Emir Faysal milletin bu arzusu karşısında kendi emellerinin sarsılmakta olduğuna vakıf olduğu ve müracaatları bunun

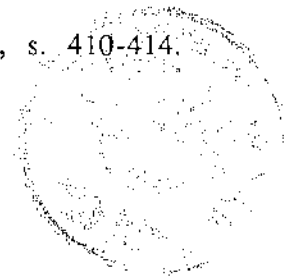
üzerine oldu. Ahalinin bu arzusu fiile de inkılab etti. Suriye dahilinde bazı evfal ve hareket bit-tabii mesmunuz oylmuştur. İşte bu fiiliyat başladıktan sonra. Emir Faysal suretle te'sis-i hakimiyet edemeyeceğini ve Fransızlar da bir müstakil devlet halinde orasını kolaylıkla kullanamayacaklarını zannettiler ki ağılebi ihtimal müşteremen ahaliye demek istediler ki biz de sizin fikrindeyiz. ancak bizim yaşamak için paramız yok ve haricin tazyikatına mukavemet edecek vesaitimiz yoktur. Türkiye bunu te'min ederse biz Fransızları memleketimizden kovabiliriz. Bunu bir samimi telakki etmedik. Onun için vukubulan siyasi iktidar hükümet şeklinde değil. fakat Suriye milleti ile Suriyelilerle olmuş olduğu ve oradaki bu hareket hakikaten bize manevi kuvvetle beraber maddi kuvvet zammetmiştir. Hudud-u millimizin Cenub cephesindeki hareketi nazar-ı dikkatten geçirecek olursak bu fiiliyatın semeratı maddiyesini görebiliriz.⁵⁸¹

Bu sırada Fransızların Suriye'de Ermenilerden gönüllü taburlar ve alaylar oluşturmaları Arapları tedirgin edip türkler'e yanaşmalarında etkin rol oynamıştır. General Ali Fuat Cebesoy M. Kemal Paşa'nın onayını alarak Arapların, Ermenilere karşı kurduğu "Necati Cemiyeti-i Vataniye" örgütüyle yazışmalara girişmiştir. Bu sırada Suriye'deki gelişmeleri Arap asıllı yarbay Şakir Nimet, M. Kemal Paşa'ya ulaştırmıştır. ⁵⁸²

M. Kemal Paşa her fırsatta Halep, Şam ve diğer şehirlerde dağıttırdığı bilgilerle Suriyelileri müslümanlar arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırarak silahlarını ülkelerini parçalamak isteyen "hainlere" çevirmeye çağırış, mücahitlerin yakında Arap kardeşlerini ziyaret ederek düşmanı dağıtacaklarını bildirmişlerdir. Araplar'dan Türkler'e karşı olanlar da bu Türk propogandasını boşa çıkarmak için çalışmışlardır. Örneğin Şam'da yayınlanan El Akab Gazetesi Araplar'a şu uyarıda bulunmuştur; " M. Kemal ve Türkler'in size gönderdiği propoganda bildirgelerine kulak asmayınız Onun ırkının istibdadını asla unutmayınız. akıllı bir adam ikinci bir defa oyuna gelmez. M. Kemal sizin bağımsızlığınız kılıç gücü ile savunmaya davet ediyor, ama görevinizi yapmak için onun gibi birisinin önerilerine ihtiyacınız mı var? vatansiverlik konusunda M. Kemal ve Partizanlarından ders

⁵⁸¹ . M. Kemal Öke; Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar, s. 410-414.

⁵⁸² . Şinasi Çolakoğlu; a.g.e, s. 130.

mi almak istersiniz? Öyleyse bizim için kurulan bu yeni Türk tuzagından sakının ve yalnız kendinize güveniniz..."

Ancak Türkler'e karşı yapılan bu propogandalar Halep ve Şam müslüman halkı arasındaki Türk sempatisini yok edememiştir.

Bu sırada İngilizler ise Sait Haydar'ın başkanlığında bir Suriye heyetinin İstanbul'a giderek M. Kemal Paşa'nın temsilcileri ile gizli görüşmelerde bulunduklarına inanmışlardır. Görüşmelerden sonra imzalanan anlaşmaya göre :

1. Suriye'nin Kuzey sınırında , özellikle Musul'da bazı değişiklikler yapılacaktır .

2- Batılı devletlere karşı Maan'da Karadeniz'e kadar ortak bir cephe kurulmalıdır.

3 - Türk ve Arap orduları tek bir komuta altına verilmeli.

4- Başarı sağlandığında Türklerle Araplar bağımsız iki devlet halinde yaşamalı ama ilişkileri Avusturya- Macaristan ilişkileri gibi olmalı ve 50 yıl süreli bir anlaşma ile güvence altına alınmalıdır.⁵⁸³

Bu dönemlerde Suriye'de " Osmanlı devleti içinde bağımsız olma, halife ve padişaha bağlı olma" şeklinde görüşler ortaya çıkmıştır.⁵⁸⁴

İşgalcilere karşı Almanya ve Rusya'dan hem Türkiye hem de Suriye yardım isteyince Bolşevikler yardım şartı olarak bir " Asya İslam Federasyonu" kurmalarını şart koşturmuştur. Suriyeliler 'de böyle bir federasyon kurmaya çalışmışlardır Ortadoğu'daki milliyetçilerin Berlin'de bir araya geldikleri dönemde " Baskı Altındaki Milletler Cemiyeti " adlı bir kuruluş kurulmuştur. Almanya dışişleri bakanlığının himayesinde olan bu örgütün çatısı altında " Asya Müslümanları Federasyonu" da oluşturulmuştur. Bu gelişmelerden sonra Lenin milliyetçileri destekleme kararı almıştır. Talat Paşa'ya bu hususta Enver, Şekip Arslan ve Fuat gibi kimseler de yardımcı olmuşlardır. Bu sırada Faysal, Talat Paşa aracılığıyla M. Kemal Paşa ile bir anlaşma yapmıştır.⁵⁸⁵

Faysal yönetiminin son haftaları Fransız tehlikesini anlayınca Fransızlara karşı koymak için bir takım kuvvetler toplamaya çalışmıştır. Bu amaçla 8 Mayıs 1920'de kurulan Haşim El- Atasi

⁵⁸³ . Selahi R. Sonyel; a.g.e., s. 191-193.; Mehmet Tekin; a.g.e., s. 106.

⁵⁸⁴ . Mehmet Tekin; a.g.e., s. 106.

⁵⁸⁵ . M. Kemal Öke; Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926, s. 83.

hükümetinin savaş bakanı olan Yusuf El- Azm'e 8 Haziran 1920'de Kilis yakınlarında Tercüman Köyü'ne giderek Adana bölgesinde faaliyet gösteren Türk milli kuvvetleriyle askeri faaliyetlerde işbirliği sağlamak için görüşmeler yapmıştır. Ancak bu dönemde Milli mücadele yanlıları ile Fransa arasındaki ilişkilerde düzelme meydana geldiğinden dolayı Ankara hükümeti destek vermemiştir.⁵⁸⁶

Suriyeliler ile Milli mücadeleciler arasında 3 Temmuz 1920'de Kefergani Köyü'nde yapılan görüşmeler sonunda Kuva-i Milliye adına anlaşmayı Kilis Kuva-i Milliye heyeti Polat, Molla Recep ve Mehmet İzzet imzalarken, Arap Hükümeti adına Jandarma müfettişi Cemil Lütfi imzalamıştır. Bu anlaşma maddelerinde aşağıdaki kararlar alınmıştır:

1- Irak ve Suriye ile Türkiye'ye karşı olan düşmanın kovulması süresince karşılıklı yardım için bir savaş meclisinin kurulması gerektiği TBMM'ye arz edilecektir.

2- Kilis ve civarındaki Kuvai Milliye gereken iki dağ topu ile dört makineli tüfeğin sağlanmasına Suriye hükümeti yardımcı olacaktır.

3- İki taraf topraklarında eşkiyalık yapan kişiler suç işledikleri tarafa geri verilecektir.

4- Katma, Hamam (Şimdiki Reyhanlı) Kilis ve civarındaki Fransız kıtalarının hareketi ve askeri durumlardan karşılıklı olarak bilgi aktarımı yapılacaktır.

5- Fransızların ve Ermeniler'in Halep'ten patlayıcı madde taşımaları karşılıklı olarak önlenecektir.

6- Vatanına ihanet edenler teslim edilecektir.

7- Kuvai Milliye belgesi taşıyanlar karşı taraf topraklarında silah sağlamak istediğinde engel olunmayacaktır.

8- TBMM onayı gelinceye kadar Kilis'te ve Suriye'de Fransızlardan haber alma sağlanıp ortak hareket edilecektir.

9- Başka ihtiyaçlar çıktığında görüşülüp karar alınacaktır.

10- taraflar arasında irtibat subaylıkları kurulacak ve gizliliğe uyulacaktır.⁵⁸⁷

Ankara hükümeti Suriyeliler'e yardım ederek Fransız kuvvetlerini Suriye'de oyalayarak bu kuvvetlerin Güney cephesine nakline engel olmaya çalışmıştır. Ancak Daha sonra 20 Ekim 1921'de

⁵⁸⁶ . Abdülkerim Rafık; a.g.m., s. 38,39.

⁵⁸⁷ . Şinasi Çolakoglu; a.g.e., s. 193, 194.

Fransızlarla Ankara hükümeti arasında Ankara Anlaşmasının imzalanmasıyla Fransızların Çukurova'daki kuvvetlerini geri çekmesi bu kuvvetlerin Suriyeli isyancılara karşı kullanılması imkanını sağlamıştır. Halbuki daha önce de bu isyancılara destek verilmiştir.

Henanu. Maraş'ta ikinci kumandan Selahaddin Adil Bey'le görüşüp 7 Eylül 1920'de yaptığı anlaşmayla isyanı için Türkiye'den kendisine askeri malzeme desteği sağlanmıştır. TBMM. Hükümeti'nin isyancılara verdiği silah ve mühimmat desteği isyancılardan Fransızlara karşı mücadelelerini sürdürmede önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde Henanu. bağımsızlık için Suriyelileri Fransızlar aleyhine isyana teşvek etmiştir. Anlaşmaya göre TBMM hükümeti 200 kişilik bir kuvveti Henanu'ya ulaştırmıştır. Bu birliğin bayrağında Türkler ile Araplar arasında kardeşliğe işaret eden bayrağın bir yüzünde Arap bayrağı. öteki yüzünde ise Türk bayrağı vardı. Bu Türk birliği de Fransızlar'a karşı isyancılarla birlikte hareket etmiştir. Türkiye Salih El-Ali isyanına da destek olmuştur. 5 Ağustos ile Aralık 1921 arasında Kefer-Teharin İsyanı kumandanı Necip Avit'de Cebeli Zaviye İsyanı kumandanı M. Hacı Hüseyin, Sihyün İsyanı kumandanı Ömer Baytar, El-Kasir İsyanı kumandanı Yusuf Es-sadun Türkiye'ye gelmişlerdir. Bunlar sınır boyunca devamlı olarak Fransızlar'a saldırılarda bulunmuşlardır.⁵⁸⁸

Fransızlarla yapılan Ankara anlaşmasını Halep Şehri memnuniyetle karşılamıştır. Çünkü bu kargaşalıklarda Halep ticareti bozulmasından dolayı halkı zarara uğramıştı. Türk nüfuzu Kuva-i Milliyecilerin kurduğu Temmuz 1921'de varlığından bahsedilmeye başlanan " İstikbal" adlı gizli cemiyet aracılığıyla yayılmıştır. Şam'da da bir şubesi olmuştur. Cemiyat üyeleriye genelde daha önceden Türk ordusundan subay olup sonradan Faysal'ın kuvvetlerine katılan kişiler olmuştur. Ekim 1921'de Sait Abid , Sa'ad Dimaşkiyye, Muhiddin Cuma gibi tüccarlar Milli Mücadele için para yardımında bulunmuşlardır.⁵⁸⁹

1922 Haziran4ında Şam'da Halep'ten Sadullah Namık, Çerkez Emin Bey, Galip En,Naili, Hakkı Bey, El-Azm ve Şeyh Abdül Celil-EdDürre'nin faaliyetleri hızlı bir şekilde artmıştır. Bunlar Araplar'a Türkler'in dost olduklarını ve halkın Fransızlar'a isyan etmesini

⁵⁸⁸ . Abdülkerim Rafık; a.g.m., s. 43-49

⁵⁸⁹ . Abdülkerim Rafık; a.g.m., s. 51, 52.

isteyen bildiriler yayınlamışlardır. Bildiride Türkler'in Suriye'de kendilerini destekleyenlere silah göndereceklerini vad etmişlerdir. Bu sırada Türkiye yanlısı kişiler "Yakın-Doğu Kurtuluş Cemiyeti " adı ile bilinen bu Cemiyetle Fransızlar aleyhine faaliyet göstermişlerdir. Bu sırada Fransızlar, İngiltere'nin bölgedeki dengeyi bozmaması için Türkiye'ye de silah yardımı yapmıştır. Türkiye'nin bu sırada Yunanlılar'a karşı olan başarısı Şam'da ve Halep'te sevinçle karşılanmıştır. Suriyeliler mücadelelerinde Anadolu hareketini örnek almaya başlamışlardır. Tebrik ve telgraflar gelirken Beyrut'ta da maddi destek olarak 10.000 altın gönderilmiştir.

Bu sırada bazı gazeteler Anadolu hareketini desteklemiştir. Ancak Fransızlar bu gibi yayınları kapatmışlardır. Antep, Kilis ve Urfa'daki Milli mücadele taraftarları ile Halep'teki taraftarlar devamlı ilişkide bulunmuşlardır.

1923 yılına gelendiğinde Fransızlar, Suriye'de Atatürk portresi ile Türk propogandasını yasaklamışlardır. M. Kemal Paşa'nın saltanatı kaldırması , Suriye'deki Anadolu hareketi taraftarlarından bir kısmı ile din adamlarını küstürmüştür. 3 Mart 1924'te TBMM'nin hilafeti kaldırması Türk taraftarlarının taraftarlığına büyük darbe vurmuştur.

Batılılar 12 Şubat ve 13 Mart 1923 tarihlerinde Halep'ten gönderdikleri raporlarında şunları yazmışlardır; " Türkiye taraftarları kendi hesaplarına Türkiye'nin onlara Fransız mandasının verebileceğinden daha fazla muhtariyet vereceğini ümit etmektedirler. Aynı şekilde Halep halkı arasında Türklerin dışında veya Türk asıllılar arasında Türkiye taraftarı , kamuoyu, Fransızlara ve onlar döneminde bu şehrin Anadolu'daki geleneksel pazarlarından koparılması, hatta, Fransa'nın Halep vilayetini tek bir devlet haline getirmesiyle öteki suriye şehirlerinden ayrılması nedeniyle düştüğü ekonomik duruma karşı bir reaksiyordur. Öyle ki yönetiminde , müslümanlar gibi kötü ekonomik şartlarda zarar gören Hristiyanlar bile Anadolu'dan Halep'e Hristiyan mültecilerin dolmasından korkmalarına rağmen Türklerin gölgesinde Anadolu ile ekonomik birliğe taraftardır"590

590 . Abdülkerim Rafık; a.g.m., s. 55-62.

Bu raporlar da bize Suriye'nin o dönemde Türk idare tarzını .Fransız idaresine tercih ettiklerini göstermesinin yanısıra büyük bir Türk sempatisinin Suriye'de devam ettiğini göstermektedir.

2- Ankara Anlaşması

Suriye'deki Fransız Yüksek komiseri, Georges Picot Fransa'ya dönmeden önce Sivas'a uğrayarak M. Kemal Paşa ile 8 Aralık 1919'da görüşmüştür. Picot'a Türk istekleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu görüşme Fransa ve İngiltere ihtilafını artırmıştır. İngilizler Fransızlarınh Türk ve Arapları kullanarak İngiliz menfaatlerini zedeleyecekleri düşüncesinde idiler.

İngilizlerin Fransızlar henüz tam olarak yerleşemedikleri Suriye'de Arapları gizlice tahrik edip onlara el altından silah dağıtarak rahatsız etmeleri ve Türk direnişi Fransızların Türkler'le anlaşmalarına sebep olmuştur.⁵⁹¹

Fransız parlamentosunda Dışişleri Komisyonu Başkanı Fraklin Boullan, Yarbay Mougin ve Sarreeau, İnebolu yoluyla Ankara'ya gelmişler ve 13 Haziran 1921'de iki taraf arasındaki görüşmeler başlamıştır.⁵⁹² Yusuf Kemal'in yanısıra çoğu zaman M. Kemal Paşa ile Fevzi Paşa'da görüşmelere katılmıştır. Ancak anlaşma hemen yapılmamış, Boullion İsteklerinizi hükümete ileteceğim diyerek Adana'ya, oradan da Paris'e giderek görüşmeler hakkında hükümetine bilgi vermiştir.⁵⁹³

24 Eylül 1921'de görüşmelere yeniden başlanılmış, ancak diğer hususlarda olduğu gibi Suriye sınırının tesbitinde de bazı zorluklar çıkmıştır. Görüşmeler sonunda 30 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması imzalanmıştır.⁵⁹⁴

Anlaşmayı Türkiye adına Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengişerk Fransızlar adına ise Franklen Bollion imzalamıştır.⁵⁹⁵ Bu anlaşmayla savaşa son verilmiş ve Suriye ile Türkiye arasındaki sınır belirlenmiştir. Biz burada Suriye ile ilgili maddeleri inceleyeceğiz.

⁵⁹¹ . Sülemyan Kocabaş; a.g.e, s. 385, 386.; ergün Aybars; a.g.e., s. 291

⁵⁹² . Şinasi Çolakoğlu; a.g.e., s. 236.

⁵⁹³ . Y. Kemal Tengirsek; Vatan Hizmetinde, Ankara 1981, s. 235.

⁵⁹⁴ . Selahattin R. Sonyel; a.g.e., II, s. 200, 201.

⁵⁹⁵ Kasım Ener; Çukurova ve Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi, Ankara, 1970, s. 281.

Anlaşmanın 7. maddesine göre, İskenderun Sancağına özel bir statü tanınmış ve buradaki Türklerin kültürlerinin gelişmesi için her türlü teşkilattan faydalanacağı ve Türkçe'nin resmi dil olacağı kabul edilmiştir.⁵⁹⁶ Böylece İskenderun Suriye sınırları içinde kalmıştır.⁵⁹⁷

3. Maddede: İşbu anlaşmanın imzasından başlayarak en geç 2 ay içinde Fransız kıtaları 8. maddeden belirtilen hattın güneyine ve Türk kıtaları da kuzeyine çekileceklerdir.⁵⁹⁸

8. Maddede. 3. maddede adı geçen çizgi şöyle belirlenmiştir. Sınır çizgisi. İskenderun Körfezi üzerinde Payas mevkiinin hemen güneyinde olmak üzere seçilecek bir noktadan başlayacak ve yaklaşık olarak Meydanı Ekbeze doğru gidecektir (Demiryolu istasyonu ve bu mevki Suriye'de kalacaktır). Sınır çizgisi oradan Marsuva mevkiini Suriye'ye ve Karnaban mevki ile Kilis kentini Türkiye'ye bırakmak üzere, Güney Doğuya doğru kayacaktır. Oradan Çoban Bey İstasyonundan demiryoluyla birleşecektir. Daha sonra Bağdat demiryolunu izleyecek ve demiryolunun platformu Nuseybin'e kadar Türk toprakları üzerinde kalacaktır. Oradan Nuseybin ile Cezire-i İbn'ül Ömer arasındaki eski yolu izleyerek Dicle'ye varacaktır. Nuseybin ile Cezire-i İbn'i Ömer mevkileri ve yol Türkiye'de kalacaktır. Bu yoldan yararlanma hususunda her iki ülke aynı haklara sahip olacaktır. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra bir ay içinde söz konusu sınır çizgisini çizmek üzere tarafların temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulacak ve çalışmalarına başlayacaktır.⁵⁹⁹

Bu çizilen sınırla Kilis şehri Türkiye'de kalmışsa da 12 bucak merkezinden 9 tanesi elden çıkmıştır. Elden çıkan bucaklar ise; Fellah, Şakağı, Amiki, Com, Karacalı, Şıhlar ve Okquizettin Türkmen yöreleri olmuştur.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ M. Gönübol, Cem Sar; a.g.e., s. 33

⁵⁹⁷ Bekir Tünay; "Atatürk ve Hatay", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.II, S.5, Ankara, Mart 1986, s. 455.; Fahir Armaoğlu; a.g.e., s. 320.; Süleyman Kocabaş; a.g.e., s. 388.

⁵⁹⁸ Ömer Kürkçüoğlu; Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), s. 115.

⁵⁹⁹ İsmail Soysal; a.g.e., C.I, s. 51.; Sadettin Gömeç; Milli Mücadelede Gaziantep, Ankara, 1980, s. 104

⁶⁰⁰ Şinasi Çolakoğlu; a.g.e., s. 277.

9. Maddede Süleyman Şah'ın mezarının bulunduğu Caber Kalesi Türk bayrağı altında, Türk koruyucuları gözetiminde Türk mülkü olarak kalacaktır. ⁶⁰¹

10. Maddede TBMM Hükümeti Pozantı ile Nusaybı arasındaki Bağdat demiryolu parçasının Adana İli'nde yapılmış bulunan şubelerin işletme hakları ile beraber bütün ticaret ve ulaştırma işlerini Fransa Hükümetinin göstereceği bir Fransız grubuna vermesini kabul eder. Türkiye Hükümeti Maydanı Ekbez'den Çobanbeğ'liye kadar Suriye arazisinde demiryolu ile askeri ulaştırma yapacaktır. ⁶⁰²

11. Madde: Türkiye Suriye arasında bir gümrük anlaşması için karma komisyon kurulacağı kararlaştırılmıştır.

12. Madde: Kuveik Suyu Halep şehri ile Kuzeyindeki Türk bölgesi arasında adil bir şekilde bölünecek. Halep ihtiyacına göre, kendi masraflarıyla Türk toprağından, Fırat'tan su alabilecektir. ⁶⁰³

13. Madde: 8. maddede belirlenen sınırın her iki tarafından oturan yerli ve yarı göçebe halk buradaki otlaklardan faydalanacak veya emlak araziye sahip bulunanlar eskisi gibi haklarını kullanmaya devam edeceklerdir. Bunlar işletme hakları için serbestçe ve hiçbir gümrük veya otlak resmi'nede başka bir vergi vermeksizin hayvanlarını, araçların, tohumlarını ve bitkilerini taşıyabileceklerdir. Bunlara ait vergileri oturdukları memlekete ödemeleri kararlaştırılmıştır. ⁶⁰⁴

Ayrıca bu antlaşmaya eklenen protokollar da sulara, meralara, madenlere, demiryol işletmelere, İskenderun limanında faydalanmaya ve Hatay'da türk halkının özel bayrak kullanmasına dair hükümler vardır. ⁶⁰⁵

3- 1926 Türkiye- Fransa (Suriye ve Lübnan) Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması

Türkiye-Suriye sınırının kesin olarak belirlenmesi 1921 Ankara Anlaşması'nın 8. maddesine göre tarafların temsilcilerinden oluşan bir

⁶⁰¹ . Ergün Aybars; a.g.e., s. 292.

⁶⁰² . Kasım Ener; a.g.e., s. 282

⁶⁰³ . Ergün Aybars; a.g.e., s. 293.

⁶⁰⁴ . Kasım Ener; a.g.e., s. 282.

⁶⁰⁵ . Fahri Belen; a.g.e., s. 374.

komisyon anlaşmanın imzalanmasından sonra 1 ay içinde sınırın belirlenmesi için çalışmalara başlayacaktı. Ancak Fransa ile Türkiye arasındaki ilişkilerin dostluk havasından çıkması üzerine bu iş gecikmiştir.⁶⁰⁶ Komisyon ancak Eylül 1925 tarihinde kurulabilmiştir. Sınırların çizilmesinde anlaşmazlıklar ortaya çıkmış ve taraflar bir takım iddalarda bulunmuşlardır. ⁶⁰⁷ Fransız Yüksek Komiseri De Jouvenel Ankara'ya gelmiştir. Bu sırada anlaşmayı imzalamayı Fransa Hükümeti, TBMM ile İngilizler arasındaki Musul meselesinden dolayı geciktirmiştir. 18 Şubat 1926'daki bu anlaşmayı Fransa adına Ankara'daki Büyükelçi A. Sarraut, Türkiye adına Dışişleri bakanı Tefik Rüşti Bey imzalamıştır. Bu anlaşmanın adı "Dostluk ve Türkiye - Suriye İyi Komşuluk Anlaşması" olmuştur. Bu antlaşma II. Ankara antlaşması olarak tanınmıştır. Bu anlaşma göre: Sınır belirlemesi için bir Türkiye- Fransa komisyonu kurulmuştur. Bu anlaşma ile Türkiye lehine sınırın bazı bölgelerinde Suriye topraklarının birkaç km içerisinden çekilmiştir.

Suriyeliler, Fransızlar ile Türkleri'in kendi başlarına kendi toprakları üzerinde anlaşma yapmalarını iyi karşılamamışlardır. Suriye-Filistin Konferansı temsilcisi sıfatıyla İhsan el-Cabiri, Emir Şekip Arslan ve Suriye'nin bağımsızlığını savunan partiler, Cemiyet-i Akvam Meclisi Başkanı ve üyelerine verdikleri 15 Mart 1926 tarihli bir mektupta Fransa ve Türkiye'nin sanki Fransa'nın Toprağı imiş gibi Suriye toprakları hesabına anlaşma yapmalarını kınamış ve Suriye'nin kendisini ilgilendiren tüm anlaşmalara katılmasını istemişlerdir.⁶⁰⁸

Anlaşmanın 1.maddesinde Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan ve Fransa Cumhuriyeti nüfuzu altında bulunan Suriye ve Lübnan ile Dostane ilişkilerin sürdürüleceği, sınırların bozulmayacağı ve sınır güvenliği alanacağı ile bir üçüncü devletin saldırısına uğrarsa diğer devletler tarafsız kalacaktır.

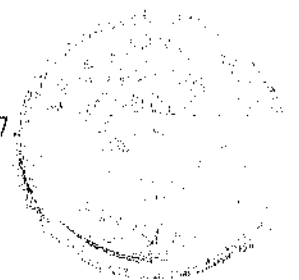
2. Madde; Ankara anlaşmasının 8. maddesine göre bu anlaşmaya ekli (1) sayılı protokol ile belirlenmiş sınırın belirlenmesi için sözleşmenin yürürlüğe konmasını izleyen iki ay içinde bir komisyon (Fransız ve Türklerden oluşan) oluşturulacak. ⁶⁰⁹ Anacak oratya çıkan

606 . İsmail Soysal; a.g.e., C.1, s. 281.

607 . Fahir Armaoğlu; a.g.e., s. 323.

608 . Abdulkerim Rafık; a.g.m., s. 71.

609 . Düstur; Üçüncü Tertip, C.7, Ankara, Ekim 1926. s. 2696, 2697

anlaşmazlıklar nedeniyle gecikmiş, daha sonra 22 ve 29 Haziran 1929 günlerinde sınır ve sınır sorunlarına ilişkin olarak Ankara'da iki protokol yapılmış ve bunları da sınırın baştanbaşa işaretlenmesi üzerine 3 Mayıs 1930'de Halep'te imzalanan son protokol izlemiştir.

3. Madde: Osmanlı İmparatorluğundan ayrılıp Fransız Cumhuriyeti mandası altında olan ülkelerin hakkında olup, 18 yaşını aşmış ve bu sırada Türkiye'de oturan ve bulunan kişiler bu sözleşmenin yürürlüğe konulmasıyla birlikte altı ay içinde o ülkelerin uyruklüğünü seçmek hakkına sahiptir. Vatandaşlık hakkını seçenler on iki ay içinde konutlarını Türkiye dışına götürmek zorunda oldukları belirtilmiş ve bu maddede taşınır mallarını götürebilecekleri taşınmaz malları ise tutmakta serbest oldukları kararlaştırılmıştır. Evli kadınlar kocalarına, 18 yaşını doldurmamış çocuklar ise babasına tabidirler. ⁶¹⁰

4. Madde: Suriye ve Lübnan'daki Türk tebaası ile bu devletlerin Türkiye'deki tebaaları ikamet hukuku açısından en çok gözetilen ülke hukukunda faydalanacaklardır. ikamet hukuku açısından en çok gözetilen ülke hukukunda faydalanacaklardır. ikamet hukuku açısından en çok gözetilen ülke hukukunda faydalanacaklardır. ⁶¹¹

5. Madde: Suriye ile ilgili konularda yetkili olacak siyasal ve konsolosluk temsilcileri için şöyle bir yöntem getirilmiştir; Fransız mandasında bulunan Suriye'de Türkiye'deki uyrukların Türkiye Mükümeti yada Türk yerel makamların korunması, yönetime uygun biçimde görevleri onanmış olan Fransız siyasal temsilcileri ve konsoloslarınca sağlanacaktır. Görevleri onanmış Türk siyasal temsilcileri yada Paris'teki Türkiye Büyükelçiliği aracılığı ile yönetime uygun olarak Fransız Hükümetinden onama belgesi almış, Suriye'de bulunan baş konsolos, Konsolos yardımcısı yada konsolosluk memurlarınca sağlanacaktır denmiştir.

6. Madde Suçların geri verilmesi konusunda ekli iki sayılı protokolün yapıldığı belirtilmektedir. Ek 2 protokolünün 1. maddesinde 6 aydan fazla cezayı gerektiren suçlardan kendi yurttaşları kapsam dışı kalmak şartıyla karşılıklı olarak teslim edilecektir. Masraflar istenen tarafca ödenecektir. Siyasal nitelikli suçlar suç sayılmayacak ve devlet başkanı ile ailesinin canına kıyma

⁶¹⁰ . İsmail Soysal; a.g.e., C.I, s. 286.

⁶¹¹ . Düstur; Üçüncü Tertip, C.7, s. 2699.

siyasal suç sayılmayacaktır. Protokolün 2. maddesine göre suçun niteliği 15 gün içinde sonuçlandırılacak. Protokolün 3. maddesine göre suçlu idadesinde gözetim altına alınması istendiğinde bu gözetim süresi üç ayı aşamayacaktır.

7. Madde: tarafların topraklarında öteki tarafa karşı yıkıcı eylemlerin önlenmesi hususu belirtilmiştir.

8. Madde: Gümrük işlerin düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.

9. Madde: sınıra yakın bölgelerdeki sınır geçiş belgesi konusu 5 km az bir uzaklıkta oturan kişilerin bulundukları nahiye müdürlüklerince verilecek belge ile 5 km bölgesinde serbestçe geçiş hakkı elde edecek şekilde çözümlenmiştir.

10. Madde gümrük resimleri vergi durumunun düzenlenmesi için oluşturulacak uzman ikişer temsilci bir ay içinde Halep'te toplanması kararı alınmıştır.

11. Madde: Pozantı- Nusaybin demiryolu üzerinde yapılacak taşıma işlerinde, sivil taşımacılıkta 4 sayılı, askeri taşımacılıkta ise 5 sayılı ekli protokolların kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. 4 sayılı protokolların 1. maddesinde Meydan-Ekbez arasındaki demiryolunda Suriye topraklarına girmeden gidip gelen Türk yolcuları ile Çoban Bey ve Nusaybin arasında hiç Türk topraklarına girmeyen Suriyelilerin pasaportları için vize işlemi kaldırılmıştır. 2. Maddede Pozantı- Nusaybin demiryolunun Türk ve Suriyeli memurların ücretsiz vize edilecek kimliklerini üzerlerinde bulunduracaklardır. 3. Maddede iki ay içinde kimliklerin durumunun belirleneceği kararlaştırılmıştır. Askeri taşımacılıkla ilgili Protokolün 1. maddesinde; taşınacak askeri malzeme ve türü beş gün önce ilgili hükümete bildirilecek. 2. Maddesinde Askersel taşımalarda iki vagonun fazla olursa taraflar 48 saat önce haberdar edilecek. 3. maddede iki vagon veya daha az olunca haberdar etmeye gerek yoktur. ⁶¹²

12. Madde tarafların sağlık işleri uluslararası sağlık sözleşmelerine göre olmalı ve çekirge basmasıyla hayvan ve bitki hastalıklarından beraber hareket edilmesi istenmiştir.

13. Madde; Kuveyik ırmağı ve Fırat'tan su alınması konusunda Türkiye Suriye'ye yardımcı olacaktır.

⁶¹² . İsmail Soysal; a.g.e., C.I., s. 299-301.

14. Madde: Uyuşmazlıklar çözülemezse La Haye Adalet divanına başvurulması öngörülmüştür. ⁶¹³

15. Madde: Anlaşmanın Ankara'da onaylanacağı kararlaştırılmıştır. ⁶¹⁴

16. Madde: Anlaşmanın sınır konusu dışında beş yıl süreyle yürürlükte kalacağı ve daha sonra sözleşme bitiminden altı ay önce sonvermek izlediğini bildirmediği müddetçe birer yıl kendiyeğinden uzayacaktır. ⁶¹⁵ (Geniş bilgi için bkz. Anlaşmalar. EK:1.2.)

4- Türkiye-Suriye Hududu ve Suriye'deki Türk Emlakı Hakkındaki 22 Haziran 1929 Tarihli Anlaşma

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü ile Fransız Sefiri M. dö Chambrun arasında müzakere edilerek hazırlanmıştır. Anlaşmada şu konular yer almıştır:

1- Nusaybin ile Dicle üzerinde olan "Cezire-i İbn'i Ömer" arasındaki Türkiye - Suriye sınırının üçüncü ve son kısmına yönelik sınır protokolu iki tarafça kabul edilen güzergah hem 30 Mart 1926 tarihli Ankara anlaşmasıyla yapılan Türk Fransız komisyonu kararının hem de Türkiye düşen nezaret ve himaye vazifelerinin yerine getirilmisinin iki taraf menfaatine olduğu kabul edilmiştir.

2- Mersin-Adana-Tarsus hattının Türkiye tarafından işletilmesi Fransız Hükümetince kabul edilmiştir. Fransız şirketi tarafında 15 gün içinde hattın Türkiye'ye devrine kadar olan dönemde, Türkiye hesaptan herhangi bir talepte bulunmayıp, Derbisiye'den Nusaybin'e kadar nakliyatın serbestisini temin edecektir. Türkiye ve Fransa'nın daha önceki hatları aynen geçerlidir.

3- 1926 Ankara anlaşmasıyla bu yeni anlaşma şartlarının birbirlerine uydurulması ile Şimendifer nakliyatının Nusaybin ilerisinde Suriye Toprağı içerisine kadar gerçekleştirilmesine dair bir beyannabe imzalanmıştır.

⁶¹³ . İsmail Soysal; a.g.e., C.I., s.288, 289.

⁶¹⁴ . Düstur; Üçüncü Tertip, C.7., s. 2705.

⁶¹⁵ . İsmail Soysal; a.g.e., C.I., s.289.

4- Türkiye ve Suriye'deki emlak meselesi hakkında ilk tarafta, görüşmelere başlamayı taahhüt etmişlerdir. Bundan başka sınır kontrolü ve uygulanacak rejime dair anlaşma da hazırlanmıştır. ⁶¹⁶

Türkiye - Suriye sınır meselesi hakkında imzalanan anlaşmalar üzerine Hariciye vekili Dr. Tevfik Rüştü Bey, M. Brand'a şu telgrafi çekmiştir:

"Hudut ve Şimendifer meselesine dair itilafnameleri M. de Chombrun ile imza etmiş olduğumuzu bildirmekle pek bahtıyarım. Türk - Suriye ilişkilerine dair ihtilafların heyeti umumiyesinde Fransa ile Türkiye arasında meydana gelen bu mesut sureti hal bende memleketlerimizin münasebetleri için samimiyetle dolu bir istiklal ümüdünü kuvvetlendirmiştir. İşte bu dostane temenni iledir ki elde edilen mes'ud neticeden dolayı bizzat sevindiğimiz gibi zat-ı devletlerine de beyanı tebrikat ederim"

Bu telgrafta M. Birand'ın cevabı ise şöyle olmuştur:

"Memleketlerimiz için pek kıymetli olan iyi komşuluk münasebetini temin eyleyen ve Suriye'ye müteallik bulunan itirafnamelerin teyemmünen imza edildiğini bildiren samimi telgrafınızdan dolayı zatı devletlerinize derin teşekkürlerimi arz ederim. Bu vakanın yalnız mahalli itilafların ve halı hazırdaki müşkülâtların keyfiyeti halkını mütezammin değil aynı zamanda her iki memleket için tarihi bir anane ve bir zaman istikbal olmak itibarıyla iki kat kıymetli olan bir dostluğun Fransa ile Türkiye arasında umumi mahiyete ve devamlı bir surette kuvvetlendirilmesi hakkındaki müşterek arzusunun ilk müeyyidesi olduğunu aynen sizin gibi görmekteyim" ⁶¹⁷ (Geniş bilgi için bkz. Anlaşmalar, Ek: 3)

5- 1930 Türkiye- Fransa Dostluk, Uzlaştırma ve Hakem Antlaşması

3 Şubat 1930'da Paris'te "Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması" imzalanmıştır. Antlaşmanın hem dostluk hem tarafsızlık, hem de uyuşmazlıkların barışçı yoldan çözümüne ilişkin hükümleri vardır. Ayrıca taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğerinin tarafsız

⁶¹⁶ . Vakit Gazetesi, 23 Haziran 1929- Pazar, s. 1-3.

⁶¹⁷ . Vakit Gazetesi; 27 Haziran Perşembe 1929, s. 2.

kalacağı maddesi 1926 sözleşmesinin 1. maddesini doğrulayıcı nitelikte olmuştur.

3 ve 16. maddelerde uzlaştırma yöntemleri ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Buna göre Fransız mandası altındaki Suriye ve Lübnan için de bu geçerli olacaktır. Böyle bir durumda o ülkelerden uzlaştırma komisyonuna bir temsilci yardımcısı verileceği hükmüne bağlanmıştır. 1926 Türkiye-Fransa (Suriye ve Lübnan için) anlaşmasının 14. maddesindeki uyuşmazlıkların uzlaştırılması maddesi kaldırılmamış ancak bu son anlaşmayla bundan sonra geçerli olacaktır. Anlaşma 1930'da yapılmasına rağmen Fransa anlaşmayı 13 Mayıs 1933'te imzalamasıyla yürürlüğe girmiştir. Anlaşma Hatay meselesine Türkiye'nin 29 Aralık 1937 günlü bir notasıyla tek yanlı olarak bozulmuştur. Anlaşma ilk 5 yılını doldurduğu 13 Mayıs 1938'de sona ermiştir. ⁶¹⁸

II- HATAY MESELESİ

1- Hatay'ın Fransızlar Tarafından İşgali

Hatay Bölgesi, Mondros Ateşkes Anlaşmasından önce Suriye'ye bağlı olarak "İskenderun Sancağı" adıyla yönetilmekteydi. Mondros Mütarekesi yapılırken İskenderun sancağı Türkler'in elindeydi. Hatay Misakı Milli sınırları içerisinde olmasına ve Atatürk'ün karşı durmasına rağmen İngilizler işgal etmişlerdir. Daha sonra İngilizler çekilerek burayı Fransızlar'a devretmişlerdir. ⁶¹⁹

7 Aralık 1918'de İskenderun'a gelen bir Fransız birliği hiçbir direnişle karşılaşmadan şehirdeki Arap yönetimini kaldırarak şehre hakim olmuştur. Arap Hükümetini kuran kişiler ise şehirden kaçmışlardır. Fransızlar 30 Aralık 1918'de fiilen idareye el koymuşlardır. 21 Ocak 1919'da da hükümet konağına Fransız bayrağı çekilerek Fransız yönetimi başlamıştır. Fransız subayı Kaptan Rocca Sera Fransa hükümetinin memleketin refahını temin edeceğini ileri sürerek halkın kendilerine yardımcı olmasını istemiştir. Kasım 1919 da Suriye'nin yönetimini Allenby Fransız Yüksek Komiseri General

⁶¹⁸ . İsmail Soysal; a.g.e., C.I., s.380, 381.

⁶¹⁹ . Ş. Süreyya Aydemir; Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938), s. 421.

Gouraud'a resmen devredince Hatay'da tek söz sahibi Fransızlar olmuştur. ⁶²⁰

2- Fransız İşgaline Karşı Hatay ve Çevresindeki Mücadeleler

İşgalin ilk günlerinden itibaren Fransız askerlerinin yanında onlardan aldıkları destek ile Ermeni çetelerinin sokaklarda yaptıkları taşkınlıklar Antakya'daki vatandaşlar arasında huzursuzluklara sebep olmuştur. Bu sırada Türkler de çetecilik faaliyetlerine başlamışlardır. ⁶²¹ Bu çeteler içerisinde Arap milliyetçileri ve Faysal taraftarları da bulunmuştur.

23 Nisan 1920'de Antakya'ya Türk çeteleri baskın düzenleyince Fransızlar takviye birlikleri göndermişlerdir. 27 Nisan'da Türkler şehri ele geçirince 4 Mayıs'tan itibaren Fransızlar şehre saldırıda bulunmuşlardır. Bu bonbardımanlı saldırı 17 gün sürmüştür. Bu saldırılar üzerine halk Kuseyr'e çekilmiştir. ⁶²²

Kilis Kuvayi Milliye kumandanlığına Binbaşı Mahmut Bey getirilmiş ve bu sırada da İskenderun sancağındaki ileri gelen Türk aşiret reisleri ile Tayfur Bey ilişkilerini devam ettirmişlerdir. Tayfur Bey, M. Kemal Paşa'dan sancağın Misakı Milli sınırları içinde olup olmadığını sorunca M. Kemal Paşa sancağın Misakı Milli sınırları içerisinde olduğunu ve Maraş'taki Kolordu Kumandanlığı ile temas etmelerini emretmiştir. Bölgeye Binbaşı Kadir, Yüzbaşı Şahin ve Teymen Talat Beyler'le birlikte yardım için az bir kuvvet gönderilmiştir. Ancak bu kuvvetler Fransızlar'a karşı başarısız olunca geri çekilmişlerdir. ⁶²³

Bu sırada Türk Ocağı mensubu bazı kişiler Ahmet Türkmen idaresinde; Müdafai Hukuk Cemiyeti" ni kurmuşlardır. Bilhassa bölgedeki halkın mücadelesinde Özdemir Bey'in etkisi büyük

⁶²⁰ . Mehmet Tekin; a.g.e., s. 98-101.; Şükrü Erkal; "Atatürk Haftası Armağanı, S. 21, Ankara, 10 Kasım 1938, s. 9.; Tahsin Ünal; a.g.e., s. 574.; Ş.Süreyya Aydemir; Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-38), s. 424

⁶²¹ . Ergünöz Akçora; "Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Tarihindeki Önemi ve Yeri", III. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu" Antakya 10-11 Haziran 1994, s. 4. ;Mehmet Tekin; a.g.e., s.101.

⁶²² . Mehmet Tekin; a.g.e., s.109.

⁶²³ . Mehmet Tekin; a.g.e., s.110.

olmuştur. Özdemir Bey, zamanla teşkilatını kuvvetlendirmiş ve kendisine Asım Bey de yardım etmiştir. 624

Asım Bey'in Kuvayi Milliye'ye katılma fikrini kabul etmemesi üzerine kuvvetleri ondan ayrılarak, Binbaşı Kadir Bey'e katılmışlardır. Bu sırada Hassa ile Kırıkhan arasında Fransızlar'a ağır darbeler yiyen Fransızlar'ın Suriye'yi işgali karşısında mücadeleye başlayan İbrahim Hannon'a, Kuvayi Milliyecilerle işbirliğine gitmiştir. 625

1921 yılında İskenderun'da faaliyet gösteren Kuvayi milliyeciler yardım almak için Antep bölgesine gelmişlerse de buradaki çarpışmalar sırasında 2. kolordu kumandanı Salahattin Adil Paşa'dan yardım alamadan geri dönmüşlerdir. 626

Ocak 1921'de Fransız nakliye kolunun Çobanbey tren istasyonunda aldığı savaş malzemesini, yiyecek gibi şeyleri Antap'teki mahzur kalan kuvvetlerine götüreceğini haber alan Türk kuvvetleri 9. Fırka Hayri Bey'in kumandasında ve Elbeyli ile Beylidili aşiretleri kuvvetlerinde oluşan 5. Fırka İkizkuyu civarında Fransızlar'a saldırmışlarsa da başarısız olmuşlardır. 627

Sakarya zaferinden sonra Fransızlar'la 20 Ekim 1921'de yapılan Ankara anlaşmasıyla Fransızlar Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis ve Gaziantep'i boşaltmayı kabul ettikleri halde İskenderun sancağını boşaltmaya yanaşmamışlardır. 628 20 Ekim 1921'de yapılan anlaşmayla İskenderun sancağı Suriye içinde bırakılmasına rağmen Türk tarafı anlaşmaya Türkler lehine maddeler koydurmuşlardır. Daha sonra bu maddeler Hatay'ın Anavatan'a katılmasında basamak olmuştur. Anlaşmanın 7. maddesine göre; "İskenderun mıntıkası için bir usulü idareyi mahsusa tesis olunacaktır. Mıntikai Meskürenin Türk ırkından olan sekenesi harıslarının inkişafı için her türlü teşkilattan müstefit olacaklardır. Türk lisanı ordan mahiyeti resmîyeye haiz olacaktır" denilmiştir. 629

Anlaşmadan sonra kendisini ziyarete gelen Tayfur Sökmen'e M. Kemal Paşa; "Şimdilik birşey yapamadık, ancak orası için hususi bir

624 . Abdurrahman Melek; *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara 1986, s. 9.

625 . Ergünöz Akçora; *a.g.m.*, s.5

626 . Ergünöz Akçora; *a.g.m.*, s.6.

627 . Tayfur Sökmen; *a.g.e.*, s. 45, 46.

628 . Şükrü Erkal; *a.g.m.*, s. 15, 16.

629 . M. Gönübol, C. Sar; *a.g.e.*, s. 127.; Fahri Belen; *a.g.e.*, s. 372, 373.; Süleyman Kocabaş; *a.g.e.*, s. 388.; Fahir Armaoğlu; *a.g.e.*, s. 320.

idare tatbik edeceklerini taahhüt altına alabildik. İnşallah ileride sizleri de kurtaracağız" diyerek Hataylılar'a ümit vermiştir. Hataylılar da Atatürk'ün vermiş olduğu destek ve kurtuluş ümidi ile mücadelelerini iyice arttırmışlardır. Hataylılar'a karşı Fransızlar'ın yaptığı işkence ve hapse atmalar onları yıldırmamıştır. ⁶³⁰

Fransızlar'ın ve Arap milliyetçiliği fikrinden dolayı bazı Suriyeli Arap gençlerde Türkler'e karşı mücadele için cemiyetler kurmuşlardır. Tüm bunlardan dolayı bu dönemde Hatay kanlı hadiselerin çoğaldığı, kanun kaçaklarının sığındığı bir yer, din ve mezheplerin çatıştığı ortam olmak özelliğini sürdürmüştür. ⁶³¹

3- Fransızlar'ın Hatay'da Uyguladıkları İdare Tarzı

İskenderun sancağı idaresi kendi içinde üç kaza halinde organize edilmiştir. Tam idari bölünüşü aşağıdaki tablodaki gibiydi.

<u>Kazalar</u>	<u>Nahiyeler</u>
İskenderun	İskenderun Arsuz
Antakya	Ordu, Kesep, Süveydiye, Bityas, Kuseyr, Fevkani, Kuseyr Vastani, Kuseyr Tahtani, Harbiye, Karamut
Kırıkhan	Beylan, Reyhaniye, Hacılar

İdareciler yönünden Osmanlı eski idareci makamları devam ettirilmiştir. Sancak bütçesi Suriye Devleti bütçesinden ayrı olmuştur. sancakta her ne kadar en yüksek idareci mutasarrıf ise de gerçek otorite ise Beyrut'taki yüksek komisere karşı sorumlu olan Fransız temsilcisi olmuştur. ⁶³² Daire amirleri ile adli personelin göreve atanması ve çıkarılması Halep devletine verilmiştir.

9 Ekim 1921'de çıkarılan bir emirle sanacak için bir idare meclisi de kurulmuştur. ⁶³³

Ocak 1925'te Halep ve Şam devletleri birleştirilince Sancak merkezi Şam olan Suriye devletine bağlanmıştır. Böylece Halep'in

⁶³⁰ . Şükrü Erkal; a.g.m. s. 17,18

⁶³¹ . Ergünöz Akçora; a.g.m., s.10.

⁶³² . Mehmet Tekin; a.g.e., s. 131.

⁶³³ . Mehmet Tekin; a.g.e., s. 115, 116.

sanacak üzerindeki etkisi azalmıştır. Dil olarak Arapça, Fransızca yanında Türkçe de kullanılmıştır.⁶³⁴

Ocak 1926'da De Jouvenel, sancakta merkezi İskenderun olan bir hükümet kurulacağını yüksek komiserliğe bağlı sancak temsilcilerinden oluşan ayrı meclisi, anayasası ve seçilmiş hükümet başkanı olacağını bir kararname ile ilan etmiştir. Yeni devletin adı "Kuzey Suriye Hükümeti" olmuştur. Suriye Cumhurbaşkanının sancığın özerkliğini koruyacağı garantisi üzerine sancak hükümeti 12 Haziran 1926'da bağımsızlık kararını geri aldıklarını ve özerk şekilde Suriye bütünlüğü içinde kalacaklarını kabul etmişlerdir.

1928 yılı seçimleri Antakya'da gerginlik içinde geçmiştir. Meclise seçilen Süreyya Halef ve Ahmet Mürsel konuşmalarını Suriye meclisinde türkçe yapmıştır. ⁶³⁵ 14 Mayıs 1930 tarihinde çıkarılan kararname ile Sancak Şam'a bağlı özerk statüsünü devam ettiren bir birim olmuştur. ayrıca kararnamenin 3. maddesi de Sancak'ta idare meclisinin kurulacağı hakkındadır. 1931 yılında Şam'ın Sancak üzerindeki baskısı artmıştır. Şamlı memurlar Sancağa atanmaya başlanmıştır.⁶³⁶

4- Türkiye'nin Hatay'ı Kurtarma Çabaları ve Atatürk

1930'lardan sonra Fransa'da İngiltere gibi ekonomik güçlüklerden dolayı Ortadoğu'dan çekiliyordu. 9 Eylül 1936 da manda yönetiminin kaldırılması için Fransa ile Suriye arasında Suriye'ye bağımsızlık verilmesi anlaşması imzalanmıştır. ⁶³⁷ Böylece Sancağın statüsünün ne olacağı hususu yeniden gündeme gelmiştir. Suriye anlaşmasının 3. maddesi şöyleydi;

"Yüksek akit taraflar manda rejiminin sona erdiği gün Fransız hükümeti tarafından Suriye ile ilgili olarak, yada bu memleket adına bütün antlaşma, sözleşme ve diğer milletlerarası taahhütlerden doğan hak ve vecibelerini yalnız Suriye hükümetine devretmek için bütün tedbirleri alacaklardır" Bu maddede görüldüğü gibi Fransa, Suriye

⁶³⁴ . Mehmet Tekin; a.g.e., s. 123-128.

⁶³⁵ . Mehmet Tekin; a.g.e., s. 133,134

⁶³⁶ . Mehmet Tekin; a.g.e., s. 139-142.

⁶³⁷ .Hasan S. Koni; "1923-1938 Döneminde Türk-Arap İlişkileri Kararı Verme Analizi", Silahlı Kuvvetler Dergisi, S. 280, Ankara Ocak 1984, s. 21, 22

üzerindeki haklarını devrettiği gibi İskenderun üzerindeki haklarını ve görevlerini de Suriye'ye devretmiş oluyordu. Bu anlaşma Sancaktaki Türklerde ve Türkiye'de kaygı uyandırmıştır. ⁶³⁸

Türkiye aynı bağımsızlığı İskenderun Sancağına da verilmesi için 9 Ekim 1936'da Fransa hükümetine nota vermiştir. Atatürk 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM'ni açış konuşmasında: "bu sırada Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi Öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukaderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katıyetle durmaya mecburuz. Daima kendisiyle dostluğa çom ehemiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilmeyenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler" diyerek Fransa'yı uyarmıştır.

10 Kasım 1936'da Fransa Türk notasına verdiği cevapta ise Suriye'nin parçalanacağından dolayı böyle bir yetkiye sahip olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine sorun Milletler Cemiyetine götürülmüştür. ⁶³⁹

14 Aralıkta Milletler Cemiyeti konseyinde ilk görüşmeler başlamıştır. Konsey sorunun çözümü için bir rapor hazırlamak üzere konseydeki İsveç temsilcisi Sandler görevlendirilmiştir. Sandler 31 Aralıkta sancağa gelerek çalışmalarına başlamıştır. ⁶⁴⁰ Bu sırada Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ta Paris'e giderek bazı görüşmelerde bulunmuşsa da olumlu sonuç alınamamıştır. ⁶⁴¹

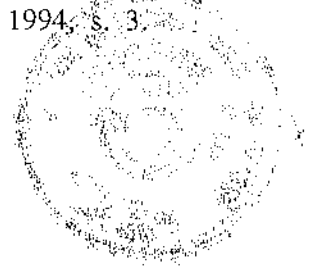
Milletler Cemiyetinin 20 Ocak 1937'deki toplantılarında da ikili görüşmelere devam edilmiştir. 26 Ocak 1937 de sancak meselesi üzerinde bir prensip anlaşmasına varılmıştır. Anlaşma prensipleri şöyleydi; İskenderun ve Antakya içişlerinde tam bağımsız, fakat Suriye ile gümrük birliği içinde olan bir statü ve anayasa ile idare edilen " bir ayrı varlık" teşkil edilecektir. Sancağın Dışişleri bazı hallerde Suriye hükümeti tarafından idare edilecektir. Türkçe resmi

⁶³⁸ . M. Gönlübol, c. Sar; a.g.e., s. 127-128.

⁶³⁹ . Şükrü Erkal; a.g.m. s. 18,19.; Ahmet Halaçoğlu, Mustafa Öztürk; Hatay'ın Anavatan'a Katılmasında Dört yolun Yeri ve Önemi-1938 Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendinin Faaliyetleri, Ankara, 1925, s. 8.; Süleyman Kocabaş; a.g.e, s. 391.; Mehmet Tekin; "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasında Hatay", Güneyde Kültür, C.6, s. 68, Antakya, Ekim 1994, s. 3.

⁶⁴⁰ . İsmail Soysal; a.g.e., C.I, s. 534.

⁶⁴¹ . Şükrü Erkal; a.g.m., s. 21.

dil olacak ve diğer dillerin kullanılmasının şartları Cemiyeti Akvam tarafından tesbit edilecektir. Statünün ve anayasanın uygulanması meclisce tayin edilen ve sancakta ikamet eden bir Fransız vatandaşı tarafından temin edilecektir. Sancağın toprak bütünlüğü Türkiye ve Fransa'nın teminatı altında olacaktır. 642

Milletler Cemiyetinin Türkiye ve Fransa'nın görüşlerini alarak hazırladığı anayasa 27 Mayıs 1937'de benimsenmiştir. Daha sonra Türkiye ile Fransa Hatay'ın toprak bütünlüğünü içeren bir anlaşmayı imzalamışlardır. 643

Bu sırada Milletler Cemiyetinin hazırladığı bir seçim sistemi Türkler tarafından protesto edilmiştir. Ocak 1938'de de seçim sistemi Türkiye'yi tatmin edecek şekilde değiştirilmiştir.

3 Temmuz 1938 de Sancağın bütünlüğünün ve siyasi statüsünün müştereken korunması hakkında bir askeri anlaşma yapılmıştır. Anlaşma ve ek protokole göre sancakta sükün ve asayiş 6.000 kişilik bir kuvvet tarafından sağlanacaktı. Bu askeri kuvvetin 1.000 kişisi Sancaktan, geri kalan kısmı da yarı yarıya Türk ve Fransız kuvvetlerinden oluşturulacaktı. 644

Plebsitten sonra olumlu izlenim edinen Milletler Cemiyeti Hatay'da Millet Meclisi seçiminin yapılmasına karar verilmiştir. Çıkan kargaşalıkları düzene sokmak ve seçim işlerini düzenlemek için kararlaştırılan askeri kuvvetlerimiz Kurmay Albay Şükrü Kanatlı'nın kumandasında 5 Temmuz 1938'de Hatay'a girmiştir. Türk askeri coşkun gösteri ve heyecanla karşılanmıştır. 645

24 Ağustos 1938'de Fransız ve Türk ordularının garantisi altında Hatayda Millet Meclisi seçimi yapılmıştır. 2 Eylül 1938 günü ise Hatay Millet Meclisi toplanıp Tayfur Sökmen'i Hatay Cumhurbaşkanlığına seçmişlerdir. Dr. Abdurrahman Bey ise Başbakanlığa atanmıştır. Meclisin 34'ü türk, 2'si Arap, 2'si Ermeni, 2'si de Rum olmak üzere 40

642 . Mehmet Gönlübol, Cem Sar; a.g.e, s. 130.; F. Cemal Erkin; a.g.e, C.1, s. 107.

643 . Şükrü Erkal; a.g.e., s. 24, 25. s. 24, 25.; Hasan Köni; "Hatay sorununa Yeni Bir Bakış", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, S.4, Ankara, Kasım 1989, s. 538.

644 . Mehmet Gönlübol; Cem Sar; a.g.e., s. 132; Hasan S. Köni; a.g.m., s. 24; Ahmet Halaçoğlu -Mustafa Öztürk; a.g.e., s. 13.; Abtülahat Akşin; a.g.e., s. 192.

645 . Tayfur Sökmen; a.g.e., s. 107.; Bekir Tünay; a.g.m. s. 461.

Milletvekili olmuştur. ⁶⁴⁶ Meclisin açıldığı 2 Eylül 1938 günü "Hatay Milli Hakimiyet Bayramı" olarak kabul edilmiştir. ⁶⁴⁷

M. Kemal Paşa Tayfur Sökmen'in Hatay Cumhuriyeti Başkanlığı'na seçilmesinden dolayı 4.9.1938 tarihli gönderdiği telgrafta Tayfur Bey'i tebrik edip yeni görevinde başarılar dilerken Hatay halkına da yeni idarede mutluluklar dilemiştir. ⁶⁴⁸

Daha sonra Hatay Millet Meclisi ilk toplantısını yapmış ve Hatay Cumhuriyeti adıyla bir devlet kurularak Hatay bayrağı göndere çekilmiştir. 6 Eylül 1938'de Hatay'ın ilk hükümet kabinesi programı mecliste onaylanarak kabul edilmiştir. Meclis Başkanlığına Abdulgani Türkmen devlet başkanlığına Tayfur Sökmen ve başbakanlığa ise Abdurrahman Melek atanmıştır. Daha sonra Hatay Millet Meclisi ilk toplantısını yapmış ve Hatay Cumhuriyeti adıyla bir devlet kurularak Hatay bayrağı göndere çekilmiştir. 6 Eylül 1938'de Hatay'ın ilk hükümet kabinesi programı mecliste onaylanarak kabul edilmiştir. Meclis Başkanlığına Abdulgani Türkmen devlet başkanlığına Tayfur Sökmen ve başbakanlığa ise Abdurrahman Melek atanmıştır.⁶⁴⁹

1923'te Adana'ya gelen Atatürk, burada kendisine siyah bayrakla karşılayan Hatay temsilcilerine; "Kırk asırlık Türk yurdu yabancı eline bırakılamaz" diyerek kurtuluş sözü vermişti. Böylece bu sözünü 15 yıl sonra yerine getirmiştir. ⁶⁵⁰ Yeni kurulan Hatay Cumhuriyeti Türkiye ile sıkı ilişkiler içine girmiştir. Hatay Millet Meclisi Türk Medeni kanunu ile Türk ceza kanununda kabul etmiştir. Türkiye'den Mali müşavirler getirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti bu yeni kurulan Hatay Cumhuriyetine her türlü desteği vererek Hatay halkının refahına yardımcı olmuştur. ⁶⁵¹

Bu sırada İkinci Dünya Savaşı çıkması belirtileri ve bu sırada Avrupa'da gelişen olaylardan dolayı Fransa Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması yönündeki istekleri kabul ederek buna da razı olmuştur.

⁶⁴⁶ . Tayfur Sökmen; a.g.e., s. 107, 108.; İsmail Soysal; a.g.e., C.1, S. 540

⁶⁴⁷ . Mehmet Tekin; a.g.e., s. 204.

⁶⁴⁸ . Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, (1917-38), Ankara 1964, b, 596.

⁶⁴⁹ . Ekrem Memiş - Nuri Köstüklü; "En Eski Çağlardan Günümüze Ortadoğuolu İlişkileri", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.89. İstanbul, Nisan 1994, s. 536.

⁶⁵⁰ . Ergün Aybars; a.g.e, s. 293.

⁶⁵¹ . Şükrü Erkal; a.g.m., s. 31.

Bunun üzerine 23 Haziran 1939 günü iki ülke arasında Ankara'da bir anlaşma imzalanmıştır. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Fransa'nın Ankara büyükelçisi Rene Massiglay tarafından imzalanan anlaşmayla Hatay'daki Fransız kuvvetlerinin bir ay içinde Hatay'ı boşaltmaları, Suriye'nin toprak bütünlüğünü ve iç güvenliğinin sağlanması, halka uyrukluk seçme hakkının verilmesi, İskenderun Fransız Askeri Mezarlığının korunması gibi hususlar kabul edilmiştir. ⁶⁵²

Bu anlaşma imzalandıktan sonra Hatay Millet Meclisi toplanarak 23 Haziran 1939'da heyecanlı konuşmalardan sonra meclis Anavatan'a katılma kararı alarak, böylece Hatay devleti son bulmuştur. ⁶⁵³

7 Temmuz 1939'da TBMM'nde çıkan bir kanunla Hatay Türkiye'nin bir ili olmuştur. 23 Temmuz 1939'da TBMM adına Hataya gelen heyetin önünde Anavatan'a katılma töreni yapılmıştır. ⁶⁵⁴

Böylece Suriye ile ilişkilerde önemli bir sorun olan Hatay meselesi Türkiye lehine çözümlenmiştir.

Ancak Suriye yöneticileri Hatay yöresinin Anavatan'a katılımını hala hazmedememişlerdir. Bu yüzden okullarda okutulan Coğrafya ders kitaplarında Suriye Kuzey sınırı, Güneydoğu Toros Dağları Güney eteklerine dayandırılmıştır. Türkiye - Suriye sınırı Dicle-Habur kavşağından başlatılarak; Mardin, Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep, Kahramanmaraş, Adana ve İçel illeri Suriye Milli sınırları içerisinde gösterilmektedir. Böylece Büyük Suriye idealini gerçekleştirme amacı güdülmektedir. Bu saydığımız illeri ders kitaplarında "Türkiye tarafından gaspedilmiş topraklarımız" diye yazılmıştır. Böylece Suriye, Türkiye'den 90.000 km² den daha fazla toprak istemektedir. Ancak tabiki bu tür tutumlar iki ülke ilişkileri açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. ⁶⁵⁵

⁶⁵² . İsmail Soysal, a.g.e, C.I, s. 542.

⁶⁵³ . Tahsin Ünal; a.g.e., s. 577.; Ahmet Halaçoğlu- Mustafa Öztürk; a.g.e., s. 13, 14.; Ekrem Memiş- Nuri Köstüklü; a.g.m., s. 136.; Fahir Armaoğlu; a.g.e., s. 351.

⁶⁵⁴ . Tayfur Sökmen; a.g.e., s. 15.; Şükrü Erkal; a.g.m., s. 33.

⁶⁵⁵ . Hayati Doğanay; "Türkiye'nin Komşuları ve Yabancı Atlaslarda Türkiye", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 304, Ankara, Ağustos, 1988, s. 469, 470.; Ramazan Özey; "Suriye", *Altınoluk Dergisi*, S. 98, İstanbul, Nisan 1994, s. 38.; Ergünöz Akçora; a.g.m., s. 26-27.

SONUÇ

Suriye, Mısır, Mezopotamya ve Anadolu arasında bir geçit noktası olması, ekonomik ve dini ehemmiyeti sebebiyle tarihin en eski devirlerinden itibaren çeşitli milletlerin mücadelesahası olmuştur.

Emeviler döneminde Suriye bölgesi önemli bir ticari, dini ve kültürel bölge iken, Abbasiler döneminde İslam devlet merkezi olma özelliğini kaybettiği için sönük geçmiştir.

Suriye, Selçuklular, Zengiler ve Eyyubiler döneminde kültürel ve ekonomik açıdan refaha ulaşmışsa da Haçlı seferleri sırasında harabeye dönmüştür. En müreffeh ve zengin dönemini bu Türk Devletleri zamanında yaşamıştır.

Memluklar döneminde ise, Suriye, Moğol ve Timur saldırıları sonucunda iki defa tahrip olmuştur. En uzun ve müreffeh dönemini ise Osmanlı hakimiyeti sırasında yaşamıştır. Osmanlı devleti Aradolu'ya yaptığı bayındırlık ve kültürel hizmetin aynısını ayırım yapmadan hakimiyeti altındaki tüm bölgelere götürdüğünden bu hizmetlerden Suriye'de faydalanmıştır. Suriye bu dönemde önemli bir kültür ve medeniyet merkezi olmuştur.

Birinci Dünyü savaşı sırasında Osmanlı'nın savaştığı Sina-Filistin Cephesi bu bölgede açılmıştır. Türk kuvvetleri İtilaf Devletlerine karşı tüm imkansızlık ve yokluklara rağmen başarılı mücadeleler vermişlerdir. Türk ordusu bu cephede İtilaf Devletleri'ne değil, imkansızlıklara mağlup olmuştur. Çünkü savaşın cereyan ettiği cephe üzerinde ulaşım, su ihtiyacı ve yiyecek eksikliği Türk ordusunu perişan etmiştir. Ayrıca Cephe komutanlarının yeteneksizliği, General Falkenhayn'ın tutumu, Araplar'ın ve Siyonistler'in itilaf devletlerine yardımcı olmaları, ordunun bir kısmının Irak cephesine nakledilmesi Türk ordusunun yenilmesine sebep olmuştur.

Şerif Hüseyin İsyanı ile Araplar İtilaf devletlerinin kuvvetleriyle birleşmişlerdir. Arapların itilaf devletleri lehine Osmanlıya cephe almasında Arap bağımsızlık hareketi cemiyetlerinin, casus Lawrence'in çalışmalrının etkisi büyük olmuştur.

Türk kuvvetlerinin itilaf devletleriyle olan mücadelesi Mondros Ateşkes Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 31 Ekim 1918'e kadar sürmüştür. Ateşkes Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle Türk ordusu M. Kemal Paşa komutasında geri çekilmiştir. Türk ordusunun çekildiği yerde Fransızlar, İngilizler ve Arap kuvvetleri işgal etmiştir. Bu işgallerden sonra Fransızlar ve İngilizler aralarında "Suriye İtilafnamesi" adıyla bir anlaşma yapmışlardır. Buna göre: Hama, Humus, Halep ve Şam'ın Arap kuvvetlerine, Suriye kıyı kesimi Fransızlar'a, Filistin, Musul ve Irak İngilizlere tabii alacaktı.

Suriye iç kesimlerinde kurulan Faysal krallığına General Gouraud kabul edilemeyecek şartlar taşıyan bir Ültimatom göndermiştir. Faysal'ın yaptığı tüm çalışmalar boşa çıkmış ve ultiatomu kabul ettiğini bildiren telgrafın da zamanında ulaşmadığı bahane edilerek Fransızlar, Faysal Krallığına Temmuz 1920'de son verip tüm Suriye'yi işgal etmişlerdir.

San Remo konferansı ile Suriye'nin tamamının Fransız mandasına verilmesi, Fransa'nın Suriye'deki durumunu iyice güçlendirmiştir. Bu sırada Türkiye ile Suriye ortak düşman olan Fransızlar'a karşı mücadelede işbirliği yapmışlardır.

Fransızlar, manda döneminde Suriye'yi kolay idare etmek için "Böl Yönet" taktiği uygulayarak Suriye'yi dört devlete ayırmışlardır. Ancak Suriye Milliyetçileri ve halkı devamlı suretle Suriye'nin birliğini savunarak bağımsızlık için Fransızlar'a karşı mücadele etmişlerdir. Fransızların Azınlıklara dayanan politikası bir tek Lübnan'da tutmuştur. Ancak Lübnan dışındaki bölünen devletler Suriye devleti ile birleşmişlerdir. Aynı zamanda Suriyeli kimliğinin oluşumunun temeli de manda döneminde atılmıştır. Fransızlar ise Suriyeli kimliğinin oluşumunu engellemeye ve kültür emperyalizmi politikasını uygulamaya çalışmışlardır. Fransızlar kendilerine karşı yapılan bağımsızlık mücadelelerini en sert askeri tedbirlerle önlemeye

çalışırken. diğerk yandan size bağımsızlık vereceğiz sözleriyle oyalamışlardır. Osmanlı devletinin idari politikası Suriyelilerce en çok aranan husus olmuştur. Kısacası Fransızlar Suriye'ye her ne kadar bazı yollar, köprüler ve fabrikalar yapmışlarsa da bunları kendi amaçları doğrultusunda yapıp 1945'te Suriye bağımsızlığını kazanıncaya kadar olan dönem içerisinde Suriyeyi siyasi, kültürel ve dini açıdan sömürmüşlerdir.

Bu dönem içerisindeki Türkiye-Suriye ilişkileri ise sınır belirlenmesi, sınırın korunması, demiryollarının işletilmesi, emlak meselesi ve Hatay meselesi çerçevesindeki sorunların çözümü çerçevesinde cereyan etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

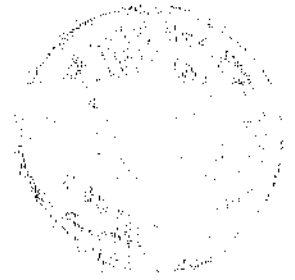
- 1- ABDULLAH, Ömer Faruk: **Suriye Dosyası**. (Çev: Hasan Basri). İstanbul.1992.
- 2- ABU'L FARAC, Gregory; **Ebu'l Farac Tarihi**. (Çev: Ö. Rıza Doğrul). C.I-II. Ankara. 1987.
- 3-ACAR, İrfan C.: **Lübnan Bunahımı ve Filistin Sorunu**. Ankara. 1989,TTKY.
- 4-AÇIKGÖZOĞLU, Mehmet: **İslam Devletleri Tarihi**.İstanbul.1977.
- 5-AHMET İZZET PAŞA : **Feryadım**,C.1.İstanbul 1992.
- 6-AKBAL Fazıla ;,"1831 Yılında Osmanlı İmparatorluğundan İdari taksimet ve Nüfus" **Belleten**, C.60,Ankara,1961.
- 7-AKBAY, Cemal; "Birinci Dünya Harbinde Sarıkamış Taarruzu ve Birinci İkinci Kanal Seferleri Yapılmalı mıydı?" **Askeri Tarih Bülteni** S.25. Ankara 1988.
- 8-AKBIYIK, Yaşar; **Milli Mücadelede Güney Cephesi-Maraş**, Ankara.1990,KBY.
- 9-AKŞİN, Abdülahat; **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara,1988.
- 10-AKYÜZ, Yahya; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu,1919-1922**,Ankara 1988.
- 11-ALPTEKİN,Coşkun; **DımaşkAtabegliği(Top-Teginliler)**,İstanbul, 1985, Marmara Üniversitesi Yayını
- 12-ALTUĞ, Yılmaz ; **Çin-Vietnam ve Ortadoğu Sorunları**, İstanbul,1970.
- 13-ALTUNDAĞ ,Şinasi; **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi,1831-1841**,I.Kısım,Ankara,1945.
- 14-_____ "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'de Hakimiyeti esnasında Tatbik ettiği İdare Tarzı" **Belleten**,C.8, s.30 Ankara,Nisan,1994.
- 15-_____ " Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Esnasında" **Belleten**, C.34,S.133,Ankara,1970.
- 16-ANDERSON,M.S.; **The Eastern Ovestion 1774-1923**, New York , 1966.

- 17-ARMAOĞLU, Fahir : **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, Ankara,1987.
- 18-ARSEL,İlhan : **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, Ankara,1973.
- 19-ATAY, Falih Rıfkı : **Zeytindağı** , İstanbul,1970.
- 20-AYBARS,Ergün : **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I.**İzmir,1984.
- 21-AYDEMİR,Ş.Süreyya ; **Makedonya'dan Ortadoğu'ya Enver Paşa**, C.3,İstanbul,1972.
- 22-_____ : **Tek Adam, Mustafa Kemal (1881-1919)**, C.I,İstanbul 1969.
- 23-_____ ; **Tek Adam,Mustafa Kemal (1922-1938)**, İstanbul, 1969
- 24-AYTEKİN, Halil : "Osmanlı İmparatorluğunun Arap Topraklarında yaptığı Maarif Hizmetleri (1813-1918)",**Türk Kültürü Dergisi**,S.30 ,Ankara, Ağustos ,1988.
- 25-BAYKARA, Tuncer :**Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I,Anadolunun İdari Taksimatı**,Ankara,1988.
- 26-BAYUR,Y. Hikmet ; **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, Ankara, 1973.
- 27-_____ ; **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri**, Ankara, 1974, TTKY.
- 28-_____ ; **Türk İnkılabı Tarihi**, CIII, Kısım I,III,IV, Ankara , 1991 TTKY.
- 29- BEAUPLAN, Robert de; **Ouvala Syrie?**,Paris 1929.
- 30-BECKER,C.H. ; "İhşidiler " Mad.- İA,C.5, İstanbul, 1968.
- 31-_____ ; " Eyyubiler " Mad. İA, C.4,İstanbul, 1964.
- 32- BELEN, Fahri ;**Türk Kurtuluş Savaşı**,Ankara, 1983.
- 33-BERKES, Niyazi; , **İslamlık Ulusçuluk Sosyalizm**, İstanbul, 1975.
- 34-BOZARSLAN,M. Emin; **Savaşın Lübnan**, İstanbul, 1976.
- 35-BÖHME, Von; "Savaşa Katılan ve Olanları Gören Birinin Gözüyle 1917 güzü Sonundaki Kudüs Muharebeleri", (Çev; Fahri Çeliker), **Askeri Tarih Bülteni**,S.10,Ankara, 1980.
- 36-BROCKELMANN,Carl; **İslam Ulusları veDevletleri Tarihi**, (Çev; Neşet Çağatay),Ankara,1992
- 37-CAHEN,Claude;"Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", (Çev; Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız), **Belleten**,C.2,S.201,Ankara,1988.
- 38-_____ ;**Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, (çev;Yıldız Moran),İstanbul,1994.

- 39-CEBECİOĞLU,Güngör: "Birinci Dünya Harbinde Atatürk veYıldırım Ordular Grubu".**Atatürk Haftası Armağanı**. Ankara. 1992. Gnkur Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- 40-CEMAL. Paşa: Hatıralar.İstanbul. 1977.
- 41-CEVDET.Paşa: **Cevdet Paşa Tarihi**.(Düzenleyen:Sadi Irmak.B. Kemal Çağlar).C.2.İstanbul, 1973.
- 42-CLEVELAND.William: **Batı'ya Karşı İslam,Şekip Arslan'ın Mücadelesi**, (Çev;Selahattin Ayaz)İstanbul. 1991.
- 43-COMMİNS.David Dean: **Osmanlı Suriyesinde Islahat Hareketleri**, (Terc; Selahattin Ayaz). İstanbul. 1993.
- 44-ÇA\ATAY, Neşet;**İslam Dönemine Dek Arap Tarihi**, Ankara. 1989, TTKY.
- 45- ÇARDAR, Cengiz; **Ortdoğu Çımazı**
- 46-ÇELİK. Mehmet; **Suryani Kilisesi Tarihi**, C.1, İstanbul, 1987.
- 47- ÇELİKER, Fahri; "Birinci ve İkinci Dünya Harplerinde Türk Savaş Politikaları", **Askeri Tarih Bülteni**, S. 19, Ankara, Ağustos 1984.
- 48- _____; "Birinci Dünya Harbinin Dünya Askerlik Tarihindeki Yeri" **Askeri Tarih Dergisi**, S.4, Ankara, Eylül, 1977.
- 49- ÇEVİK, Mehmet; "Sevr- Lozan Arasında Bir Belge", **Prf. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan**, Samsun, 1993.
- 50- ÇOLAKOĞLU, Şinasi; **Kilis Direniş - Kurtuluş ve Sonrası 1918-1921-1930** , Ankara, 1991, Onur Yayıncılık
- 51- _____; **L.Kilis Üzerine İncelemeler - Düşünceler- Folklorümüzden Örnekler**, Ankara, 1992, Kilis Kültür Derneği Yayını.
- 52- DOĞANAY,Hayati; "Türkiye'nin Komşuları ve Yabancı Atlaslarda Türkiye", **TKD**, s. 304, Ankara, Ağustos, 1988.
- 53- DURİ, Abdulaziz; **İslam İktisad Tarihine Giriş**, (Çev; Sabri Orman),İstanbul, 1991.
- 54-EDEN, Matthew; **Casus Lawrence'in Öldürülmesi**, (Çev; Mehmet Kutlu), İstanbul, 1991.
- 55- EL BELAZURİ; **Füthu'l Büldan**, (Çev; Mustafa Fayda), Ankara, 1988, KBY.
- 56- ELGÜN, A. Çağrı; **Kudüs İlk Kible**, İstanbul, 1991.

- 57- ENER. Kasım; Çukurova- **Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**. Ankara 1970.
- 58- ERENDİL; Muzaffer; **Çağdaş Ortadoğu Olayları**. Ankara. 1992
- 59- ERKAL. Şükrü; "Atatürk ve Hatay". **Atatürk Haftası Armağanı**. S.21.. Ankara 10 Kasım 1988. Gn. kur. Askeri Tarih ve Staretejit Etüt Başkanlığı Yayınları
- 60- _____; "Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; Hicaz Cephesi (Hicaz Ayaklanması) 1914-1918". **Askeri Tarih Bülteni**, S.9, Ankara Şubat 1980.
- 61- _____; "Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi; Hicaz Cephesi (1914-1918)". **Askeri Tarih Bülteni**, S.5, Ankara, Mart 1978.
- 62- ERKİN. Feridun Cemal; **Dışişlerinde 34 Yıl anılar- Yorumlar**, C.1, Ankara, 1980. TTKY.
- 63- ERTAN. Veli; **Muasır İslam Ülkeleri Tarih ve Coğrafyası**. Konya, 1965.
- 64- ERTUNA, Hamdi; **Türk- Arap İlişkileri**, Ankara 1976.
- 65- Evliya Çelebi (Mehmet Zillioğlu; **Seyahatname**, (Sadeleştiren; T. Temel Kuran- Necati Aktaş), C.1,2,3,4. İstanbul, 1969.
- 66- FIĞLALI, Ethem Ruhi; **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, İzmir 1991.
- 67- FROMKİN, David; **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1911-1912**, (Çev: Mehmet Harmancı) İstanbul, 1993.
- 68- GARNIER, J. Beaujen; **Ortadoğu Ekonomisi** (Çev: Mehmet Harmancı) İstanbul, 1993.
- 69- GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, C.10, Ankara 1985.
- 70- _____; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi**, C. 1, Ankara 1970.
- 71- _____; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Deniz Harekatı**, c.8, Ankara 1976.
- 72- _____; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Deniz Harekatı**, c.8, Ankara 1969.

- 73- _____: **Birinci dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, C.4, Ankara, 1986.
- 74- _____: **Birinci Dünya Türk Harbi Hicaz, Asir - Yemen Cephesi ve Libya Harekatı** (1914-1918). Ankara 1978.
- 75- GÖKBİLGİN, M. Tayyib; "Cebel'i Lübnan Meselesi ve Dürziler" **Belleten**, C.10, Ankara 1976.
- 76- GÖNLÜBOL, Mehmet - SAR, Cem: **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**. Ankara 1990.
- 77- GRAEFE, E: "Fatimiler" Mad. İ.A., C.4, İstanbul, 1964.
- 78- GRAUSSET, Rene; **Bozkır İmparatorluğu**, (Çev: Reşat Uzman), İstanbul, 1980.
- 79- GÜNALTAI, M. Şemseddin; **Yakın Şark III, Suriye ve Filistin**. Ankara. 1987. TTKY.
- 80- _____: **Yakın Şark, elam ve Mezopotamya**, Ankara, 1987. TTKY.
- 81- HALAÇOĞLU, Yusuf; "Hatay ve Yöresinde Türk Aşiretlerinin Yerleştirilmesi", **Türk Kültürü Dergisi**, S. 304, Ankara, Ağustos, 1988.
- 82- HALAÇOĞLU, Ahmet - ÖTÜRK, Mustafa; **"Hatayın Anavatana Katılmasında Dört Yol'un Yeri ve Önemi - 1938 Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri**, Ankara, 1995.
- 83- HALİL, Edhem; **Düveli İslamiye**, İstanbul, 1927.
- 84- HAMMER, Joseph Von; **Büyük Osmanlı Tarihi**, (Haz: Mümin Çevik - Erol Kılıç), C.2,3,9, İstanbul 1989
- 85- HASAN, Hasan İbrahim; **İslam Tarihi**, (Çev: İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş), İstanbul, 1987.
- 86- HEKİMOĞLU İsmail; **Suriye Bu Hale Nasıl Düştü?**, İstanbul, 1976.
- 87- HİTTİ, Philip K.; **İslam Tarihi**, (Çev: Salih Tuğ), c.1, 2, İstanbul, 1989.
- 88- _____: "Syria", **Encyclopedia Americana**, Vol. 26, New York, 1970.
- 89- HOCA SADETTİN; **Tacü'l-Tevarih**, (Sadeleştiren; İsmet Parmaksızoglu) C.I, III, IV, Ankara 1992.

- 90- HOMET, Marcel: **Syrie Terre Irredente L' Histoire Secrete du Traite Franco - Syrien**, Paris, 1938.
- 91- İbnü'l Esir: **El - Kamil - Fit - Tarih**, (Çev: M. Beşir Eryarsoy), C.2, İstanbul, 1985.
- 92- İBREÇ, Y. Ziya: "Osmanlı Devletinde Milliyetçilik, Panislavizm, Osmancılık Fikirlerinin Oluşması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkileri." **TDAD**, s. 76, İstanbul, Şubat 1992.
- 93- KAFALI, Mustafa: "Suriye Türkleri I", **Töre**, S. 21, Ankara Şubat 1973.
- 94- _____; "Suriye Türkleri II", **Töre**, S. 23, Ankara, Nisan 1973.
- 95- KAFKAS, Mehmet: **Geçmiş Bilmek** 1, İzmir, 1993.
- 96- KANSU, Mazhar Müfit: **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürkle Beraber**, C.I. II, Ankara 1988, TTKY
- 97- KARAMAN, M. Lutfullah: **Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu**, İstanbul.
- 98- KARASAPAN, C. Tevfik; **Filistin ve Şark- ül- Ürdün**, C.I, İstanbul, 1942.
- 99- K.S.S.; "Syria", **Encyclopaedia Britannica**, C.17, London, 1974.
- 100- KINAL, Firüzan, "Hitit Devletleri İçin Kuzey Suriye'nin Önemi", **Atatürk Konferansları IV**, Ankara, 1971, TTKY.
- 101-KIRK, George E; **A Short History of The Middle East**, New York, 1964.
- 102- KOCABAŞ, Süleyman; **Tarihte Türkler ve Fransızlar**, İstanbul Kasım 1990.
- 103- KOÇAK, İnci; "Arap Kaynaklarında Türk Memluk Sultanı Baybars" **X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri** Ankara, 1991.
- 104- KOPRAMAN, K. Yaşar; **Mısır Memlukleri Tarihi**, Ankara, 1989.
- 105- KONİ, Hasan S.; "1923-1938 Döneminde Türk-Arap İlişkileri Karar Verme Analizi" **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S. 289, Ankara, Ocak 1984.
- 106- _____; "Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış" **Ankara Üniversitesi Türk İnkılab Tarihi Enstitüsü Dergisi**, S.4, Ankara, Kasım, 1989.

- 107- KÖYMEN, M. Atay; **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara, 1989
- 108- KRESSENSTEIN, Von; "Sina Çölünde Türkler", (Çev: Osman Öndeş), **Belleten**, C. XVIII, Ankara, 1974.
- 109- KURAN, Ercüment; "Birinci Dünya Savaşı" **Türk Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi**, C.6, İstanbul 1992.
- 110- KURŞUN, Zekeriya; "II Meşrutiyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü" **Türk Yurdu**, C.10, S.32., Ankara, Nisan 1990.
- 111- _____; **Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri**, İstanbul, 1992.
- 112- KUTAY, Cemil; **Lavrens'e Karşı Kuşçubaşı** (Neşreden: Mustafa Unan), İstanbul 1965.
- 113- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, Ankara, 1982
- 114- _____; **Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)** Ankara, 1978.
- 115- LAMMENS, H; "Suriye", **İA**, C. 11, İstanbul 1970.
- 116- LAVAUZELLE, Charles; **La Syrie Comtemporaine**, Paris, 1930
- 117- MANSFIELD, Peter; **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası** (Çev: Nuran Ülken), İstanbul, 1975.
- 118- MANTRAN, Robert; **İslamın Yayılışı Tarihi (VII-XI Yüzyıllar)**, (Çev: İsmet Kayaoglu), Ankara, 1981.
- 119- MAOZ, Moshe; **Esad**, (çev: Hakan Gündüz), İstanbul 1991.
- 120- MASSIGNON, Louis; "Nusayriler", **İA**, C.9, İstanbul 1964.
- 121- M. Nuri Paşa; **Netayicül Vukuatı** (Sadeleştiren; Neşet Çağatay), C.I, II, III, IV, Ankara, 1992, TTKY.
- 122- MEMİŞ E- N. Köstüklü; "En Eski Çağlardan Günümüze Ortadoğu-Anadolu İlişkileri" **TDAD**, S. 89, İstanbul, Nisan 1994.
- 123- MEMİŞ, Ekrem; **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, Konya 1995, Mimaza Yayınları.
- 124- Mustafa Naima; **Naima Tarihi** (Hazırlayan; Zuhuri Danışman), C. VI., İstanbul 1969
- 125- OSTROGORSKY, Geory; **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev: Fikret Işıltan), Ankara 1991, TTKY
- 126- ÖKE, Mim Kemal; **Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar**, İstanbul, 1991.

- 127- _____ : **Belgelerle Türk İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-26**, Ankara, 1992.
- 128- ÖNGÖR, Sami: **Orta Doğu (Siyasi ve iktisadi Coğrafya)**, Ankara, 1965.
- 129- ÖZÇELİK, İsmail: **Milli Mücadelede Güney Cephesi - Urfa**, Ankara, 1992, KBY.
- 130- ÖZEY, Ramazan: "Suriye " **Altınoluk Dergisi**, S. 95, İstanbul, Nisan 1994.
- 131- ÖZTUNA, Yılmaz: **Büyük Türkiye Tarihi**, C. I, 13, İstanbul, 1983.
- 132- _____: **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. I. II, İstanbul 1986.
- 133- ÖZTÜRK, Nazif: "Suriye" **TDAD**, S. 56, İstanbul, Ekim 1988.
- 134- POINT, V. de Saint: **La Verite Sur la Syie**, Fransa, 1929.
- 135- RAFİK, Abdülkerim: "Türkiye - Suriye İlişkileri 1918-1926", (çev: Sabahattin Somur), **TDAD**, S. 88, İstanbul, Şubat 1994.
- 136- RENOUVIN, Pierre: **Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)**, (Çev: Adnan Cemgil), İstanbul, 1982.
- 137- RUNCIMAN, Steven: **Haçlı Seferleri Tarihi**, (Çev: Fikret Işıltan), C. I. II. III, Ankara 1992, TTKY.
- 138- SABİS, Ali İhsan: **Birinci Dünya Harbi**, C. 2, İstanbul 1990.
- 139- SAMUR, Sabahattin: "XIX ve XX Yüzyıllarda Suriye'de Açılan Protestan Okulları üzerinde bir inceleme", **EÜİFD**, S. 7, Kayseri, 1990.
- 140- _____ ; "Özel Memuriyetle Beyrut'a Gönderilen Hüseyin Rıza Paşa'nın Bir Layihasının Işığında XIX: Yüzyılın Sonuna Doğru Fransa'nın Suriye Siyaseti ", **EÜİFD**, S. 6, Kayatı, 1989.
- 141- SANDER, Oral: **Siyasi Tarih 1918 - 1990**, Ankara , 1991.
- 142- SEÇKİN, Nurettin: **Devletler Coğrafyası**, İstanbul, 1960.
- 143- SEVİM, Ali: **Suriye Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, Ankara, 1989, TTKY.
- 144- _____; "Suriye ve Filistin' de Selçuklu Fetihleri ve Sonuçları", **Atatürk Konferansları V**, 1971- 1972, Ankara, 1995.
- 145- _____; " Hale Selçuklu Melikliği", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi II**, Ankara, 1971.
- 146- _____; "Haleb Selçuklar, Meliki Fahrül - Mülük Rıdvan". **Belleten**, C. 34 s. 133, Ankara, 1970.

- 147- _____: "Süleyman Şah'"ın Kuzey Suriye Seferi ve Sonuçları".
Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, C. 26, S. 1-2, Ankara, 1988.
- 148- SOLMAZ, Mehmet; **Gaziantep' te Gazi Mustafa Kemal**.
Gaziantep, 1968.
- 149- _____: "Albay T.E. Lawrens Haşimi Araplarını, Osmanlı
İmparatorluğuna karşı Ayaklanmaları için Nasıl
Aldattı?" **Belleten**.
- 150- _____: " 1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa
Kemal ve Milli Mukavemet". **TKD**, S. 89, Ankara,
Mart 1970.
- 151- SOYSAL İsmail; **Türkiye' nin Siyasal Anlaşmaları**, C.1,
Ankara, 1989, TTKY.
- 152- SÖKMEN Tayfur; **Hatay' ın Kurtuluşu için Harcanan
Çabalar**, Ankara, 1978 C. LI, S. 199, Ankara, Nisan,
1987.
- 153- SEZER, Emin; " Filistin Hezimetini ile İlgili Bir İngiliz Raporu"
TDTD, S. 30, İstanbul, Haziran, 1989.
- 154- ŞAKİR, Mahmud; **Hız. Adem'den Bu güne İslam Tarihi**, (Çev:
Ferit Aydın), İstanbul, 1993.
- 155- ŞEŞEN, Ramazan; "Selçuklulardan önce Şam (Suriye ve Filistin)
Diyarında Türkler'in Rolü", **TDAD**, S. 65, İstanbul, Nisan
1990.
- 156- _____; "el- Bark el-Şami'ye Göre 578 - 579 (1182 - 1183 M)
Yıllarda Salah el - Din'in Bazı Tayinleri ve Eyyubiler ile
Fransızlar Arasında Cereyan Eden Bazı Harpler" **İslam
Tetkikleri; Enstitüsü Dergisi**, C. VI, Cüz, 3-4.
İstanbul, 1976.
- 157- TANILLI, Server; **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık
Tarihine Giriş**, İstanbul, 1991.
- 158- TAVAK KALNA, M. Said; **Suriye ve Lübnan'da Fransa'nın
İşi Ne?** İstanbul, 1945.
- 159- _____; **Tarihte Fransız Emperyalizmine Karşı Arap
Nasyonalizmi, General de Gaulle'in İddialarına
cevap**, İstanbul, 1945.
- 160- TEKNİK, Mehmet; **Hatay Tarihi** , Antakya, 1993.

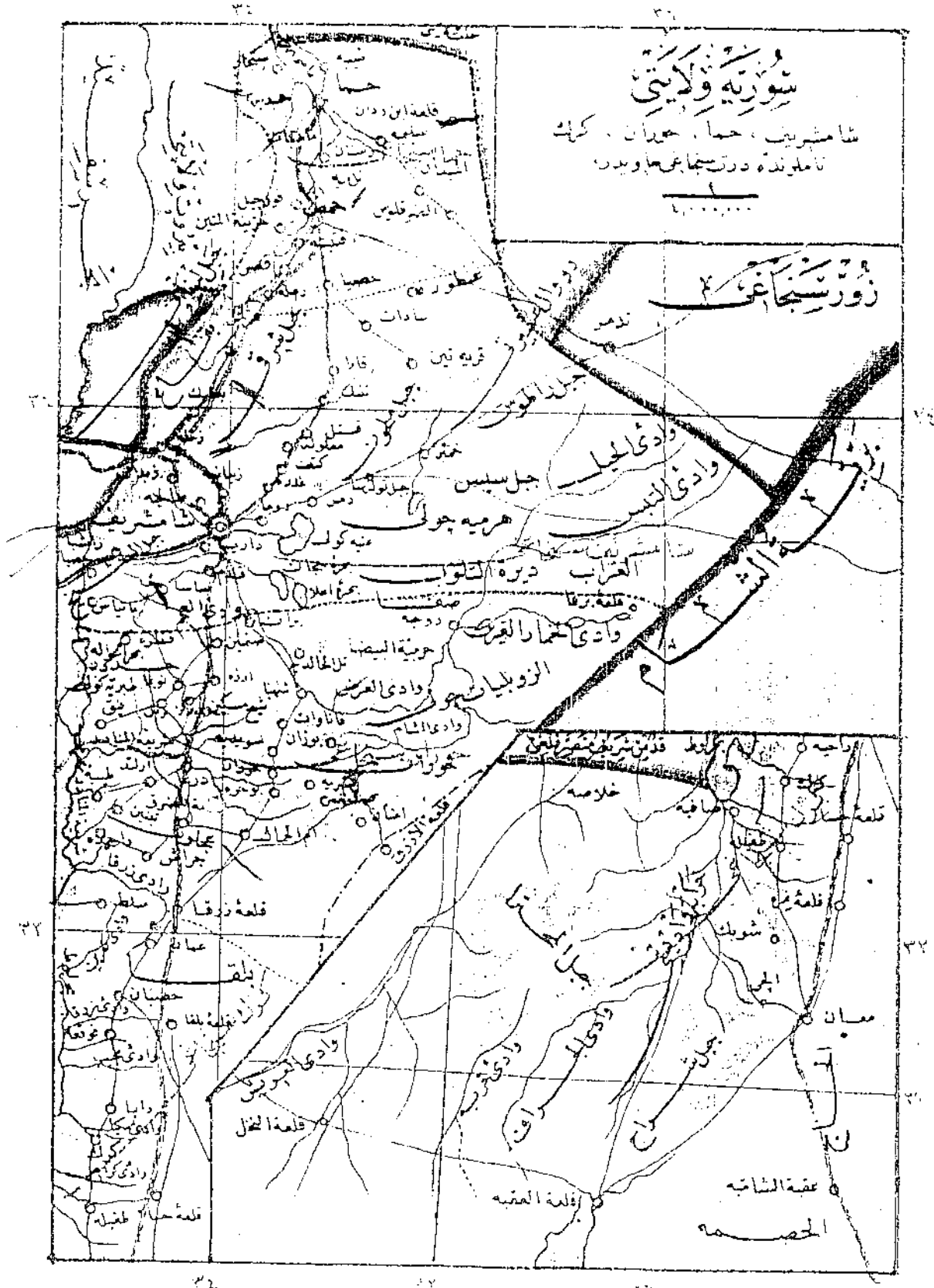
- 161- _____: "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasında Hatay"
Güneyde Kültür Dergisi, C. 6, S. 68. antalya. Ekim.
1994.
- 162- TEKİNDAG, M. C. Şehabeddin: "Dürzi Tarihine Dair Notlar"
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C. 7, S. 10. İstanbul, Eylül. 1954
- 163- _____: **Berkuk Devrinde Memluk Sultanlığı**. İstanbul.
1961.
- 164- TENGİRŞEK; Y. Kemal: **Vatan Hizmetinde Ankara** 1981. KBY.
- 165- TEVETOĞLU, Fethi ; "Amerika Birleşik Devletleri ve Ortadoğu"
Türk Kültürü Dergisi, S. 266. Ankara, Haziran 1985.
- 166- TUĞ; Salih; **İslam Ülkelerinde Anayasa Harketleri**,
İstanbul. 1969.
- 167- TUNCAY, Mete; **Türkiye Tarihi , Çağdaş Türkiye (1908-1980)** c. 4 İstanbul, 1977.
- 168- TURGANOĞLU S. Yavuz; "Suriye " **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, S. 8, Ankara, Ekim 1985.
- 169- TÜNAY, Bekir; "Atatürk ve Hatay" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. II, S. 5, Ankara, Mart 1986.
- 170- TÜRKGENCİ, İbrahim; **Ortadoğu'nun Tarihi Gelişimi** ,
İstanbul, 1992.
- 171- TÜRKMEN A. Faik ; **Hatay Tarihi** , C. 4, istanbul, 1939.
- 172_ UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, C. II, III, Kısım I,II, C.IV-VI- VIII- Ankara, 1988, TTKY.
- 173- ÜÇÖK, Bahriye; **İslam Trihi, Emeviler- Abbasiler**, Ankara, 1989.
- 174_ ÜLMAN Haluk; "1860- 1845 Arasında Suriye ve Lübnan' ın Durumu ve Milletlerarası Politika", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 18, Ankara, Eylül- Ankara,1963.
- 170- ÜNAL, Tahsin; **Türk Siyasi Tarihi 1700- 1958**, Ankara, 1978.
- 171- VOLL, J. Obert; **İslam Süreklilik ve Değişim I**, (Çev; Cmil Aydın, Cengiz Şişman, Mehmet Demirhan), İstanbul, 1991.
- 172- WAMY; **Günümüz Din ve Fikir Hareketleri Ansiklopedisi**, (Çev; Kemal Hoca), İstanbul,1990.

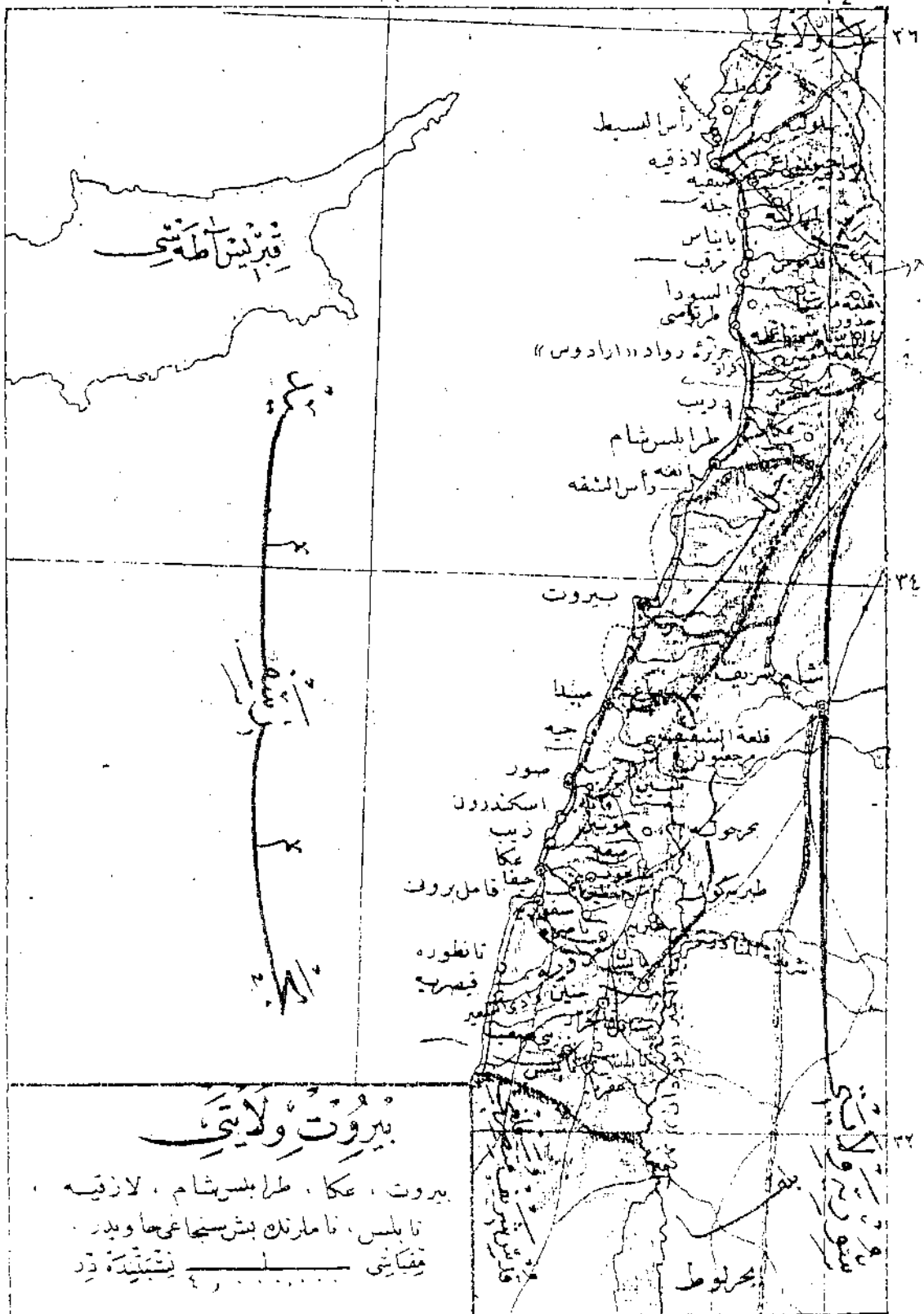
- 173- Yücel, Yaşar; **Timur' un Ortadoğu- Anadolu Seferleri ve Sonuçları, 1393- 1402).**
- 174- YÜCEL, Yaşar- Sevim, Ali; **Türkiye Tarihi, C. 4, Ankara 1992,**
- 175- ZEİNE, ZEİNE; **The Struggle For Arb İndependence, Beyrut, 1960**

GAZETELER

- 176- **Hakimiyet- i Milliye;** 17 Teşrin-i Sani 1925, Salı, S.2.
- 177- " " ; 24 Kanunusani 1339 Cumartesi, S. 3
- 178- " " ; 28 Teşrinievvel 1925 Çarşamba, S. 2
- 179- " " ; 9 Teşrin-i Sani 1925 Pazartesi, S.2.
- 180- " " ; 18 Teşrin- i Sani 1925 Çarşamba, S. 2.
- 181- **Vakit Gazetesi** ; 23 Haziran 1929 Pazar, S.1- 3.
- 182- " " ; 27 Haziran 1929 Perşembe, S.2.

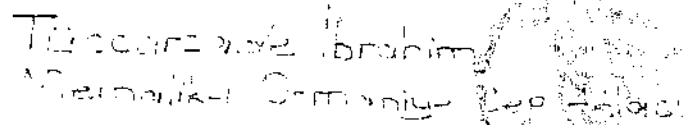
EKLER

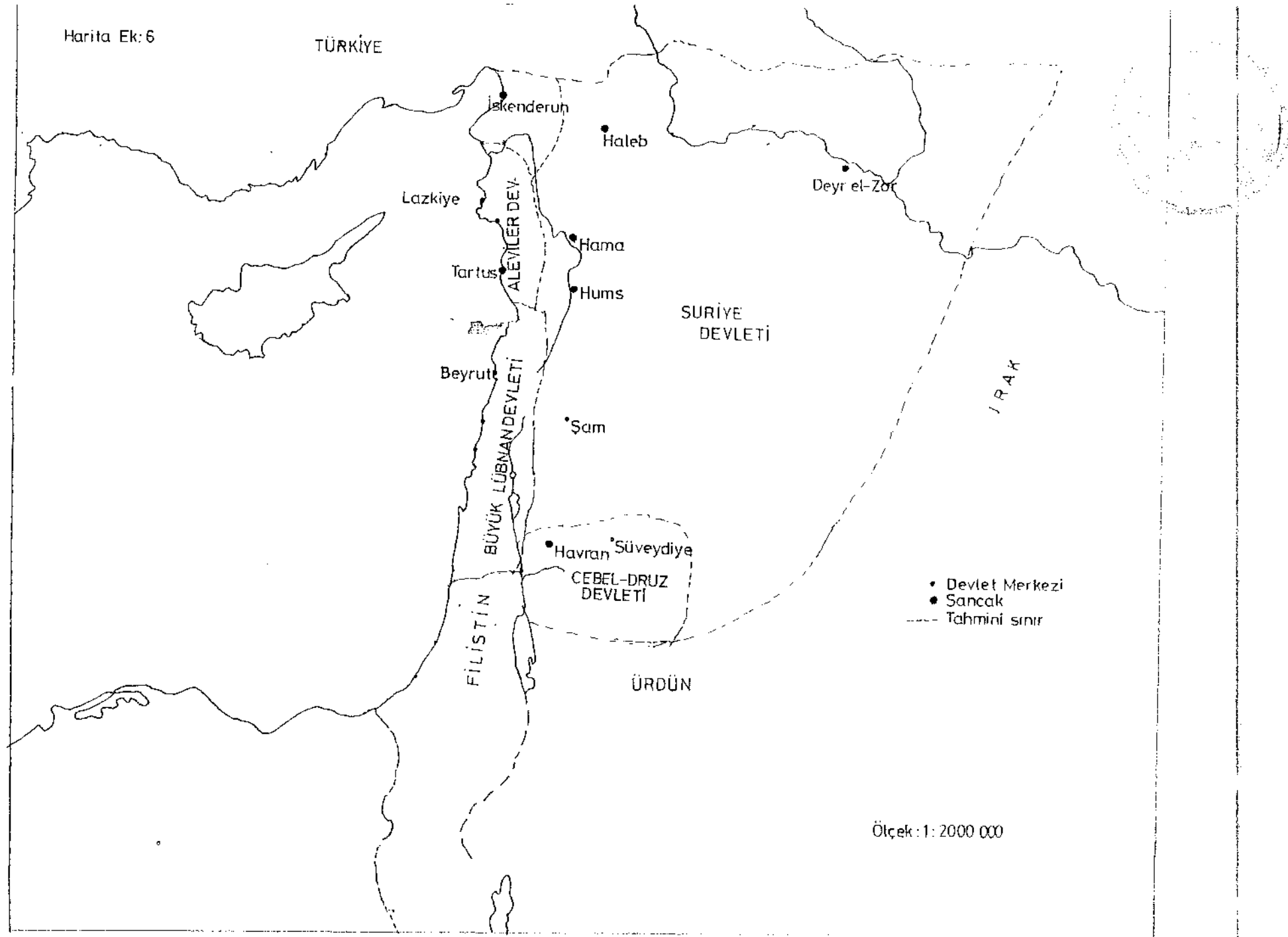

Tüccarın ve Memurların
 Haritası

Son Excellence M. de Jovenet, Séan-
teur, ancien Ministre, Haut Commissaire
de la République Française en Syrie et au
Liban.

Lesquels, après avoir échangé leurs
pouvoirs reconnus en bonne et due forme,
sont convenus des dispositions suivantes:

Art. 1. La République Turque et les
pays détachés de l'Empire Ottoman et
placés sous l'autorité de la République
Française, entreteniront en tout temps
des relations d'amitié et de bon voisinage.

Ils n'entreprendront ni ne permettront
aucune violation de leur frontière com-
mune prescrite par la présente Convention,
et prendront à cet effet les mesures prévues
dans le Protocole annexe N° 3. Dénies
à l'application rétroactivement les règles du
droit international, ils n'encourageront ni ne
soutiendront aucune agression dirigée contre
l'un quelconque d'entre eux.

Art. 2. Dans les deux mois à compter
de la mise en vigueur de la présente
Convention, une Commission franco-turque
nommée spécialement à cet effet, procédera
à l'avis commun à l'abornement de la
frontière suivant le tracé indiqué par
l'Article 8 du Traité signé à Angora le
20 Octobre 1921, compte tenu des précisions
et adaptations qui s'y trouvent apportées
par le Protocole de délimitation constituant
l'annexe 1 à la présente Convention. En
cas de divergence entre ledit Protocole

و مجلس اعیان اعضاسندن، نظارسا
هئیدن، سوریه و لبنانده فرانسه جمهوریه
فوق الماده قومیسری موسیو (دورودن) ی
تعیین اجشاردر.

مشاورالهما اصوله موافق و معتبر
کوربان صلاحیتنامه لرینی تطاییدن صوکره
الحکام آئینه ی قرارلاشدیرمشاردر:

ماده ۱ — تورکیه جمهوریه و عثمانی
ایمپراطورلندن آیریلان و فرانسه جمهوریه
مستقلان و دولتده بولان ملککتران هر زمان
مناسبات دوستانه و حسن همجواری
ادامه ایدجکدر. اشبو مقاوله نامه ایله
بیت ایدیان مشترک — دوردرینی تجاوزده
کیش و نه ده ساعد ایدجکدر و یو خصو-
صده مربوط اوچ نومرولو پروتوقوله
دریش ایدیان تدابیری اتخاذ ایدجکدر.
تطرفانی قواعدینی متقابلاً تطبیقه عزم
استدکاریدن یکدیگریه قارشى توجه ایدیلد-
جک بر کونا قمرخی تشویق و نه ده بونا
مظاهرهت ایتمه یجکدر.

ماده ۲ — اشبو مقاوله نامه مک موقع
مرعیه وضعی تعقیب ایدجک ایکی ای
ظرفنده صورت مخصوصه و مسارفی مشترکا
نسوه ایدنک اوزره تعیین ایدیلجک بر
[تورک — فرانسه] قومیسری، ۲۰ تشرین
اول ۱۹۲۱ تاریخنده آقرده امضا ایدیان
معاهدنک ۸ نجی ماده سندده مصرح خطوط

عز اولدانی صلاحیته مستقلاً حرکت ایدن فرانسه جمهوریه آرمسده ۱۸ شباط ۱۹۲۶
تاریخنده تنظیم و ۳۰ مایس ۱۹۲۶ تاریخنده امضا قاتان مختلک و مناسبات حسنه همجواری
مقاوله نامه ی قبول و تصدیق اولونمشدر.

ماده ۲ — بوقانون قمری تاریخندن معتبردر.
ماده ۳ — بوقانونک اجرانسه اجرا وکیلاری هیاتی مأموردر.

Convention d'Amitié et de Bon voi-
sinage entre la Turquie et la Syrie

Le Gouvernement de la République
Turque

et le Gouvernement de la République
Française agissant en vertu des pouvoirs
qui lui sont reconnus par les actes inter-
nationaux sur la Syrie et le Liban

animés du commun désir de resserrer
l'amitié qui les lie et d'établir sur les bases
même de l'accord d'Angora du 20 Octobre
1921 des relations de bon voisinage entre
la Turquie d'une part, et les pays détachés
de l'Empire Ottoman et placés sous l'autorité
de la République Française, d'autre
part, ont décidé de conclure une Conven-
tion à cet effet,

et ont désigné pour leurs plénipoten-
taires respectifs:

Son Excellence Tewfik Rouschéi Bey,
Ministre des Affaires Etrangères de Turquie,

تورکیه جمهوریه ایلمرین الملل عقود مو صبه
موسیه بر لبنان اوزره دوله اولدانی
مستقلان حرکت ایدیه فرانسه جمهوریه آرمسده
مطابق مختلک و مناسبات حسنه همجواری
قرارلانمشدر

تورکیه جمهوریه حکومتی

و بین الملل عقود موجبده سوریه و لبنان
اوزره دوله عز اولدانی صلاحیته مستقلاً
حرکت ایدن،

فرانسه جمهوریه حکومتی

ایمپراطورلندن آیریلان و فرانسه جمهوریه
مستقلان و دولتده بولان ملککتران هر زمان
مناسبات دوستانه و حسن همجواری
ادامه ایدجکدر. اشبو مقاوله نامه ایله
بیت ایدیان مشترک — دوردرینی تجاوزده
کیش و نه ده ساعد ایدجکدر و یو خصو-
صده مربوط اوچ نومرولو پروتوقوله
دریش ایدیان تدابیری اتخاذ ایدجکدر.
تطرفانی قواعدینی متقابلاً تطبیقه عزم
استدکاریدن یکدیگریه قارشى توجه ایدیلد-
جک بر کونا قمرخی تشویق و نه ده بونا
مظاهرهت ایتمه یجکدر.

و مرتخطاری اولدوق
تورکیه خارجیه وکیل توفیق رشدی بکی

Art. 4. Les ressortissants des Etats créés sur les territoires détachés de l'Empire Ottoman et placés sous l'autorité de la République Française, jouiront en Turquie et les ressortissants turcs jouiront dans lesdits territoires, en ce qui concerne les droits et les conditions d'établissement, du traitement de la nation la plus favorisée.

Art. 5. La protection des ressortissants des Etats créés sur les territoires détachés de l'Empire Ottoman et placés sous l'autorité de la République Française, sera assurée en Turquie par les Représentants diplomatiques et consulaires français régulièrement accrédités auprès du gouvernement ou des autorités locales turques.

Réciproquement la protection des ressortissants turcs en Syrie et au Liban sera assurée par les Représentants diplomatiques turcs régulièrement accrédités auprès du Gouvernement Français et des consuls généraux, consuls, vice-consuls ou agents consulaires installés sur les territoires de la Syrie et du Liban, à condition que ceux-ci reçoivent dans les formes requises et par l'entremise de l'Ambassade de Turquie à Paris, l'exéquat du Gouvernement français.

اون سکن یاشندن دون اولان چوققلر بوماده
احکامی تطبیقاتک هر ساحه سنده ابونینک
شرائطه تابع اولاجقلردر .

ماده ۴ — عثمانی ایملرطور لغندن ایر-
یلوب فرانسه جمهوریتی تحت اداره سنده بولنان
اراضیده کی تورک تبعه سی و اشبو اراضیده
تأسیس اولنان حکومتارک تورکیده متمکن
تبعه لری اقامت حقوق و شرائطی خصوص سنده
اک زیاده مظاهر مساعدت مات معامله سندن
مکمل اوله جقلردر .

ماده ۵ — عثمانی ایملرطور لغندن
ایرلان اراضیده احداث ایدیلوب فرانسه
جمهوریتی تحت نفوذده بولنان حکومتارک
تورکیده کی تبعه سنک حمایه سی ، تورک
حکومتی ویا تورک مأمورین حمایه سی زردده
علی الاصول مأموریتلری تصدیق ایلمیش
اولان فرانسه سیاهی مثل وقونسولوسلری
طرفندن تأمین ایدیله جکلدر . متقابلاً کسوریه
ولنازده تورک تبعه سنک حمایه سی ، فرانسه
حکومتی زردده علی الاصول مأموریتلری
تصدیق ایلمیش اولان تورک سیاهی مثلاری
ویا بازسده کی تورک ایاچیلکی واسطه سیله
اصول مقتضیه دائره سنده آله حق فرانسه
حکومتک رخصتنامه سی حائر اوله رق سوریه
ولنازده بولونان باش شهبندر ، شهبندر
وکیللری ویا مأمورین شهبندریه طرفندن

et la carte qui y est jointe, le Protocole
fera loi.

Art. 3. Les personnes originaires des
territoires détachés de l'Empire Ottoman
et placés sous l'autorité de la République
Française, âgées de plus de 18 ans établies
et résidant en Turquie au moment de la
signature de la présente Convention,
auront la faculté, dans un délai de six mois
à dater de sa mise en vigueur, d'opter
pour la nationalité en vigueur dans lesdits
territoires.

Celles qui auront exercé le droit
d'option dans le délai prévu ci-dessus,
devront dans les douze mois qui suivront,
transporter leur domicile hors de Turquie.

Elles seront libres de conserver les
biens immobiliers qu'elles possèdent sur la
territoire turc.

Elles pourront emporter leurs biens
meubles de toute nature. Il ne leur sera
imposé de ce fait aucun droit ou taxe soit
de sortie, soit d'entrée.

Les femmes mariées suivront la con-
dition de leur mari et les enfants âgés de
moins de 18 ans suivront la condition de
leurs parents pour tous ce qui concerne
l'application des dispositions du présent
article.

دائره سنده و مقاوله حاضر ملک رنجی لاحقه سی
تشکیل ایلمن تحدید حدود پروتوقوله کی
تصریحات و تطبیقات نظر اعتباره آلدرق
حدودک تحدید سنده . اشیرن ایله جکلدر . مذکور
پروتوقوله ایله مربوطی خریطه آره سنده
تخالف حالده ، پروتوقوله معتبر اوله جکلدر .

ماده ۳ — عن اصل عثمانی ایملرطور
لغندن ایریلوب فرانسه جمهوریتی تحت
نفوذده بولنان اراضی اهلایسندن اون
سکن یاشی متجاوز و اشبو مقاوله
نامه ملک حق امتیاز سنده تورکیده مقیم
و حاضر بولنان اشخاص بو مقاوله ملک
موقع مرجعه و سندن اعتباراً آتی آی
طرفیه ایملر اراضیده جاری اولان تابعی
اختیار ایملر صلاحیتی حائر درلر . بالاده
مذکور مهلت طرفیه حق خیار لیری
استعمال ایلمش اولانلر بونی تکیب ایلمن
اون ایملر آتی طرفیه ، اقامتگاه لیری
تورکیده خایه نه نقله مجبور درلر . تورک
اراضی لری اوز زردده کی اموال غیر منقوله لیری
محافظه ایتمکده سربست اوله جقلردر . و هرا نوع
اموال منقوله لیری برابر زردده کونورده سیله
جکلدر . بوندن دولتی کسوریه نه خراج
نه ادخال ایملر هیچ وجه حایر اوله جکلدر
شرح اوله جکلدر .

ذات الزوج قدس لری هزوج لری سنک
تابع اوله جکلدر شرائطه نامه درلر

تأمین ایدیلر جگه

ماده ۶ — طرفین عالیین عافدین ؟
ایجاد بحریه من خصو منده ، اشبو مقاوله نامه به
مربوط ۲ نومرولی پروتوقوله قرارلاشدیر .
ایلان اصول حقیقه . مظاہرلر . مذکور
پروتوقول احکامی حدود حواله سنه کی
قاج حقیق واقعیات امانت امکان مساعد اولانی
مره وضاحت مطلوبه ایله تکلیفی ضمیمه
دولتین عالیین عافدینک تمهیدات . متابعه سنه
خلال ایوان ایتمز .

ماده ۷ — طرفین عالیین عافدیندن
مربوری اشبو مقاوله نامه به مربوط ۳ نومرولو
پروتوقوله بحریه شرائط داخلده ، ترانی
اوزونده دیکریه متوجه حرکات اوکنی آفاق
و آکامایع اوقی ایچون تدابیر لازمه لک
اتخاذی تمهید ایتمز .

ماده ۸ — ملکین آرد سنه مناسبات
تجاریه لک تسهیلی و ۲۶ تموز ۱۹۲۵ تاریخلی
کومرول مقاوله نامه مناسباتی شرائط داخلده
اطبقی منتهده طرفین عافدینک کومرول ادا اورد
لرندن ماری ایکی ملککی تلافی وار ایدیلر چک
مسائل مشترکینی تدقیق ایتم ایچون بررنگال
تعیین ایدیلر جگه در :

بومسائل ازان جهه :
هر دولو قاجایقادت . اوکنی آفاق
جزیره لرلی ،

Art. 6. Les Hautes Parties Contractantes sont d'accord, en ce qui concerne l'extradition, sur la procédure établie dans le Protocole N° 2 annexé à la présente Convention.

Les dispositions du dit protocole ne portent pas atteinte aux engagements réciproques que les Hautes Parties Contractantes prennent d'autre part en vue de faciliter dans toute la mesure du possible et avec toute la promptitude désirable la répression des actes de brigandage et de contrebande dans la région frontiere.

Art. 7. Chacune des Hautes Parties Contractantes s'engage dans les conditions prévues par le Protocole N° 3 annexé à la présente Convention, à prendre sur son territoire les mesures nécessaires pour prévenir et empêcher tout agissement dirigé contre l'autre Partie.

Art. 8. En vue de faciliter les relations commerciales entre les deux pays, et d'appliquer dans les conditions les meilleures la Convention douanière du 26 juillet 1925, les Administrations douanières des deux Parties Contractantes désigneront chacune un représentant pour examiner les diverses questions douanières pouvant intéresser les deux Pays notamment :

Les moyens de prévenir toute contrebande;

La création aux frontières des gares mixtes où s'accompliront à la fois les formalités douanières et de surveillance;

La réglementation et la simplification des formalités douanières:

L'adoption de documents douaniers rédigés en langue turque et en langue française, les deux textes ayant égale valeur pour les Administrations douanières;

Les mesures à appliquer pour faciliter le trafic et le transit sur la voie ferrée, d'une part, de Mondouklès à Tchenoukoy, et d'autre part, de Tchenoukoy à Missibée.

La signature des deux Parties Contractantes des protocoles, plans, pour le règlement des questions douanières, et des protocoles, plans, pour le règlement des questions douanières.

La signature des protocoles, plans, pour le règlement des questions douanières, et des protocoles, plans, pour le règlement des questions douanières.

La signature des protocoles, plans, pour le règlement des questions douanières, et des protocoles, plans, pour le règlement des questions douanières.

La signature des protocoles, plans, pour le règlement des questions douanières, et des protocoles, plans, pour le règlement des questions douanières.

— حدودده ، هم کمرک و هم مراقبه
معاملاتی ایضا ایدیلر اوزده ، مختلط استناد
سولار تأسیسی ، کمرک معاملاتک تنظیمی
وشادله شدیرلی ،

طرفین کمرک ایدیلرلی ایچون هر
ایکی متن عینی تحقیق حاضر اوقاتی اوزده تورکجه
و ترانسزجه بحریه کمرک و تانتیک قبولی ،
بر طرفدن میدان اکبر — چوبان تک
و دیگر طرفدن چوبان تک — نصیبین خطلری
اوزونده ترانسیت صورتله متاتلافاتک تسهیلی
ایچون تطبیق ایدیلرک تدابیر .

طرفین عالیین عافدینک مرخصداری
قوانین و تلافیات موده و عیان آیدیلر ایچون
ایندیریمچک مسائلک کفره در و خروندن
دو عینی به دلیل ایچک ساندیلر اولر بقتل در .
مرخصداریک قوانین و تلافیات موده و عیان
تعدیاتی ایچون ایندیریم مشروطاتی متقابل
طرفدن تورکجه جمهوری حکومتک و دیگر
طرفدن سوریه ولایتک کمرک اوزده جمهوری
فوق ایدیلر کمرک ساندیلر اولر بقتل در .
ایندیلر جگه در مرخصداریک قوانین و تلافیات
مذکور کمرک مداخله نامه حواله سنه کی
اوکنی آفاق ایچون تدابیر لازمه لک
اتخاذی تمهید ایتمز .

ماده ۸ — ملکین آرد سنه مناسبات
تجاریه لک تسهیلی و ۲۶ تموز ۱۹۲۵ تاریخلی
کومرول مقاوله نامه مناسباتی شرائط داخلده
اطبقی منتهده طرفین عافدینک کومرول ادا اورد
لرندن ماری ایکی ملککی تلافی وار ایدیلر چک
مسائل مشترکینی تدقیق ایتم ایچون بررنگال
تعیین ایدیلر جگه در :

بومسائل ازان جهه :
هر دولو قاجایقادت . اوکنی آفاق
جزیره لرلی ،

ties ont adhéré et, en particulier, à celle de la Convention de Paris du 17 janvier 1912.

Les deux Parties Contractantes s'engagent à prendre les mesures nécessaires, afin d'enrayer l'extension et la contagion de toutes maladies épizootiques et épiphytiques. Elles se communiqueront à cet effet tous renseignements utiles. Des mesures spéciales seront prises d'un commun accord pour la lutte contre l'invasion des sauterelles.

En dehors des mesures générales ci-dessus indiquées, les autorités des localités situées à proximité de la frontière se signaleront les unes aux autres les cas des maladies contagieuses d'épizooties et d'épiphyties qui, viendrait à se déclarer dans leurs régions respectives. Les mêmes autorités se tiendront réciproquement au courant de l'état sanitaire des tribus nomades.

Art. 13 Par application de l'article 12 de l'Accord d'Angora du 20 Octobre 1921, une étude sera entreprise immédiatement par les soins du Haut-Commissariat Français et aux frais de la Syrie jusqu'à concurrence de deux cent mille francs, afin d'établir un programme permettant de satisfaire aux besoins des régions actuellement irriguées par les eaux du Koveik, et à ceux de la ville et de la région d'Alep, soit en augmentant le débit du Koveik, soit en empruntant une prise d'eau sur l'Euphrate en territoire turc, soit en combinant ces deux méthodes.

بین الملل، مقاولات صحیه و تخصیص ۱۷ قانون نان
۱۹۱۲ تاریخلی پارس، مقاوله سنک احکامه
تابع اوله جقدر .

طرفین عالین عاقیدن هر درلو امراض
حیوانیه و نباتیه سنک سرایت و توسعه مانع
اولم ایچون تدابیر لازمه اتخاذی نه داید لر،
یونک ایچون بری برلرینه فاندولی هر معلوماتی
تابع اید جکدر .

چکر که استیلا سنه قرشی مجادله ایچون
مشوکل تدابیر مخصوصه اتخاذ ایدله جکدر .
بالا تده ذکر ایدیان تدابیر عمومیه دن
ماعداء، حدوده یقین محارک مأموری کنندی
حوالیه ایدله ظهور ایدله جک امراض حیوانیه،
نباتیه و ساریه وقوعاتی بر برلرینه اخبار
ایدله جکدر . عینی مأمورین متقابلاً بر بری
کوچه عشیرت لک احوال صحیه سندن نهادیا
خبردار ایدله جکدر .

ماده ۱۳ - ۲۰ تشرین اول ۱۹۲۱ تاریخلی
اتقراء استیلا مقامه سنک ۱۲ بی ماده سنه تطبیق
فرانسه فوق الماده قومیسر لکنک معرفتی ایله
وایکی یوزیک فرانسه تابع اونونجهیه قادر
سوره حسابنه قویق صونک مقداری ترید
ویا فراندن صو آنه ویا خود یو ایکی صوفی
منرج صورتیه حال حاضرده «فریق» سولریله
اسقا ایدیان مناطق وحاب شهریه منطقه
سنک احتیاجاتی تطمین مساعده بربرو غرام

annuelle délivrée par les maires des communes sur le territoire desquelles elles sont domiciliées, de franchir librement ladite frontière et de circuler dans une zone qui ne pourra excéder 5 Km. en profondeur.

Art. 10 Les conditions dans lesquelles les populations frontalières pourront bénéficier des franchises douanières et fiscales prévues à l'article 13 de l'accord signé à Angora le 20 Octobre 1921, seront l'objet d'une entente entre les deux Hautes Parties Contractantes qui désigneront chacune à cet effet deux représentants qualifiés; ceux-ci se réuniront à Alep dans le mois qui suivra la mise en vigueur de la présente Convention.

Art. 11 En ce qui concerne les transports ferroviaires sur la ligne Bizanti-Nussein, les Hautes Parties Contractantes décident l'application immédiate des stipulations du Protocole N. 4 pour les transports civils et du Protocole N. 5 pour les transports militaires, tous deux annexés à la présente Convention.

Art. 12 Le régime sanitaire entre la Turquie et les pays détachés de l'Empire Ottoman et placés sous l'autorité de la République Française sera soumis aux dispositions des Conventions sanitaires internationales en vigueur, auxquelles les deux Hautes Par-

تواخی مدیرلری طرفین معطی سنک بر
حدود و نیه سی اترازی ایله تجارت و بازار اعتدال سنک
احتیاجاتی ایچون، مذکور حدودی سر برسته
چکر و در سنک کی بش کیلو متر دین تجاوز
ایدله جک بر ساحه دوسرو سفر ایات حتی
حاضر اوله جکدر .

ماده ۱۰ - ۲۰ تشرین اول
۱۹۲۱ تاریخله امضا ایدیان استیلا مقامه سنک ۱۲ بی
ماده سنده مقصود چکر کو ویر کو معاقتن لر دن
حدود احاطه سنک به شرائط داخنده مستفید
اوله سیله جکدر . طرفین عاقیدن عالین بینه
بر استیلا موضوع تشکیل ایدله جک و نولردن
هر بری به خصوصه صاحب اختصاص ایکشیر
مثال تعیین ایدله جکدر . یو مثالر اشبو
مقاوله نام سنک سر عینی تعین ایدن بر ای
طرفینده ایدله احتیاج ایدله جکدر .

ماده ۱۱ - ۲۰ بوزانلی - نصیبین خطی
اوزون دوجا ایدله جک مدیرلری تقایاتی
خصوصیه طرفین عالین عاقیدن سیویل
تدات ایچون دون نومورولو و عسکری تقایات
ایچون ده بش نومورولو و هر ایکسی اشبو مقاوله
نامه مربوط بر و توقولر احکامات در حال
تطبیق قرار لاشدیر مشاردر .

ماده ۱۲ - ۲۰ تورکیه ایله عثمانی انبرل
طور لاندن آرتوب فرانسه جمهوریتی تحت
توقونده بر لای مملکت لر بینه کی اصول صحیه
طرفین احتیاجاتی ایچون اولدولری مرعی

sa jonction avec la rivière de Payas jusqu'au confluent des deux thalwegs venant du village de Cozdéré;

6 — Par le thalweg le plus au sud, depuis le confluent ci-dessus jusqu'à un point situé à 500 mètres est du village de Cozdéré;

7 — Par une ligne sud-nord partant du point ci-dessus et aboutissant au point coté 965 à 500 mètres nord-est du village de Cozdéré;

8 — Par la crête Feindik-Tépé crête 965 depuis ce dernier point coté jusqu'au sommet de Feindik-Tépé;

9 — Par la ligne de crête sensiblement ouest-est partant de Feindik-Tépé et allant au village d'été de Oul-Dede (Quedigni laissé en territoire turc);

10 — Par la ligne de crête sensiblement nord-est aboutissant au Mighéré-Tépessi (2.267 mètres);

11 — Par la ligne de crête reliant le Mighéré-Tépessi au Kizil-Kaya;

12 — Par une ligne partant du sommet de Kizil-Kaya; suivant le thalweg dirigé nord-est jusqu'au point situé à trois kilomètres au sud de ce sommet (point de rencontre avec le sentier allant de Sogud à Kutch-k-Yayla;

التصاقدن اعتباراً قوز دره قریه سندن کان هر ایکی طالو و غنک ملتقاسنه قدر، قوز دره یتاغی ایله؛

۶ — بالادەکی مایقاندن اعتباراً، قوز دره کونینک بشیوز مترو شرقیە کاشن بر ققطە به قدر الک جنوبیەکی طالو و غ ایله؛

۷ — بالادەکی ققطەدن باشلا یەرق جنوبیە شەمال استقامتدە و قوز دره قریه سندن بشیوز مترو شەمال شرقیە سندن ۹۶۵ راقیبه اشارت ایلیان بقطە به منتهی بولونان بر خط ایله؛

۸ — بوراقلی صوک ققطەدن باشلا یەرق ۹۶۵ راقی قندق تپە صیری ایله قندق تپە درو و سە قدر اولان خط ایله؛

۹ — قندق تپەدن باشلا یەرق محسوس درجەده غربیدن شرقە و تورک طو برانغندە بر اقلش اولان اوف کدیکی صیفیه کویه کیدن خط راس ایله؛

۱۰ — محسوس درجەده شەمالدن شرقە متوجه و مکره تپە — ۲۲۶۷ متر و در — سە منتهی بولونان خط راس ایله؛

۱۱ — مکره تپە سنی قیزیل و بابە ربط و الصاق ایدن خط راس ایله؛

۱۲ — قیزیل و بابە درو سندن باشلا یەرق اشبوز درو و ملک اوچ کیلومتر و جنوبیە کاشن بر ققطە به قدر شەمالدن جنوبیە توجە ایدن طالو و غی تعقیب ایدن خط ایله — سو کو و ددن

PROTOCOLE ANNEXE 1.

Délimitation de la Frontière
turan-syrienne

PREMIER SECTEUR

De la Méditerranée à la Station
de Tchoban-Bey

La frontière partira sur la mer d'un point situé à un kilomètre au sud de l'embouchure de la rivière de Payas.

Elle sera ensuite déterminée:

1 — Par une ligne partant de ce point et passant par un point situé sur la voie ferrée à 400 mètres au sud de la gare;

2 — Par une ligne partant de ce dernier point pour aboutir sur le sentier nord-sud desservant Kurtull à un point situé entre Payas et Kurtull de façon à laisser en territoire turc le cimetière et la pâté de maison du village au sud de la rivière;

3 — Par le sentier sud-nord précité, depuis le point ci-dessus jusqu'au pont (T) entre Payas et Kurtull;

4 — Par le cours de la rivière de Payas depuis le pont démolé ci-dessus jusqu'au confluent du ravin de Cozdéré;

5 — Par le ravin de Cozdéré depuis

۱ — نوسرولو پروتوقول

تورکیه — سوریه حدودینک تحدیدی

برنجی قسم

بحر سفیدن جویان یک استانبولنه

حدود، د کیزیل و باباس جایی منصوبه
بر کیلومتر و جنوبیە کاشن بر ققطەدن
باشلا یەرق قدر، آیدن صوک و کره حدود شو یه
تعین اولور ای قدر؛

۱ — بند کو و ققطەدن باشلا یەرق دیمیر
بولی اوزریده موقوف ۴۰۰ متر و جنوبیە
کاشن بر ققطەدن کچن بر خطی تعقیب؛

۲ — اشبوز صوک کدیکی ققطەدن باشلا یەرق
شەمالدن جنوبیە متوجه کورتول بائرقاسی
اوزریده و باباس ایله کورتول آراسندە کاشن
بر ققطە به منتهی بولونان و جاییک جنوبیەدن
قبرستان ایله کوی اولری هبت مجموعه سنی
تورک طو برانغندە بر اقلش اوزریده کچن بر خطی
تعقیب؛

۳ — بالادەکی جنوبیە شەمال بائرقاسندن
ساق ایلیان ققطە سندن باشلا یەرق باباس
کورتول بیلان ققطەدن ققطەدن

۴ — قوز دره قریه سندن ملتقاسنه قدر،
باباس جایی بحراسی ایله؛

۵ — قوز دره یتاغی غنک باباس جایی ایله

تعیین اید و شما که اینچون در حال تدقیقانه
باشاید و لا جقدر .

نور که حکومتی بود تدقیقانه . مظهرت نام دارد
بوله جنی کی بوبرو عرماک حصولی اینچون
ایجاب این نمایان حقدده منقذ عمومی و برای
اصدار این تعهد اید .

ماده ۱۴ . طرفین عالین عاقبتین ،
بنا بر این که این تدقیقانه و تدقیقانه
طریق حلی قبل اولامه جنی اولان اختلافاتی
بر وجه و وسائط معاضه اید حل ایستکی
تعهد اید .

اختلاف ، بر وجه آتی قسکی اید و یک
بر قوادیه حواله اید و لا جقدر .
طرفین عالین عاقبتین اختلافات تدقیقانه
بر وجه آتی قسکی اید و لا جقدر .
مرحله اولی حواله اید و لا جقدر .
شاید توافق بود اختلافات حواله اولان اید
بوقوم و بوقوم بوقوم اید ، ایدان ملکات
بر وجه آتی قسکی اید و لا جقدر .
توافق اید و لا جقدر .

طرفین عالین عاقبتین ، اختلافات حواله
ایدان و لا جقدر حواله و لا جقدر اید و لا جقدر
و لا جقدر اید و لا جقدر اید و لا جقدر اید
ایدان و لا جقدر اید و لا جقدر اید و لا جقدر اید
ایجاب این نمایان حقدده منقذ عمومی و برای
اصدار این تعهد اید .

طرفین عالین عاقبتین ، اختلافات حواله

leur liberté en ce qui concerne les ques-
tions de souveraineté telles qu'elles sont
définies par les règles du Droit Interna-
tional .

Art. 13 La présente Convention sera
ratifiée aussitôt que faire se pourra . Les
instruments de ratification seront échangés
à Angora .

Art. 14 La présente Convention en-
trera en vigueur dès le moment de sa ra-
tification et pour une durée limitée ,
sauf en ce qui concerne la frontière , à
cinq ans .

Par la suite , la Convention sera
d'usage en année considérée comme pro-
longée automatiquement pour la durée
d'une année si l'une des Parties Contrac-
tantes n'exprime pas son désir d'y mettre
fin six mois avant son terme .

En foi de quoi , Son Excellence le
Docteur Tewfik Rouchdi Bey , Ministre
des Affaires Etrangères de la République
turque , Député de Smyrne , et son
Excellence Monsieur Albert Sarrant ,
ancien Ministre , Ambassadeur de France
en Turquie , munis de pouvoirs régulier-
s à cet effet , ont signé la présente
Convention .

Fait à Angora , le 20 Mai 1926 .

A. Sarrant Dr. Tewfik Rouchdi

میں جا کیت مسئلہ حقدده سر با ساری
محافظه ایدرلر .

ماده ۱۳ . اشو متا و لا نامہ تصدیق
اید و لا جقدر و لا جقدر اید و لا جقدر اید
اید و لا جقدر اید و لا جقدر اید و لا جقدر اید

ماده ۱۴ . اشو متا و لا نامہ حدود
مستند اولی شرطیه تصدیق آئین اعتباراً
و بش سہ مدله موقع مرعیه کیر و لا جقدر .
اشو متا و لا نامہ طرفین عاقبتین بری
و عده سندن آتی آی اول ختام و بر ملک
آرزو سنی اظهار ایتدیک تقدیرده ، سندن
سہ و بر سہ مدله کنایه کنایه کنایه
اید و لا جقدر اید و لا جقدر اید و لا جقدر اید

تصدیقاً لایعقل اشو متا و لا نامہ اصوله
موافق صلاحیتنامه لری حائر اولان تورکیه
جمہوری خارجیه و کیلی ، از میر ایمونی
دوقفور توفیق رشیدی یک افندی و لغتار
سابقندن ، فرانسه حکمرانک تورکیه سفیری
آلبر سارو جنابری امضا اید و لا جقدر .

آقرده : ۳۰ مایس ۱۹۲۶ تاریخ حقدده تنظیم
اید و لا جقدر .

آسارو دوقفور توفیق رشیدی

İKİNCİ CELSE

Bed'i Müzakerat; Saat : 16.25

REİS : Refet Bey

KÂTİPLER : Hakkı Bey (Van), Kâzım Bey (Giresun)

REİS — Efendim, celseyi açıyorum. Kanunlara henüz reylerini vermeyenler varsa lütfen versinler. Ârâ istihsali hitam bulmuştur.

4. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

Efendim, dün encümene tevdi ettiğimiz Suriye itilâfnamesi hakkında encümen mazbatası gelmiştir, okunacaktır :

6. — *Türkiye Cumhuriyeti ile beynelmîlî ukut mucibince Suriye ve Lübnan üzerinde haiz olduğu salâhiyete müsteniden hareket eden Fransa Cumhuriyeti beyinde 18 Şubat 1926 tarihinde tanzim ve 30 Mayıs 1926 tarihinde imza kılınan muhadenet ve münasebatı hasenei hemcivari mukavelenamesinin tasdikine dair kanun lâyihası ve Hariciye Encümeni mazbatası.*

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Türkiye Cumhuriyeti ile beynelmîlî ukut mucibince, Suriye ve Lübnan üzerinde haiz olduğu salâhiyete müsteniden hareket eden Fransa Cumhuriyeti beyinde 18 Şubat 1926 tarihinde tanzim ve 30 Mayıs 1926 tarihinde imza olunan muhadenet ve münasebatı hasenei hemcivari mukavelenamesinin tasdiki hakkında Hariciye Vekâletince tanzim edilen ve İcra Vekilleri Heyetince tezekkür ve Meclisi Âliye arzı tasvip olunan kanun lâyihasıyla merbutatının musad-dak suretleri takdim olunmuştur. Muktezasının ifasına ve neticesinin işarına müsaade buyurulmasını rica eylerim efendim.

Başvekil
İsmet

Riyaseti Celileye

Türkiye Cumhuriyeti ile beynelmîlî ukut mucibince, Suriye ve Lübnan üzerinde haiz olduğu salâhiyete müsteniden hareket eden Fransız Cumhuriyeti beyinde 18 Şubat 1926 tarihinde tanzim ve 30 Mayıs 1926 tarihinde imza olunan muhadenet ve münasebatı hasenei hemcivari mukavelenamesi encüme-

nimizce tetkik ve aynen kabul edilmiş olmakla Heyeti Umumiyye arz ve müstacelen ve tercihan müzakeresi rica olunur efendim.

Hariciye Encümeni Reisi	Mazbata Muharriri
Menteşe	Kocaeli
Şükrü Kaya	Saffet
Kâtip Namına	Aza
Traşon	Menteşe
Nebizade Hamdi	Yunus Nadi
Aza	Aza
Siirt	Kütahya
Mahmut	Mehmet Nuri
Aza	
Kocaeli	
Saffet	

Türkiye Cumhuriyeti ile Beynelmîlî Ukut Mucibince Suriye ve Lübnan Üzerinde Haiz Olduğu Salâhiyete Müsteniden Hareket Eden Fransa Cumhuriyeti Beyinde 18 Şubat 1926 Tarihinde Tanzim ve 30 Mayıs 1926 Tarihinde İmza Kılınan Muhadenet ve Münasebatı Hasenei Hemcivari Mukavelenamesinin Tasdikine Dair Kanun Lâyihası.

Madde 1. — Türkiye Cumhuriyeti ile beynelmîlî ukut mucibince Suriye ve Lübnan üzerinde haiz olduğu salâhiyete müsteniden hareket eden Fransa Cumhuriyeti arasında 18 Şubat 1926 tarihinde tanzim ve 30 Mayıs 1926 tarihinde imza kılınan muhadenet ve münasebatı hasenei hemcivari mukavelenamesi kabul ve tasdik olunmuştur.

Madde 2. — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3. — Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Başvekil	Adliye Vekili
İsmet	Mahmut Esat
Müdafaai Milliye Vekili	Bahriye Vekili
Recep	İhsan
Dahiliye Vekili	Hariciye Vekili
M. Cemil	Doktor Tevfik Rüşti
Maliye Vekili	Maarif Vekâleti Vekili
Hasan Hüsnü	Behiç
Nafia Vekili	Ziraat Vekâleti Vekili
Behiç	Mustafa Rahmi
	Sihiye ve Muaveneti
Ticaret Vekili	İçtimaiye Vekâleti Vekili
Mustafa Rahmi	İhsan

REİS — Efendim, encümen bunun tercihan ve müstacelen bugün müzakeresini teklif etmektedir. Bu teklifi kabul edenler lütfen el kaldırsın...

HALİS TURGUT BEY (Sivas) — Henüz tabi ve tevzi edilmemiştir efendim.

REİS — Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Efendim, kanun matbaadadır. Uzun olduğu için tabii henüz ikmal edilmemiştir. Fakat encümenin teklifi üzerine Heyeti Celileniz bugün müzakeresini kabul buyurdunuz okunsun, arzu eden arkadaş madde-leri yazabilir.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti.

Ve beyneimlîl ukut mucibince Suriye ve Lübnan üzerinde haiz olduğu salâhiyete müsteniden hareket eden Fransa Cumhuriyeti.

Aralarında mevcut revabıtı muhadenetkâranenin tesyidi ve 20 Teşrinievvel 1921 tarihli Ankara itilâf-namesi esasatı dairesinde bir taraftan Türkiye ve diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan ve Fransa Cumhuriyeti tahtı nüfuzunda bulunan memleketler beyninde münasebatı hasenei hemcivari tesisi arzuyu mütekabili ile mütehassis olarak bu bapta bir mukavelename akdini kararlaştırmışlardır.

Ve murahhasları olarak.

Türkiye Hariciye Vekili Tevfik Rüşti Beyi ve Meclisi âyan azasından, nuzzarı sabıkadan, Suriye ve Lübnan'dan Fransa Cumhuriyeti fevkalâde komiseri Mösyö «Dö jövonel»i tayin etmişlerdir. Müşarünileyhima usulüne muvafık ve muteber görülen salâhiyetnamelerini teatiden sonra ahkâmı âtiyeyi kararlaştırmışlardır.

Madde 1. — Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan ve Fransa Cumhuriyeti tahtı nüfuzunda bulunan memleketler her zaman münasebatı dostane ve hüsnü hemcivari idame edeceklerdir. İşbu mukavelename ile tespit edilen müşterek hudutlarını tecavüze ne teşebbüs ve ne de müsaade edeceklerdir. Ve bu hususta merbut üç numaralı protokolde derpiş edilen tedabiri ittihaz edeceklerdir.

Bitaraflik kavaidini mütekabilen tatbika azmettiklerinden yekdiğerine karşı tevcih edilecek hiç bir gûna taarruzu teşvik ve ne de buna müzaharet etmeyeceklerdir.

Madde 2. — İşbu mukavelenamenin mevkii meriyete vazını takip edecek iki ay zarfında sureti mahsusada ve masarifi müştereken tesviye edilmek üzere tayin edilecek bir (Türk . Fransız) komisyonu 20 Teşrinievvel 1921 tarihinde Ankara'da imza edilen muahade'nin 8 nci maddesinde musarrah hudut dairesinde ve mukavelei hazıranın birinci lâhıkasını teşkil eden tahdidi hudut protokolündeki tahshihat ve tatbikat nazarı itibare alınarak hududun tahdidine mubaşeret edecektir. Mezkûr protokol ile merbutu harita arasında tehalûf halinde, protokol muteber olacaktır.

Madde 3. — An-asıl Osmanlı İmparatorluğundan ayrılıp Fransa Cumhuriyeti tahtı nüfuzunda bulunan arâzi ahalisinden on sekiz yaşını mütecaviz ve işbu mukavelenamenin hini imzasında Türkiye'de mukim ve hazır bulunan eşhas bu mukavelenin mevkii meriyete vazından itibaren altı ay zarfında işbu arazide cari olan tabiiyeti ihtiyar etmek salâhiyetini haizdirler. Bâlâda mezkûr mühlet zarfında hakkı ihtiyarlarını istimal etmiş olanlar bunu takip eden o iki ay zarfında ikametgâhlarını Türkiye haricine nakle mecburdurlar. Türkiye arazisi üzerindeki emvali gayri menkulelerini muhafaza etmekte serbest olacaklardır.

Her nevi emvali menkulelerini beraberlerinde götürebileceklerdir. Bundan dolayı kendilerine ne ihraç, ne ihâl için hiçbir harç veya resim tarholunmayacaktır.

Zat-üz-zevç kadınlar zevçlerinin tabi olduğu şeraitte tabidirler. Ve on sekiz yaşından dun olan çocuklar bu madde ahkâmı tatbikatının her sahasında ebeveyninin şeraitine tabi olacaklardır.

Madde 4. — Osmanlı İmparatorluğundan ayrılıp Fransa Cumhuriyeti tahtı nüfuzunda bulunan arâzideki Türk tebeası ve işbu arazide indas bulunan hükümetlerin Türkiye'de mütemekkin tebeaları kamet

hukuk ve şeraiti hususunda en ziyade mazharı müsade millet muamelesinden müstefit olacaklardır.

Madde 5. — Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan arazide ihdas edilip Fransa Cumhuriyeti tahtı nüfuzunda bulunan hükümetlerin Türkiye'deki tebeasının himayesi Türkiye hükümeti veya Türk memurini mahalliyesi nezdinde alelusul memuriyetleri tasdik edilmiş olan Fransız siyasi mümessil ve konsolosları tarafından temin edilecektir. Mütakabilen Suriye ve Lübnan'da Türk tebeasının himayesi Fransa hükümeti nezdinde alelusul memuriyetleri tasdik edilmiş olan Türk siyasi mümessilleri veya Paris'deki Türkiye Elçiliği vasıtasıyla usulü muktaziye dairesinde alınacak Fransa hükümetinin ruhsatnamesini haiz olarak Suriye ve Lübnan'da bulunan baş şehbender, şehbender vekilleri veya memurini şehbenderiye tarafından temin edilecektir.

Madde 6. — Tarafeyni âliyeini akideyn, iadet mücerimin hususunda işbu mukavelenameye merbut iki numaralı protokolda kararlaştırılan usul hakkında mutabıktırlar. Mezkûr protokol ahkâmı hudut havalisindeki kaçakçılık ve eşkiyalığın imkânın müsait olduğu mertebe ve sürati matlube ile tenkili zımında devleteyni âliyeini akideynin taahhüdâtı mütakabilisine halel iras etmez.

Madde 7. — Tarafeyni âliyeini akideynden herbiri işbu mukavelenameye merbut üç numaralı protokolda muharrer şerait dahilinde arazisi üzerinde, diğerine müteveccih harekâtın önünü almak ve ona mani olmak için tedabiri lâzimenin ittihazını taahhüt ederler.

Madde 8. — Memleketeyn arasında münasabâtı ticariyenin teshili ve 26 Temmuz 1925 tarihli gümrük mukavelenamesinin en iyi şerait dahilinde tatbiki zımında tarafeyni akideynin gümrük idarelerinden herbiri iki memleketi alâkadar edebilecek mesaili müteferrikayı tetkik etmek için bir mümessil tayin edeceklerdir.

Bu mesail ezcümle her türlü kaçakçılığın önüne almak çareleri.

Hudutta, hem gümrük hem murakabe muamelâtı ifa edilmek üzere, muhtelit istasyonlar tesisi gümrük muameleatının tanzimi ve sadeleştirilmesi.

Tarafeyn gümrük idareleri için her iki metin aynı kıymeti haiz olmak üzere Türkçe ve Fransızca muharrer gümrük vesaikinin kabulü.

Bir taraftan Meydanekbez Çobanbey ve diğer taraftan Çobanbey - Nusaybin hatları üzerinde transit suretiyle münakalatın teshili için tatbik edilecek tedabir.

Tarafeyni âliyeini akideynin murahhasları, kavanin ve nizamatı mevzuanın tadilini icap ettirmeyecek mesailin kâffesini doğrudan doğruya halletmeye salâhiyettar olacaklardır.

Murahhasların kavanin ve nizamatı mevzuanın tadilini icap ettiren mukarreratı, mütakabilen bir taraftan Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin ve diğer taraftan Suriye ve Lübnanı kebirde Fransa Cumhuriyeti fevkalâde komiserinin tasvibine arz edilecektir. Murahhasların ilk içtimaı bâlâda mezkûr gümrük mukavelenamesinin tasdikinden en geç bir ay sonra; Halep'de akdedilecektir.

Madde 9. — Hududun her iki tarafında beş kilometreden dun bir mesafede mütemekkin eşhas arazisi üzerinde mütemekkin bulundukları nevahi müdürleri tarafından muta senelik bir hudut vesikası ibrazı ile ticaret veya ziraatlerinin ihtiyacı için, mezkûr hududu serbestçe geçmek ve derinliği beş kilometreyi tecavüz edemeyecek bir sahada seyrüsefer etmek hakkını haiz olacaklardır.

Madde 10. — Ankara'da 20 Teşrinievvel 1921 tarihinde imza edilen mukavelenamenin on üçüncü maddesinde musarrah gümrük ve vergi muafiyetlerinden hudut tahalisinin ne şerait dahilinde müstefit olabilecekleri, tarafeyni akideyni âliyein beyinde bu itilafa mevzu teşkil edecek ve bunlardan herbiri bu hususta sahibi ihtisas ikişer mümessil tayin edeceklerdir. Bu mümessiller işbu mukavelenamenin meriyetini takip eden bir ay zarfında Halep'te içtima edeceklerdir.

Madde 11. — Bozantı - Nusaybin hattı üzerinde icra edilecek demiryolları nakliyatı hususunda tarafeyni âliyeini akideyn sivil nakliyat için dört numaralı ve askeri nakliyat içinde beş numaralı ve her ikisi işbu mukavelenameye merbut protokollar ahkâmının derhal tatbikini kararlaştırmışlardır.

Madde 12. — Türkiye ile Osmanlı İmparatorluğundan ayrılıp Fransa Cumhuriyeti tahtı nüfuzunda bulunan memleketler beyindeki usulü sıhhiye tarafeynin itihak etmiş oldukları meri beynelmilel mukavelatı sıhhiye ve betahsis 17 Kânunusani 1912 tarihli Paris mukavelesinin ahkâmına tabi olacaktır. Tarafeyni âliyeini akideyn her türlü emrazı hayvaniye ve nebatiyenin sirayerine ve tevessüüne mani olmak için tedabiri lâzime ittihazını taahhüt ederler. Bunun için birbirlerine faydalı her malumatı tebliğ edeceklerdir. Çekirge istilâsına karşı mücadele için müstereken tedabiri mâhsusa ittihaz edilecektir.

Bervechi bâlâ zikredilen tedâbiri umumiyyeden maa-da hududa yakın mahallerin memurini kendi havallilerinde zuhur edecek emrazı hayvaniye, nebatiye ve sariye vukuatını birbirlerine ihbar edeceklerdir. Aynı memurin mütekabilen birbirlerini göçebe aşiretlerin ahvali sıhhiyesinden mütemadiyen haberdar edeceklerdir.

Madde 13. — 20 Teşrinievvel 1921 tarihli Ankara itilâfnamesinin on ikinci maddesine tatbiken, Fransa fevkalâde komiserliğinin marifetiyle ve iki yüz bin franka balığ oluncaya kadar Suriye hesabına Kuveyk suyunun miktarını tezyit veya Fırat'tan su almak veya bu iki usulü mezc suretiyle hali hazırda Kuveyk suları ile iska edilen menatıkın ve Halep şehri ile mıntıkasının ihtiyacatını tatmine müsait bir program tespit edebilmek için derhal tetkikata başlanacaktır. Türkiye Hükümeti bu tetkikata müzaheretini tammede bulunacağı gibi bu programın husulü için icap eden ameliyat hakkında menfaati umumiye kararı isdarını taahhüt eyler.

Madde 14. — Tarafeyni âliyeini akideyn beyinlerinde tahaddüs edebilecek ve diplomasi tarikiyle halli kabil olamayacak olan ihtilâfatı bervechi zir vesaiti muslihane ile halletmeyi taahhüt ederler. İhtilâf bervechi atı teşekkül etmiş bir komisyona havale edilecektir.

Trafeynden her biri ihtilâfın mahiyetine göre bir veya iki murahhas tayin edecektir. Mütekabil murahhaslar her halde adeden müsavi olacaklardır. Şayet komisyonda ittifak hâsıl olmazsa bu komisyona bittaraf telakki edilen memleketler tebeası meyanından intihap edilmiş bir veya üç aza terfîk edilecektir. Trafeyn, ihtilâfın hallini, müttetikan intihap edilmiş bir hakeme havale veya iltihak ettikleri veya edecekleri beynelmilel mukavelfâtta muayyen usulü dairesinde Lahay Mahkemesine müracaat etmek salâhiyetini muhafaza ederler. Tarafeyni âliyeini akideyn, hukuku - düvel kavaidince muayyen hâkimiyet mesaili hakkında serbestilerini muhafaza ederler.

Madde 15. — İşbu mukavelename tasdik edilecek ve tasdikname Ankara'da teati edilecektir.

Madde 16. — İşbu mukavelename hudut müstesna olmak şartıyla tasdiki anından itibaren ve beş sene müddetle mevkii meriyete girecektir. Atiye, mukavelename, tarafeyni akideynden biri vadesinden altı ay evvel hitam vermek arzusunu izhar etmediği takdirde, seneden seneye ve bir sene müddetle kendiliğinden temdit edilmiş addolacaktır.

Tasdiklen ilmekal işbu mukavelenameyi usulüne muvafık salâhiyetnameleri haiz olan Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili ve İzmir Mebusu Doktor Tevfik Rüşti Beyefendi ve nuzzarı sabıkadan Fransa Hükümetinin Türkiye Sefiri Alber Saro cenapları imza eylemişlerdir.

Ankara'da, 30 Mayıs 1926 tarihinde tanzim edilmiştir.

HALİS TURGUT BEY (Sivas) — Efendim, malumu âlileridir ki Meclis ruznamesine hâkimdir. Fakat Meclisi takyit eden bir madde vardır, o da Nizamnamei dahili ahkâmıdır. Herhangi bir lâyiha kanuniye tabi ve tevzi edilip üzerinden yirmi dört saat geçmeden müzakere olunamaz. Şimdi burada kâtip beyefendinin okuduğu lâyiha kanuniye ve itilâfname çok mühim mevad ve ahkâmı havidir. Onun için temenni ederim ki tabi ve tevzi edilsin, münderecatına vakıf olalım. Büyük bir zahmet ve külfet değildir. Sizden çok rica ederim, ne anladınız? (Anlaşılmıştır sesleri.)

FAİK BEY (Ordu) — Kimse anlamamıştır.

HALİS TURGUT BEY (Sivas) — Kimse anlamamıştır, anlamamın imkânı da yoktur.

REFİK BEY (Konya) — Anlaşılmıştır.

REİS — Efendim, gerçi lâyihalar tabi ve tevziden 24 saat sonra müzakere edilebilir. Fakat Meclisi Âli herhangi bir lâyihayı derhal müzakere etmek için karar verebilir.

REFİK BEY (Konya) — Emsali pek çoktur.

REİS — Meclisi Âliniz karar verdi, o suretle okuduk.

HALİS TURGUT BEY (Sivas) — Ben anılamadım.

REİS — Efendim, lütfen bir kere nizamnameyi de okuyunuz. Tabi ve tevziden evvel derhal müzakeresine karar verilebilir.

Efendim, kanunun heyeti umumiyesi hakkında söz isteyen varmıdır? (Hayır sesleri.) Maddelere geçilmesini kabul edenler el kaldırsın... Kabul etmeyenler el kaldırsın... Maddelere geçilmesi kabul edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ile Beynelmillel Ukut Mucibince Suriye ve Lübnan Üzerinde Haiz Olduğu Salâhiyete Müsteniden Hareket Eden Fransa Cumhuriyeti Arasında Münzî Muhadenet ve Münasebatı Hasenei Hemcivari Mukavelenamesinin Tasdiki Hakkında Kanun

Madde 1. — Türkiye Cumhuriyeti ile beynelmillel ukut mucibince Suriye ve Lübnan üzerinde haiz olduğu salâhiyete müsteniden hareket eden Fransa Cum-

huriyeti arasında 18 Şubat 1926 tarihinde tanzim ve 30 Mayıs 1926 tarihinde imza kılınan muahadenet ve münasebatı hasenei hemcivari mukavelenamesi kabul ve tasdik olunmuştur.

REİS — Efendim, birinci madde hakkında söz isteyen var mıdır? (Hayır sesleri.) - Birinci maddeyi aynen kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın... Birinci madde aynen kabul edilmiştir.

Madde 2. — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

REİS — İkinci madde hakkında söz isteyen var mıdır? (Hayır sesleri.) İkinci maddeyi aynen kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın... İkinci madde kabul edilmiştir.

Madde 3. — Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

REİS — Üçüncü maddeyi kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın... Üçüncü madde aynen kabul edilmiştir.

Efendim, kanunun heyeti umumiyesini tayini esamî ile reyinize arz ediyorum. Kabul edenler beyaz, kabul etmeyenler kırmızı rey varakası vereceklerdir.

7. — *Türkiye - İngiltere ve Irak Hükümetleri bey-ninde Ankara'da akdolunan hudut ve münasebatı hasenei hemcivari muahadenamesi hakkında (1/981) numaralı kanun lâyihası ve Hariciye Encümeni mazbatası. (Sıra No. : 245) (1)*

REİS — Söz isteyen var mı?

HARİCİYE VEKİLİ DOKTOR TEVFİK RÜŞTÜ BEY (İzmir) — Arkadaşlar; Türkiye ile Irak'a taalluk eden muahadenamenin lütfen müstacelen ve şimdi müzakeresini istihdam ederim.

REİS — Efendim, bu kanun lâyihasının müstacelen ve derhal müzakeresini Hariciye Vekili Beyefendi teklif ediyorlar. Bu teklifi kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Hariciye Vekili Tevfik Rüşti Beyefendi Tarafından İngiltere Sefiri Sör Şarl Lintzey Cenaplarına ve Irak Murahhası Nuri Sayit Paşaya Yazılan Müttelâk-ül-meal Mektupların Tercümesidir.

Aramızda bugün imza edilen muahadenin on dördüncü maddesine atfen bervechi zir vukubulan beyanatınızı havi olarak bugünkü tarihle gönderdiğinizi noktaya ahiz ve senet ittihaz ettiğimi arz ederim:

(1) 245 Sıra No. lu Matbuat Zaptın sonuna merbuttur.

Bu muahadenin mevkii meriyete vazını takip eden iki ay içinde Türkiye Hükümeti mezkûr maddede mevzubahis olan aidattaki hissesini sermayeye tahvil etmek arzusunda bulunduğu takdirde, Irak Hükümetini arzusundan haberdar edecek ve mezkûr hükümeti ihbarı vakii takip eden otuz gün zarfında bu maddenin tamamii ifası zımında Türkiye Hükümetine beş yüz bin İngiliz lirası tesviye edecektir. Diğer taraftan şurası da mukarrerdir ki Türkiye Hükümeti mezkûr aidattaki menafiini evveleminde Irak Hükümetine bir tarafı salisin tediye amade olabileceği fiyattan daha yüksek olmamak üzere mubayaa etmek fırsatını vermeksizin elinden çıkarmamayı taahhüt eyler.

Teati edilen işbu notaların bugün imza edilen muahadenin cüzü mütemmimini teşkil ettiği takarrür etmiştir .

İngiltere Sefiri Sör Ronalt Şarl Lintzey ve Irak murahhası Nuri Sait Paşa taraflarından Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili Tevfik Rüşti Beyefendiye yazılan 5 Haziran 1926 tarihli notanın tercümesidir.

Bugün beynimizde imza edilen muahadenin on dördüncü maddesine atfen şunu beyan ederiz ki:

Bu muahadenin mevkii meriyete vazını takip eden on iki ay içinde Türkiye Hükümet mezkûr maddede mevzubahis olan aidattaki hissesini sermayeye tahvil etmek arzusunda bulunduğu takdirde Irak Hükümetini arzusundan haberdar edecek ve mezkûr hükümet ihbarı vakii takip eden otuz gün zarfında bu maddenin tamamii ifası zımında Türkiye Hükümetine beş yüz bin İngiliz lirası tesviye edecektir. Diğer taraftan şurası da mukarrerdir ki Türkiye Hükümeti mezkûr aidattaki menafiini evveleminde Irak Hükümetine bir tarafı salisin tediye amade olabileceği fiyattan daha yüksek olmamak üzere mubayaa etmek fırsatını vermeksizin elinden çıkarmamayı taahhüt eyler.

Teati edilen işbu notaların bugün imza edilen muahadenin cüzü mütemmimini teşkil ettiği takarrür etmiştir.

Bu vesile ile ihtiramatı faikamızı tecdit ederiz.

5 Haziran 1926

Lintzey

Nuri Sait

KAZIM KARA BEKİR PAŞA (İstanbul) — Memleketin dahili ve harici vaziyeti sebebiyle münakaşattan tevakkî lüzumundaki kanaati bu içtima devresinin başlangıcında bu kürsüden ifade etmiş ve hükümetin kendisini attığı müşkülâtın muvafakiyetle çık-

Türkiye Cümhuriyeti
HARİCİYE VEKÂLETİTürkiye - Suriye hududu hakkında 22 Haziran 1929
tarihinde Ankarada imza edilen vesikalarDocuments relatifs à la frontière turco-syrienne
signés à Ankara le 22 Juin 1929TÜRKİYE - SURİYE HUDUDUNUN
TAHDİDİ PROTOKOLU

Türkiye Hükümeti ile Fransa Hükümeti.

Türkiye - Suriye hududunun Nuseybin ile Cezirei İbni Ömer arasında eski yolu takip edeceği hakkında hükmü ihtiva eden 20 reşrinievvel 1921 ve 30 mayıs 1926 tarihli Ankara itilâfnamelerine;

Salifüzzikir 30 mayıs 1926 tarihli itilâfname ile tesis edilen Türk-Fransız tahdidî hudut Komisyonunun mezkûr yol hakkında 10 kânunusani tarihli karar ile yaptığı tarife nazaran;

Her iki memleketin müşterek menfaati mevzuubahs yol üzerinde kendisine terettüp eden nezaret ve himaye vecibelerini tatmin etmek hususundaki ameli vesatî Türk Hükümetine temin etmes ödediğini nazarı itibara alarak;

Kararlaştırmışlardır ki:

MADDE -- 1

İkinci ve ikinci kısımlar temin tamam edilmiş olan tahdidî hudut, üçüncü kısım temin tahdidî komisyonuna marifeti ile berveçin atı güzergâhı takiben tera olacaktır.

PROTOCOLE D'ABORNEMENT DE LA
FRONTIERE TURCO - SYRIENNE

Le Gouvernement Turc et le Gouvernement Français.

Vu les accords d'Angora du 20 Octobre 1921 et du 30 Mai 1926 stipulant que la frontière turco-syrienne suivra la vieille route de Nissibine à Djezirer - Ibn Omar;

Vu la définition que la Commission turco-française de délimitation instituée par l'accord précité du 30 Mai 1926 a donnée de la dite route par décision du 10 Janvier 1928;

Considérant que l'intérêt commun des deux Pays est de donner au Gouvernement Turc les moyens pratiques de remplir les obligations de surveillance et de protection qui lui incombent sur la route en question;

Convienent que :

ARTICLE -- 1

L'abornement de la frontière déjà terminé pour les premier et deuxième secteurs, sera, pour le troisième secteur, effectué par les soins de la Commission d'Abornement suivant le tracé indiqué ci-après :

Üçüncü kısımda hudut, tahdit komisyonunun 28 teşrinievvel 1927 tarihli celcesinde eski yolun başlangıç noktası olmak üzere tayin etmiş olduğu noktadan başlar. Zirde muharrer 25 numaralı zabıtnamenin 4 ücü fıkrasına müracaat:

“Eski yolun başlangıç noktası olmak üzere komisyon Jagjag üzerindeki köprünün garbindaki Karişli izinin cenuba teveccüh etmek üzere Cezi-rei İbni Ömer yolundan ayrıldığı noktayı, ittifakı âra ile tespit etmiştir.. Zikrolunan fıkra sonu.

Ondan sonra hudut şöyle tayin olunacaktır :

1 - Nuseybin - Girhasin yolu (Türkiye) ile işbu yolun Girhasinin garbindan ve şimali garbi - cenubu şarkî istikameti umumiyesinde akan nim daimi derenin tekatu noktası salıfüz-zikir yolun üzerinde ve Girhasinin 400 metre garbinda kâindir.

2 - Bu noktadan başlayan ve Girhasinin 200 metre cenubunda nihayet bulan bir doğru hat ile.

3 - Bu son noktadan başlayıp Girhasin - Latife izi üzerinde ve Girhasine 200 metre mesafede kâin bir noktada nihayet bulan bir doğru hat ile.

4 - Bu son noktadan başlayıp Latifenin 400 metre şimalinde kâin noktada nihayet bulan bir doğru hat ile.

5 - Bu son noktadan başlayıp Nergisli - Tel Zivan izi üzerinde ve Nergisliye 300 metre mesafede kâin bir noktada nihayet bulan bir doğru hat ile.

6 - Bu son noktadan başlayıp Tel Cihanın 800 metre şimalinde kâin bir noktada nihayet bulan bir doğru hat ile.

7 - Bu son noktadan başlayıp Tel Cihan - Aznavur izi üzerinde ve Aznavura 1.000 metre mesafede kâin bir noktada nihayet bulan bir doğru hat ile.

8 - Bu son noktadan başlayıp Aznavurun 400 metre cenubunda kâin bir noktada nihayet bulan bir doğru hat ile.

La frontière dans le troisième secteur commence au point désigné par la Commission d'Abornement dans sa séance du 25 Octobre 1927, comme étant le point de départ de la vieille route. Voir procès-verbal No 25 - Paragraphe IV - ainsi rédigé :

“ La Commission fixe à l'unanimité comme point de départ de la vieille route, le point à l'Ouest du pont sur le Jagh Jagh où la piste de Kamechlie quitte la route de Djeziret - Ibn-Omar afin de se diriger vers le Sud „ fin citation.

Elle sera ensuite déterminée;

1 - Par la route (Turquie) de Nissibine à Guirhassin jusqu'au croisement de cette route par un ruisseau semi-permanent d'orientation générale Nord Ouest - Sud Est coulant à l'Ouest de Guirhassin, croisement situé sur la route précitée à 400 mètres à l'Ouest de Guirhassin.

2 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir à un point situé à 200 mètres au Sud de Guirhassin.

3 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir à un point situé sur la piste Guirhassin - Latife et à 200 mètres de Guirhassin.

4 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir à un point situé à 400 mètres au Nord de Latife.

5 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir à un point situé sur la piste Nerkisli - Tel Ziouane et à 300 mètres de Nerkisli.

6 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir à un point situé à 500 mètres au Nord de Tel Djihan.

7 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir à un point situé sur la piste Tel Djihan - Aznaour et à 100 mètres d'Aznaour.

8 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir à un point situé à 400 mètres au Sud d'Aznaour.

9 - Bu son noktadan başlayıp Aznavur - Hacurlu (harabe) yolunun üzerinde ve Aznavura 400 metre mesafede kâin bir noktada nihayet bulan bir doğru hat ile.

10 - Bu son noktadan başlayıp Hacurlu (harabe) ve Bavort (harabe) üzerinden Derun Ağaya giden yol (Türkiyede) ile mezkûr yolun Bavort (harabe) un 700 metre şarkında kâin noktasına kadar.

11 - Bu son noktadan başlayıp 667 rakımlı ni-rengi noktasında nihayet bulan bir doğru hat ile.

12 - Bu son noktadan başlayıp Bane - Derun Ağa ve Alakamış - Badyan i-lerinin tekatu noktasında - ki bu nokta Dinik (harabe) in 500 metre cenubu şarkisinde kâindir - nihayet bulan doğru bir hat ile.

13 - Bu son noktadan başlayıp İzzettin dağı zirvesinde nihayet bulan bir doğru hat ile.

14 - Bu son noktadan başlayarak Haraprazenin 300 metre cenubunda kâin bir noktada nihayet bulan bir doğru hat ile.

15 - Bu son noktadan başlayarak Harapraze - Kergo (harabe) izi üzerinde ve Haraprazeden 500 metre mesafede kâin bir noktada nihayet bulan doğru hat ile.

16 - Bu son noktadan başlayarak Ayniser - Delavikiran ve Tel İbel - Delavikiran izlerinin tekatu noktasına - ki bu nokta tahminen Delavikiranın 1.200 metre şimal-şimali şarkisinde kâindir - nihayet bulan bir doğru hat ile.

17 - Bu son noktadan başlayıp Tel Afrit - Sarımsak (harabe) izi üzerinde ve Tel Afritin 300 metre cenubunda kâin olan bir noktada nihayet bulan bir doğru hat ile.

18 - Bu son noktadan başlayarak Tel Afrit - Babil - Harabelerden geçerek Tel Afrit - Aya-kaya - Harabelerin teşaup noktasında - ki bu nokta tahminen Tel Afritin 1.500 metre şarkında kâindir - nihayet bulan bir doğru hat ile.

9 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir à un point situé sur le chemin d'Aznaour - Hadjournlou (Ruines) et à 400 mètres d'Aznaour.

10 - Par le chemin (Turquie) partant de ce dernier point et se dirigeant sur Derouna Agha (Ruines) par Hadjournlou (Ruines) et Bavord (Ruines) jusqu'à un point situé sur cette route à 700 mètres à l'Est de Bavord (Ruines).

11 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir au point trigonométrique côté 667.

12 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir au croisement des pistes Baneh - Derouna Agha (Ruines) et Alakamich - Badian, croisement situé à 500 mètres au Sud-Est de Dinik (Ruines).

13 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir au sommet de l'Izzeddine Dagh.

14 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir en un point situé à 300 mètres au Sud de Kharab Raze.

15 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir en un point situé sur la piste Kharab Raze - Kergo (Ruines) et à 500 mètres de Kharab Raze.

16 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir au croisement des pistes Ayn-Ser - Delavikiran et Tel İbel - Delavikiran, croisement situé à 1200 mètres environ au Nord-Nord Est de Delevikiran.

17 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir sur la piste Tel Afritt-Sarımsak (Ruines) en un point situé à 300 mètres au Sud de Tel Afritt.

18 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir à l'embranchement des pistes Tel Afritt - Babil et Tel Afritt - Aya-kaya par Ruines, embranchement situé à 1500 mètres environ à l'Est de Tel Afritt.

19 - Yukarıda tayin edilen iltisak noktasından itibaren Zergus - Harapraşek ve Tel Afrit - Babil izleri tekartu noktasında kâin değirmene (Türkiyede) kadar -- ki bu değirmen Kelâminin 1700 metre cenubu garbi-indedir -- Tel Afrit - Babil (Türkiye) izi ile.

20 - Bu son noktadan itibaren Babil - Harapraşek izi üzerinde ve Babilin 500 metre cenup - cenubu garbi istikametinde kâin bir noktada nihayet bulan bir doğru hat ile.

21 - Bu son noktadan başlayıp umumi istikameti şimal-cenup olan ve Babilin şarkından akan bir nokta üzerinde kâin bulunan -- ki bu nokta Babilin 500 metre cenubundadır -- nihayet bulan bir doğru hat ile.

22 - Bu son noktadan başlayarak Babil - Tel Bağa izi üzerinde ve Babilin 500 metre şark - cenubu şarkisinde kâin noktaya müntehi olan bir doğru hat ile.

23 - Bu son noktadan başlayıp Dombuliye köyünün merkezinden ve Dombuliyenin 600 metre cenubu garbisinden geçen hat üzerinde kâin bir noktada nihayet bulan doğru hat ile.

24 - Bu son noktadan başlayarak Dombuliye-Kaza Recep izi üzerinde ve Dombuliyeye 400 metre mesafede nihayet bulan bir doğru hat ile.

25 - Bu son noktadan başlayarak Dombulive-Kerdesi izi üzerinde ve Dombuliyeye 400 metre mesafede kâin bir noktada nihayet bulan bir doğru hat ile.

26 - Bu son noktadan başlayıp şimal - şimali şarki istikametinde yukarıki maddede tayin edilen hattı Dombuliye - Kanessipi izinin 100 metre cenubu şarkisinde kâin bir noktaya kadar temdit eden doğru hat ile.

27 - Bu son noktadan başlayıp Kanessipinin 400 metre cenubunda kâin bulunan bir noktada nihayet bulan bir doğru hat ile.

19 - Par la piste Tel Afrit - Babil (Turquie) à partir de l'embranchement ci-dessus défini jusqu'au moulin (Turquie) situé au croisement des piste Zergous - Kharabrecheque et Tel Afrit - Babil - moulin situé à 1700 metres environ au Sud - Sud Ouest de Kelani.

20 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir à un point situé sur la piste Babil - Kharabrecheque à 500 mètres au Sud-Sud Ouest de Babil.

21 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir à un point situé sur le ruisseau d'orientation générale Nord - Sud et coulant à l'Est de Babil, point situé à 500 mètres au Sud de Babil.

22 - Par la ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir à un point situé sur la piste Babil - Tel Bağa et à 500 mètres à l'Est - Sud Est de Babil.

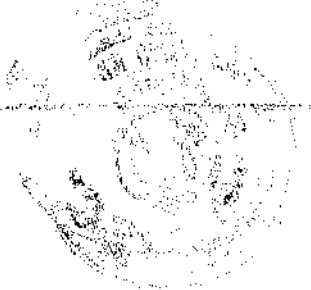
23 - Par une ligne droite partant de ce dernier point et se dirigeant sur le centre du village de Domboulie jusqu'en un point situé sur cette droite à 600 mètres au Sud Ouest de Domboulie.

24 - Par une droite partant de ce dernier point pour aboutir à un point situé sur la piste Domboulie-Kaza Redjeb et à 400 mètres de Domboulie.

25 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir à un point situé sur la piste Domboulie - Kerdesi à 400 mètres de Domboulie.

26 - Par une ligne droite partant de ce dernier point et prolongeant vers le Nord - Nord Est la ligne définie au paragraphe précédent jusqu'en un point situé à 100 mètres au Sud Est de la piste Domboulie - Kanissipi.

27 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir à un point situé à 400 mètres au Sud de Kanissipi.

28 - Bu son noktadan başlayarak Kanisipinin 400 metre şark - cenubu şarkisinde ve mahsus surette garp - şark istikametinde ve Kanisipinin cenubundan akan nim daimi dere üzerinde kâin bir noktada nihayet bulan bir doğru hat ile.

29 - Bu son noktadan itibaren Kasrı Dibin (Şimal köyü) tahminen 1900 metre şimal - şimali şarkisinde kâin ve Kanisipinin tahminen 2800 metre şimali şarkisinde bulunan izlerin tekatu noktasında nihayet bulan bir doğru hat ile.

30 - Bu son noktadan başlayarak umumî istikameri cenubu garbi - şimali şarkî olan ve tahminen garbi Andivarın şimali garbi istikametinde akan nim daimi dere ile Andivar - Arnabat izinin tekatu noktasında nihayet bulan bir doğru hat ile. Bu tekatu noktası Arnabat köyünün tahminen 2600 metre şark - şimali şarkî ve garbi Andivar köyünün takriben 1100 metre şimali garbisinde kâindir.

31 - Saklan mecrasına hâkim olan zirve hattına çıkan ve mahsus surette şimali şarkî istikametini takip eden bir doğru hat ile.

İşbu doğru hat ile yukarıda zikredilen zirve hattının iltisak noktası garbi Andivar köyünün tahminen 1600 metre şimal - şimali garbisinde kâindir.

32 - İşbu noktadan başlayarak Saklan mecrasına bîdayeten hâkim olan ve sonra cenubu garbi ve şimali şarkî umumî istikamelerinde ve nim daimi olarak Saklana doğru akan iki derecik arazisinden geçip nihayet Andivar Cezire-i İbni Ömerin Saklan mecrası ile iltisak noktasında nihayet bulan - ki bu iltisak noktası Cedir değirmeninin tahminen 1000 metre şark - şimali şarkî istikametinde kâin - nihayet bulan zirve hattı ile.

Yukarıda zikrolunan tekatu noktasından Andivar - Cezire-i İbni Ömer yolu ile (Türkiyede) mezar noktasının 350 metre şimalinde kâin bir noktadır.

28 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir à un point situé à 400 mètres à l'Est - Sud Est de Kanissipi sur le ruisseau semi-permanent orienté sensiblement Ouest - Est et coulant au Sud de Kanissipi.

29 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir au croisement des pistes situé à 1900 mètres environ au Nord - Nord Est du village de Kasri Dib (village du Nord) et à 2800 mètres environ au Nord Est de Kanissipi.

30 - Par une ligne droite partant de ce dernier point pour aboutir au croisement de la piste d'Andivar - Arnabat par un ruisseau semi-permanent d'orientation générale Sud Ouest - Nord Est, coulant à 800 mètres environ au Nord Ouest d'Andivar Ouest. Ce point de croisement est situé à 2600 mètres environ à l'Est - Nord Est du village d'Arnabat et à 1100 mètres environ au Nord Ouest du village d'Andivar Ouest.

31 - Par une ligne droite d'orientation sensiblement Nord - Est gagnant la ligne de crête qui domine le cours du Saklan. Le point de jonction de la ligne droite et la ligne de crête ci-dessus indiquées se trouve à 1600 mètres environ au Nord - Nord Ouest du village d'Andivar Ouest.

32 - Du point ci-dessus par la ligne de crête qui domine d'abord le cours du Saklan puis s'engage entre deux ruisselets semi-permanents d'orientation générale Sud Ouest - Nord Est coulant vers le Saklan et enfin vient aboutir au point de croisement de la route Andivar - Djeziret Ibn Omar par le cours du Saklan - croisement situé à 1000 mètres environ à l'Est - Nord Est du moulin de Djeidit.

33 - Du croisement ci-dessus indiqué, par la route Andivar - Djeziret Ibn Omar (Turquie) jusqu'en un point situé à 350 mètres au Nord du précédent.

34 - İşbu noktadan başlayarak salıfüzükir noktanın talminen 700 metre şimali şarkisinde kâin münferit ağacın yanından geçen ve Cezirei İbni Ömer şehrinin denizden ibtada olan Dielenin küçük kolunun man-âbının talminen 750 metre denuba şarkisinde Diçeye karışan dırve hattı ile.

35 - İşbu noktadan başlayarak şimali şarki istikametinde Dielenin talveğine giden bir hat ile.

MADDE 2

İşbu Protokolda üçüncü kısma ait olmak üzere tayin olunan hudut hattı her iki Hükûmete iki nüsha olaraktan tevdi edilen 1 : 50000 mikyaslı bir harita üzerinde tatbik edilmiştir. Protokol ile harita arasında mübayanet zuhuru halinde muteber olacak ancak Protokoldur.

İşbu Protokolda filanca köyden şu kadar metre mesafede tabiri ile tasrih edilen mesafeler, ölçülecek istikamete nazaran köyün son evinden itibar edilecektir.

İşbu Protokolda tasrih edilen yol, toprak yol ve izler, Protokola merbut 1 : 50000 mikyasındaki harita üzerinde kâmilten gösterilmiştir. Bunlardan bazıları tahditten evvel gaip olduğu veya mevkiini değiştirdiği takdirde tahdit esnasında arazi üzerinde topoğrafik usullerle tekrar eski yerlerine getirilecektir.

MADDE — 3

Diçle üzerinde hududu birinci maddenin 35 inci fıkrasında tayin edilen noktadan itibaren, nehrin Haibur ile itisakına kadar, mezkûr nehrin talveğ hattı teşkil edecektir.

34 - Du point ci-dessus, par la ligne d'écarte passant près de l'arbre isolé à 700 mètres environ au Nord Est du point précédent et rejoignant le Tigre à 750 mètres environ au Sud Est de l'embouchure du petit bras du Tigre qui encerle au Sud la ville de Djézirah Ibn Omar.

35 - Par une ligne droite orientée Nord Est partant du point ci-dessus et gagnant le thalweg du Tigre.

ARTICLE 2

Le tracé de la ligne frontière dans le troisième secteur défini dans le présent Protocole a été reporté sur une carte au 1 : 50000 dont deux exemplaires sont remis à chacun des deux Gouvernements. En cas de divergence entre le Protocole et la carte, le Protocole fera foi.

Les distances indiquées dans le présent Protocole sous la rubrique: à tant de mètres de tel village, se comptent de l'extrémité de la dernière maison du village indiqué, dans le sens de la mesure à effectuer.

Les routes, chemins ou pistes dont il est fait mention dans le présent Protocole sont tous reproduits sur la carte 1/50000 annexée. Au cas où certains d'entre eux auraient disparu ou se seraient déplacés avant l'abornement ils seront rétablis topographiquement sur le terrain au moment de l'abornement.

ARTICLE 3

La frontière sur le Tigre sera déterminée par le thalweg du fleuve depuis le point défini au paragraphe 35 de l'Article I er jusqu'au confluent du Khabour.

MADDE 4

ARTICLE 4

Ankara'da 30 Mayıs 1926 tarihinde imza edilen Türkiye - Suriye Dostluk ve Eyi Komşuluk Mukavelesinde - 1 numaralı Protokol hududun tahdidini, ikinci kısım. 3 üncü fıkra - derpiş edilen balastiyelere gelince, bu iki Hükümet bu bapta kendilerine 2 teyrimievvel 1927 tarihinde, fen murahasları tarafından arzedilen teklifleri tasvip ederler.

En ce qui concerne les ballastières prévues par le Traité turco-syrien d'Amitié et de Bon Voisinage signé à Ankara le 30 Mai 1926 - Protocole annexe I - Délimitation de la frontière - Deuxième secteur - Paragraphe troisième - Les deux Gouvernements approuvent les propositions qui leur furent soumises à ce sujet par leurs délégués techniques le 2 Octobre 1927.

MADDE -- 5

ARTICLE 5

Tahdit Komisyonu üçüncü kısımdaki mesaisine mümkün olduğu kadar çabuk başlayacaktır. Komisyonunda kararlar ekseriyeti âra ile ittihaz edilecek ve yüksek Âkidlerin her biri için mecburi olacaktır.

La Commission d'Abornement commencera ses travaux dans le troisième secteur aussitôt que possible. Les décisions, au sein de la Commission, seront prises à la majorité des voix et seront obligatoires pour chacune des Hautes Parties contractantes.

MADDE -- 6

ARTICLE 6

Hududun heyeti umumiyesi üzerinde aynı vakitte yapılacak arazi mübadelesi Komisyon mesaisinin resmen hitamına mümkün merrebe yakın bir tarihte icra edilecektir. İşbu tarih evvel emirde Tahdit Komisyonu tarafından her iki Hükümetin tasvibine teklif edilecektir.

L'échange simultané des territoires, sur l'ensemble de la frontière, sera fixé à une date aussi rapprochée que possible de la clôture officielle des travaux de la Commission. Cette date sera proposée au préalable par la Commission d'abornement à l'approbation de deux Gouvernements.

Ankarada 22 Haziran 1929 tarihinde iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

Fait à Ankara, en double expédition, le 22 Juin 1929

Dr. Tevfik Rüştü

Ch. de Chambrun

(Dr. T. Rüştü)

(Ch. de Chambrun)

Tercümesi aslının aynıdır.

Orta Elçi

Mehmet Esat

Aslının aynıdır.

Orta Elçi

Mehmet Esat

Vekil Beyefendi Hazretleri.

Zirdeki mevadda mutabakat hasıl olduğu takdirde Hükümetimin. Mersin - Tarsus - Adana şubelerinin Türkiye Hükümetince işletme muamelesini tanımağa amade olduğunu Zati Ahilerinin iltılama arz ile şeref kespeylerim.

1 — Türkiye Hükümeti, gerek kendi namına gerek imtiyaz sahibini istihlâf etmiş olmak itibarile, hattın fransız şirketi tarafından tesellümünden kendisine devri tarihine kadar olan işletme hasılatı hakkında herhangi bir mutalebede bulunmaktan ferağat eder ve bu işletmeye mütedair hesaplardan dolayı kat'i ibra verir.

2 — Türkiye Hükümeti hattın teslim tarihinde fazla olarak bulunan kömür ile her nevi levazımın ayniyat defterindeki fiatlar üzerinden esmanını peşin olarak fransız şirketine tesviye edecektir. Doğrudan doğruya hattın malı olan ve ayniyat defteri fazlası olarak mevcut bulunan aksam ve yedek parçalar bilâ bedel Türkiye Hükümetine terkedilecek, ve fakat mevzu bahis aksam ve yedek parçalar haricinde ayniyat defteri fazlası olarak bulunacak her nevi levazım şirketin malı addolunacaktır.

3 — Gerek Türkiye gerek Fransa Hükümetlerinin mün'akit iltılâfnamelerden mütevellit bütün hakları aynen bakidir.

Şu cihet hassaten tasrih olunur ki Mersin - Adana hattının takviye ve ıslahı için yapılmış olan masrafların ve kezalik Mersin - Adana hattı ile Bağdat şimendiferine muhtas yolun Adana civarında ki iltisakına müteallik masrafların ödenmesinde şirketin alâkası olmayacaktır. Türkiye Hükümeti lerdilhace bu hususta lüzum görülen bütün tedbirleri iltihaz edecek ve her halde bu yüzden her ne nam tahtında olursa olsun fransız şirketine hiç bir tediyatta bulunmayacaktır.

Monsieur le Ministre.

J'ai l'honneur de porter à la connaissance de Votre Excellence que mon Gouvernement est disposé à reconnaître l'opération de rachat de l'Embranchement Mersine - Tarsous - Adana effectuée par le Gouvernement Turc, s'il est entendu que:

1 — Le Gouvernement Turc, tant en son nom propre que comme s'étant substitué au concessionnaire, renonce à toute réclamation sur les produits d'exploitation depuis la prise en charge de la ligne par la Société française jusqu'à la date de sa remise et donne à cet égard quitus définitif des comptes afférents à cette exploitation.

2 — Le Gouvernement Turc versera à la Société française au prix d'inventaire et au comptant la contre valeur du charbon et des approvisionnements de toute nature en excédent à la date de la remise de la ligne. Les accessoires et pièces de rechange appartenant en propre à la ligne et en excédent d'inventaire seront laissés gratuitement au Gouvernement Turc, étant entendu que tous approvisionnements quelconques en dehors desdits accessoires et rechanges qui seraient trouvés en excédent d'inventaire, seront reconnus la propriété de la Société.

3 — Aussi bien pour le Gouvernement Turc que pour le Gouvernement Français, tous les droits découlant des accords intervenus sont maintenus intégralement.

Il est, en particulier, précisé que la Société n'a pas à intervenir pour le remboursement des frais de renforcement et d'amélioration exécutés sur la ligne Mersine - Adana, ainsi que des frais afférents au raccordement existant aux environs d'Adana entre la ligne Mersine - Adana et la voie spéciale au chemin de fer de Bagdad: le Gouvernement Turc prendra, le cas échéant, toutes dispositions voulues à cet égard, étant bien entendu qu'il n'aura, de ce chef, aucun paiement à effectuer à la Société française sous quelque nom que ce soit.

4 — İşletme umurunun Türkiye Hükümetince deruhte edilişne neticesinde müstahdeminden vazifelerine nihayet verilenler olursa bunlara verilecek terki hizmet tazminatı hiç bir halde şirkete tahmil edilemeyecektir.

5 — Türkiye Hükümeti, Derbesiyeden Nusaybine kadar sivil ve askeri nakliyatın serbestisini temin etmekle beraber Nusaybin ile bu şehrin şarkındaki Suriye arazisi arasında kara tarikile bir aktarma servisinin açılmasına derhal müsaade edecektir.

6 — İşbu mektup mündericatile mutabık bulunduğu Türkiye Hükümeti tarafından tebliğ edildiği günden itibaren Mersin-Adana hattı kendisine teslim edildiği ane kadar hattın safi varidatı 15% i şirket hesabına tenzil olunduktan sonra Türkiye Hükümetine ait olacaktır.

7 — Hattın teslim şeraiti Fransız şirketle Türkiye Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü arasında biltilâf tesbit edilecektir. Türkiye Hükümeti tarafından işbu mevadda mutabakat hasıl olduğunun tebliği tarihinden itibaren onbeş günlük bir mühlet zarfında hattın kendisine teslimini temin için bu hususta sür'at iltizam olunacaktır.

Pek yüksek hürmetlerinin teminatını lütfen kabui buyurunuz. Vekil Beyefendi Hazretleri

Tevfik Rüşdü Beyefendi Hazretleri
Hariciye Vekili
Ankara

Ch. de Chambrun

Tercümesi aşının aynıdır.
Orta Elçi
Mehmet Esat

4 — Les indemnités de licenciement à verser au personnel qui serait éventuellement congédié du fait de la prise de l'exploitation par le Gouvernement Turc ne pourront, en aucun cas, être mises à la charge de la Société.

5 — Le Gouvernement Turc garantit la liberté du trafic civil et militaire de Derbissie à Nissibin et autorisera immédiatement l'ouverture d'un service de correspondance par voie de terre entre Nissibine et le territoire syrien à l'Est de cette ville.

6 — A partir du jour où le Gouvernement Turc aura notifié son accord avec les termes de la présente lettre, les recettes nettes de la ligne lui appartiendront déduction faite de 15% qui reviendront à la Société, jusqu'au moment où la ligne Mersine-Adana lui aura été remise.

7 — Les modalités de la remise de la ligne seront réglées d'un commun accord entre la Société française et la Direction Générale des Chemins de fer de l'Etat Turc. Toute diligence sera apportée à cet effet pour que la remise soit faite dans le délai de quinze jours à dater de la notification par le Gouvernement Turc de son accord avec les présentes stipulations.

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, les assurances de ma très haute considération.

Son Excellence
Tevfik Rouchdi Bey
Ministre des Affaires Etrangères

Ch. de Chambrun

Aşının aynıdır:
Orta Elçi
Mehmet Esat

Büyük Elçi Hazretleri:

22 Haziran 1929 tarihli mektubunuzu aldığımı Zari Âhilerine bildirmekle şeref kesbeder ve cevaben bu mektup mündericâtille Cümhuriyet Hükûmetinin mutabık olduğuna itilâma isale müsaraat eylerim, şöyleki:

1 — Türkiye Hükûmeti, gerek kendi namına gerek imtiyaz sahibini istihlâf etmiş olmak itibarile hattın fransız şirketi tarafından tesellümünden kendisine devri tarihine kadar olan işletme hasılatı hakkında herhangi bir mütalebede bulunmaktan ferağ eder ve bu işletmeye mütedair hesaplardan dolayı kar'ı ibra verir.

2 — Türkiye Hükûmeti hattın teslim tarihinde fazla olarak bulunan kömür ile her nevi levazımın ayniyat defterindeki fiyatlar üzerinden esmanını peşin olarak fransız şirketine tesviye edecektir. Doğrudan doğruya hattın malı olan ve ayniyat defteri fazlası olarak mevcut bulunan aksam ve yedek parçalar bilâ bedel Türkiye Hükûmetine terk edilecek, ve fakat mevzuubahs aksam ve yedek parçalar haricinde ayniyat defteri fazlası olarak bulunacak her nevi levazım şirketin malı addolunacaktır.

3 — Gerek Türkiye gerek Fransa Hükûmetlerinin mün'akıt itilâfnamelerden mütevellit bî'ümum hakları aynen bakidir.

Şu cihet hassaten tasrih olunurki Mersin - Adana hattının takviye ve ıslahı için yapılmış olan masrafların ve kezalik Mersin - Adana hattı ile Bağdat şimenkiferine muhtas yolun Adana civarındaki iltisakına müteallik masrafların ödenmesinde şirketin alâkası olmayacaktır; Türkiye Hükûmeti ledelhace bu hususta lüzum görülen bütün tedbirleri itihaz edecek ve her halde bu yüzden her ne nam tahvinda olursa olsun fransız şirketine hiç bir tediyatta bulunmayacaktır.

Monsieur l'Ambassadeur.

J'ai l'honneur d'accuser réception à Votre Excellence de Sa lettre en date du 22 Juin 1929 et je m'empresse en réponse de porter à Sa connaissance que le Gouvernement de la République est d'accord avec les termes de ladite lettre, à savoir:

1 — Le Gouvernement Turc, tant en son nom propre que comme s'étant substitué au concessionnaire, renonce à toute réclamation sur les produits d'exploitation depuis la prise en charge de la ligne par la Société française jusqu'à la date de sa remise et donne à cet égard quitus définitif des comptes afférents à cette exploitation.

2 — Le Gouvernement Turc versera à la Société française au prix d'inventaire et au comptant la contrevaleur du charbon et des approvisionnements de toute nature en excédent à la date de la remise de la ligne. Les accessoires et pièces de rechange appartenant en propre à la ligne et en excédent d'inventaire seront laissés gratuitement au Gouvernement Turc étant entendu que tous approvisionnements quelconques en dehors desdits accessoires et rechanges qui seraient trouvés en excédent d'inventaire, seront reconnus la propriété de la Société.

3 — Aussi bien pour le Gouvernement Turc que pour le Gouvernement Français, tous les droits découlant des accords intervenus sont maintenus intégralement.

Il est, en particulier précisé que la Société n'a pas à intervenir pour le remboursement des frais de renforcement et d'amélioration exécutés sur la ligne Mersine - Adana ainsi que des frais afférents au raccordement existant aux environs d'Adana entre la ligne Mersine - Adana et la voie spéciale au chemin de fer de Bagdad; le Gouvernement Turc prendra, le cas échéant, toutes dispositions voulues à cet égard, étant bien entendu qu'il n'aura, de ce chef, aucun paiement à effectuer à la Société française sous quelque nom que ce soit.

4 — İşletme umurunun Türkiye Hükümetince deruhte edilmesi neticesinde müstahdiminden vazifelerine nihayet verilecek olursa bunlara verilecek terki hizmet tazminatı hiç bir halde şirkete tahmil edilemeyecektir.

5 — Türkiye Hükümeti, Derbesiyeden Nusseybine kadar sivil ve askeri nakliyatın serbestisini temin etmekle beraber Nusseybin ile bu şehrin şarkındaki Suriye arazisi arasında kara tarikle bir aktarma servisinin açılmasına derhal müsaade edecektir.

6 — İşbu mektup mündericatile mutabık bulunduğu Türkiye Hükümeti tarafından tebliğ edildiği günden itibaren Mersin - Adana hattı kendisine teslim edildiği ane kadar hattın safi varidatı % 15 i şirket hesabına tenzil olunduktan sonra, Türkiye Hükümetine ait olacaktır.

7 — Hattın teslim şeraiti Fransız şirketile Türkiye Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü arasında bilililâf tespit edilecektir. Türkiye Hükümeti tarafından işbu mevadda mutabakat hasıl olduğunun tebliği tarihinden itibaren onbeş günlük bir mühlet zarfında hattın kendisine teslimini temin için bu hususta sürat iltizam olunacaktır.

Pek yüksek hörmetlerimin teminattı lütfen kabul buyurunuz, Sefir Hazretleri.

Dr. T. Rüştü

Tercümesi aşının aynıdır

Orta Elçi
Mehmet Esat

4 — Les indemnités de licenciement à verser au personnel qui serait éventuellement congédié du fait de la prise de l'exploitation par le Gouvernement Turc ne pourront, en aucun cas, être mises à la charge de la Société.

5 — Le Gouvernement Turc garantit la liberté du trafic civil et militaire de Derbessie à Nissibine et autorisera immédiatement l'ouverture d'un service de correspondance par voie de terre entre Nissibine et le territoire syrien à l'Est de cette ville.

6 — A partir du jour où le Gouvernement Turc aura notifié son accord avec les termes de la présente lettre, les recettes nettes de la ligne lui appartiendront déduction faite de 15 % qui reviendront à la Société, jusqu'au moment où la ligne Mersine - Adana lui aura été remise.

7 — Les modalités de la remise de la ligne seront réglées d'un commun accord entre la Société française et la Direction Générale des Chemins de fer de l'Etat Turc. Toute diligence sera apportée à cet effet pour que la remise soit faite dans le délai de quinze jours à dater de la notification par le Gouvernement Turc de son accord avec les présentes stipulations.

Veuillez agréer, Monsieur l'Ambassadeur, les assurances de ma très haute considération.

Dr. T. Rüştü

Aşının aynıdır.

Orta Elçi
Mehmet Esat

Fransa Hükümeti, ve Türkiye Hükümeti 30 mayıs 1926 tarihli Ankara mukavelenamesi hükümlerine tam bir kuvvet vermek suretile Fransa Cumhuriyetinin idaresi altına vaz edilmiş Devletlerle (Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan arazi) Türkiye arasında dostluk ve iyi komşuluk münasebetlerini teyit hususundaki müşterek azimlerini ifade eyerler. Bu meyanda bilhassa hudut muhafazasında intizamı muhafaza, müsellâh çetelerin faaliyetini izale ve hududun diğer tarafındaki asayiş ve emniyeti ihlâlê matuf ve nizama muhalif tahrikâtı imha için lâzımgelen bütün tedbirleri ittihaz niyetinde olduklarını beyan eyerler.

Aynı zamanda huduttan geçecek göçebe ahali üzerinde hududun her iki tarafında emniyeti muhafaza ve arazi hakimiyetine riayeti temin ettirecek surette bir murakabe icra edeceklerdir.

Her iki Hükümet bunlardan başka 30 mayıs 1926 tarihli Eyi Komşuluk Mukavelenamesiyle 20 teşrinievvel 1921 tarihli itilâfnamenin şeraiti tatbikiyelerini dostluk münasebetlerinin kuvvetlenmesinden basıl olan yeni vaziyetle hemahenk bir hale vazetmek için en kısa bir zaman zarfında tavzih veyahut tadil etmek hususlarında mütefiktirler

Türkiye Hükümeti, yolcu ve eşya nakliyatının devamlı olmasını temin için şimendifer hattının Nuseybinden ileriye Suriye arazisi dahilinde temdidine muhalefet etmiyecektir. Türkiye Hükümeti kendine taallük eden hususatta tatbiki münasip olabilecek idare tedbirlerini ittihaz edecektir.

Ankara'da 22 haziran 1929 da yapılmıştır.

(Ch. de Chamberlain)

(Dr. T. Rüştü)

Tercümesi aslına ayındır.

Orta Elçi

Mehmet Esat

Le Gouvernement français et le Gouvernement turc expriment leur volonté commune d'affirmer les relations d'amitié et de bon voisinage entre les Etats placés sous l'autorité de la République Française (territoires détachés de l'Empire Ottoman) et la Turquie, en donnant à cet égard pleine efficacité aux dispositions de la Convention d'Ankara du 30 Mai 1926. Ils déclarent notamment leur intention de prendre toutes mesures nécessaires pour assurer le maintien de l'ordre dans la zone frontrière, pour mettre fin à l'activité des bandes armées et réprimer toute agitation illégale tendant à compromettre l'ordre et la sécurité de l'autre côté de la frontière.

Ils exerceront également le contrôle des populations nomades appelées à franchir la frontière, dans des conditions qui assurent, de part et d'autre de cette frontière, le maintien de l'ordre et le respect de la souveraineté territoriale.

Les deux Gouvernements sont enfin d'accord pour préciser ou reviser, s'il est besoin, dans le plus bref délai, les conditions d'application de la Convention de Bon Voisinage du 30 Mai 1926 et l'Accord du 20 Octobre 1921, en vue de les mettre en harmonie avec la situation nouvelle résultant de l'affermissement de leurs relations d'amitié.

Le Gouvernement turc ne s'opposera pas au prolongement de la voie ferrée au delà de Nissibine sur territoire Syrien en vue d'assurer la continuité du trafic pour les voyageurs et les marchandises. Il prendra en ce qui le concerne les mesures administratives dont l'application serait opportune.

Fait à Ankara, le 22 Juin 1929

Ch. de Chamberlain

Dr. T. Rüştü

Aslına ayındır

Orta Elçi

Mehmet Esat